

מערכות

287, תמוז תשמ"ג

יוני 1983

שנה מ"ד ל"מערכות"

ISBN 0464-2147

מפקד ועורך ראשי:
אלי"מ הלל בן-מאיר

העורך: סא"ל אורי דרומי
עורכת משנה: רס"נ רחל רוזנסקי

עוזר מחקר: עמוס רגב
עיצוב גרפי: דן תל-ורדי
שער: סרן זיו בשן

3	צה"ל - בית היוצר של אומה לוחמת ויוצרת/דוד בן גוריון על צה"ל להיות מופת לעם ברוחו החלוצית ובהתנבשותו למשימות המדינה.
4	צה"ל והחברה הישראלית/פרופ' משה ליסק ייחודם של יחסי גומלין אלה במבחן מצבי המפגש ובאיכותם המיוחדת של מצבים אלה.
8	בפתח הדברים/אלוף אורי שמחוני דברי פתיחה ליום העיון במסד ון-ליר.
10	השירות בצה"ל ותרומתו לעיצוב דמותו של הלוחם כאזרח/סא"ל (מיל') רן כהן השירות מקנה לצעיר עצמאות אישית, כושר התמודדות, תחושת כוח ומקצועיות.
13	האם מהווה צה"ל סכנה של מיליטריזם לחברה/אלוף (מיל') ד"ר אלעד פלד ויכוח ציבורי בענייני ביטחון, ושירות המילואים הם הבלמים נגד מיליטריזציה.
16	החברה הישראלית באספקלריה של צה"ל/אלוף משה נתיב אופי החברה משתקף באוכלוסיית המתגייסים לסוגיה, ובהתנהגות העורף במלחמה.
22	השמעתו של צה"ל על החברה הישראלית/אלי"מ (מיל') ישעיהו תדמור הדיון מתמקד בחמישה תחומים: הפוליטי; הערכי; הריבוי; התרבותי והחינוכי.
24	צה"ל כמנחיל ערכים לנוער יהודי בארץ ובגולה/אלי"מ משה שריר הגדניע עוסק בחינוך בשל המחויבות החברתית של צה"ל וחולשת המערכות האזרחיות.
32	"מבצע מעברות" של צה"ל/דבורה הכהן בחורף הקשה של שנת 1950 - 1951, נטל צה"ל על עצמו לטפל בבעיית המעברות.
35	שירות הבנות בצה"ל/אלי"מ עמירה דותן קצינת ח"ן ראשית משרטטת קווים לדמותה של הבת המשרתת בצה"ל.
36	שירות הבנות בצה"ל כמעצב דמותה של האשה והאם בישראל/מיכל גרדילבר השירות מעניק לבת את האפשרות לפתח את הפוטנציאל שבה, ולמשש את השוויון החברתי.
40	יחסי גומלין בין החברה הישראלית לצה"ל: האם הכוח מרכזי בזהותנו?/אלוף הראבן חוסנה של החברה הישראלית הוא בכך שלא הכוח במרכזו, אלא המשפט.
42	צה"ל והדמוקרטיה הישראלית/ח"כ יאיר צבן צבא המעורר חשיבה עצמאית, סובלנות ופתיחות יסייע לשמירת הדמוקרטיה בישראל.
45	צה"ל כצבא העם/ח"כ אהוד אולמרט צה"ל הוא צבא העם, כמוכן שתופעות שמאפיינות את החברה אינן פוסחות עליו.
47	הוצאות הביטחון והשמעתן על המשק הישראלי/דוד כוכב סקירת הוצאות הביטחון לאורך השנים, הסיוע האמריקני, רצמיחת הייצור הביטחוני המקומי.
56	הערות לסיכום הדיון/יצחק נבון
57	תשובות לשאלות/רא"ל רפאל איתן

מערכות בית הוצאה של צבא הגנה לישראל

עוות המערכת: סא"ל מיכאל הירשפלד
רס"נ רפי יקר
רס"נ גבריאל אברמוביץ

"מערכות חימוש": העורך רס"ר נסים נפתלי
"קשר ואלקטרוניקה": קצינת עריכה מ' שניר

מחיר 15 שקלים (כולל מע"מ)
דמי מנה לשנה: חיילים ועובדי מערכת הביטחון
75 שקלים, אזרחים 90 שקלים.

ב־20 בפברואר 1983 נערך במוסד ון־ליר שבירושלים יום עיון משותף לבית "מערכות" ולמוסד ון־ליר. יום העיון יוחד ליחסי הגומלין בין צה"ל לחברה הישראלית ובין המרצים שלקחו בו חלק היו אנשי צבא ואזרחים כאחד.

יחסי הגומלין בין הצבא לחברה בישראל נדונו ביום העיון ממספר זוויות ראייה. נבחנה השפעתו של השירות הצבאי על החייל כפרט ועל החברה כולה; נדונה השפעת החברה הישראלית על צה"ל והשתקפותה בו; נשקלה תרומתו של צה"ל לחברה במישור החינוכי ולבסוף נערך דיון בנושא צה"ל והדמוקרטיה הישראלית.

גיליון "מערכות" שלפנינו יוחד גם הוא לנושא, שעסק בו יום העיון והוא אף מתבסס עליו. אולם מאחר שביקשנו לחדד את הדברים ולהרחיב את יריעת הדיון גם לסוגיות אשר לא נדונו ביום העיון, הבאנו רק חלק מן ההרצאות שהושמעו באותו יום, ובצידן הבאנו מאמרים נוספים שאינם מתבססים על ההרצאות שהושמעו בו.

מבין ההרצאות שהושמעו ביום העיון ושאינן רואות אור בגיליון שלפנינו ראוי לציין את הרצאתו של האלוף (מיל') רפאל ורדי על תרומת השירות בצה"ל לפרט כחייל וכאזרח, וכן את הרצאתו של אלי"מ מיכאל גל, ראש מקא"ם לשעבר, על טיפוח אוכלוסיות מיוחדות בצה"ל. הרצאתו של האלוף (מיל') ורדי

תראה אור בצורה מורחבת באחד הגיליונות הקרובים, ואילו הרצאתו של אלי"מ מיכאל גל התבססה על מאמרו שכבר ראה אור ב"מערכות" לפני כשנה (גיליון 282, יוני 1982).

נוספו ליום העיון דבריו של בן גוריון, מאמרו של פרופ' ליסק, דברי הפתיחה של קצינת החי"ן הראשית, אלי"מ עמירה דותן, למאמרה של מיכל גריזילבר, מאמר של דבורה הכהן, מאמרו של אלוף הראבן ומאמרו של דוד כוכב. המאמרים האחרים מתבססים, כאמור, על יום העיון.

הקדמת המערכת

צה"ל - בית היוצר של אומה לוחמת ויוצרת

דברים שנאמרו בכנס קצינים
שהתקיים ב-5 במרס 1959

לפני עשר שנים, בשנת 1949 הוכנס לכנסת חוק שירות הביטחון שעל יסודו אורגן צה"ל כפי שהוא היום. היו אז חברי כנסת שחששו לקיום צבא קבע, באשר צבא טבוע כביכול בטבע של קרייריסם, בטלה, התהדרות, נחשלות, שמרנות מקודשת, פשיסם ועוד פגעים נוראים מסוג זה רחמנא לצלן. לא הייתי שותף לתפיסה זו. בהסבירי את הצעת החוק קבעתי שעל צבאנו, על צה"ל, להיות בית היוצר של אומה חלוצית, לוחמת ויוצרת, זקופת גו, עטורת גבורה ואמונת-חזון. "יש גם לעמים מתוקנים אחרים - אמרתי אז - צבאות שאין להתבייש בהם. ואיני יודע כל סיבה מדוע לא יהיה צבאנו מן הטובים שבכל הצבאות, אם לא הטוב שבהם. אם נרצה - לא יבצר מאתנו הדבר, ונקים צבא שיהיה לגאון ולתפארת, למעוז מבטחים למדינת ישראל המחודשת".

תקווה זו שהבעתי לפני עשר שנים נתקיימה במידה לא מעטה. הצבא היה בית הספר הגדול ביותר בישראל, ועשרות אלפים צעירים בתוכו קיבלו חינוך יסודי ותיכוני. הוא היה כור המצרף והמיזוג העלייה, והרס מחיצות עדות ושבתים, ובסגל הפיקוד נמצאים קצינים מכל ארצות הגולה. צה"ל חפשי ממארת הפיצול והפילוג שירש העם בישראל מעברו הגלותי. בצה"ל נפגשים ילידי הארץ ויוצאי ארצות הגולה על יסוד של שוויון גמור. העולים שבאו אלינו מארצות שבהן היהודים היו מושפלים, מדוכאים ונעלבים - בניהם המשרתים בצה"ל נהפכים ליהודים גאים המכבדים עצמם, בוטחים בכוחם ויודעים ערכם. צה"ל חינוך אלפי צעירים להתיישבות חלוצית והקים יישובים חלוציים על הגבולות בגליל, על-יד רצועת עזה, בפרוזדור ירושלים, בחבל לכיש, בדרום, בנגב. צה"ל הוא הגוף היחיד בעם שאין חולקים עליו, שאין בו מחיצות וניגודים. וכשם שמדינת ישראל מלכדת כל היהדות בגולה בעבותות אהבה וגאון, כך מלכד צה"ל את העם בישראל לכל מפלגותיו וקרעיו. שליחי צה"ל שביקרו במרכזי היהדות מעבר לים, באמריקה או באירופה, העלו את ההכרה העצמית והגאוה היהודית של הקיבוצים היהודיים בארצות ביקוריהם, - - -

ובעמדנו עכשיו על סף התחדשות העלייה ממרכזי-יהדות שנותקו מאתנו עשרות שנים, על צה"ל להיות מעין-השראה בעם לקליטת עולים, להשרשתם בעבודה ובאדמת המולדת בתרבות העברית ובחזון האחווה היהודית והשלום הבינלאומי - ולהעמיד גם ביישוב הוותיק וגם ביישוב החדש האמונה בכוחו ובצדקתו ובכלכלתו שרק עליהם תיכון עצמאותו האמיתית.

ישראל היא כמעט המדינה היחידה בכל רחבי האזור, הקרוב והרחוק, גם באסיה המערבית וגם באפריקה הצפונית, שבה הצבא אינו גורם פוליטי פנימי, אם כי כל חייל רשאי להשתייך לכל גוף וארגון חוקי במדינה, אולם הצבא ככוח ביטחון רואה עצמו אך ורק כזרוע הביצוע של המוסדות הנבחרים של האומה ורק הם קובעים מה יעשה ומה לא יעשה. בנדון זה הוא דומה לצבאות של כל העמים המתוקנים והדמוקרטיים בעולם. אולם כשם שעם ישראל לא די לו שיהיה ככל העמים, והוא נתבע לטפח ביתר שאת עליונותו הרוחנית, כך אין צה"ל יוצא ידי חובתו בהיותו מעוז הביטחון של המדינה בלבד, אלא שומה עליו להיות למופת לעם ברוחו החלוצית. יש משמעות עמוקה לכל מלה בשמו של צה"ל: צבא פירושו בטחון המדינה, זאת אומרת כושר-לחימה ועוז-רוח. הגנה - פירושה רוח ההתנדבות החלוצית שעליה הושתת ארגון ההגנה מימי "השומר" ועד קום המדינה. לישראל - פירושו מסירות ונאמנות למשימות ההיסטוריות של המדינה - קיבוץ גלויות ובניין המולדת. זאת אומרת: קליטת העלייה וישוב השממה. הרעיון שהונח ביסוד נח"ל חייב להיות בסיס חינוכי חלוצי של הצבא כולו. השירות לעם אינו זמני - אלא שלחות חיים. בגמר השירות היסודי בצבא לא מסתיים שירות-ההתנדבות בעם.

כלפי חוץ על צה"ל להיות כוח מרתיע - כלפי פנים על צה"ל להיות רוח מרקיע - על צה"ל להרתיע אויבנו בגבורתו ובכושר לחימתו המנצחת. ועל צה"ל להרקיע עמנו במופתו האישי ובשאר-רוחו החלוצית.

פרופ' משה ליסקי

המפגש הרחב והכוללני ביותר בין שני התחומים הוא כמובן בצבא בשירות הסדיר ובשירות המילואים. כאן מתרחש לא רק המפגש האישי ביותר מבין כל המפגשים, אלא גם מפגש המהווה תנאי הכרחי למילוי של לפחות חלק מהפעילויות של צה"ל המחייבות שיתוף פעולה עם מגזרים אזרחיים למיניהם. עובדה זו מסבירה גם מדוע קיים נתק קומוניקטיבי כמעט מוחלט בין שתי אוכלוסיות במדינת ישראל לבין מערכת הביטחון – האוכלוסיה הערבית וחלקים ניכרים של היהדות החרדית. שכן, הפטור שניתן מהשירות הצבאי פירושו גם ויתור על השתלבות אפשרית במגזרי פעילות שונים בחברה הישראלית. בשני המקרים, אבל מסיבות שונות לחלוטין, הימנעות מהשירות בצה"ל עולה בקנה אחד עם הרצון להמ-

צה"ל והחברה הישראלית

האפילו דפוסי חיים משפחתיים ומסלולי קריירה של יחידים נקבעים אצל רבים במידה לא מבוטלת על-פי שיקולים וצרכים של מערכת הביטחון. כך אנו מוצאים לדוגמה, הכוונה של בנים למסלולי לימודים מקצו-עיים מסוימים, אנו נתקלים בהשלכות הכלכליות על הפרט בעקבות שירות מתמשך במילואים, וכיום אין צורך להזכיר את ההשפעה הטראגית של האבדות והפציעות על אלפי משפחות בישראל. גם אין להתעלם מההשפעה שנודעת להווי הצבאי שמתרקם במחנות, במוצבים ובזירות הקרב על השירה, הספרות ובוודאי על השפה העברית, אם לחיוב ואם לשלילה. על כך יש להוסיף שגם זהותנו החברתית ניזונה מהיחס לכוח, לעצמה ולזיקת השימוש בו בתנאים מסוימים, שהם פה דומיננטיים בחיינו.

לא תהיה זו אפוא הגזמה לומר, שמידת הסימביוזה בין המערכת הצבאית למערכת האזרחית הגיעה בישראל לרמה שאין כדוגמתה בחברות דמוקרטיות אחרות. מכאן גם הקושי הרב בשיבוצה של ישראל בקטיגוריות אנליטיות מופשטות המקובלות בספרות האקדמית והב-

העליות והמלחמות עצבו יומותה של החברה היהודית בארץ ישראל מאז שיבת ציון המודרנית. ההשפעה שנודעה לשני גורמים אלה היא כה מרחיקת לכת עד כי אין כמעט בנמצא תחום פעילות ציבורי או פרטי שאלה לא הותירו בו את רישומם במישרין או בעקיפין. אין כוונת הדברים שכאן לפסוק הלכה – השפעתו של מי גדולה יותר. אין זה גם, אולי, העיתוי הנכון לעסוק בכך שכן עדיין חסרה הפרספקטיבה ההיסטורית הממושכת הנדרשת לשם כך. עם זאת, גם מטווח הראייה המצומצם של דורנו ניתן לחוש ואף להמחיש את ההשפעה שנודעה למאבק הביטחוני המתמשך על חיינו.

המערכת הפוליטית נסחפת מדי פעם לסערות בעקבות מבצעים צבאיים, מלחמות והכרעות מדיניות שבאות בעקבותיהם. קשייה הכלכליים של המדינה מצד אחד ועצמתה הטכנולוגית והמדעית מצד שני מעוגנים במידה רבה בתביעותיה ובצרכיה של מערכת הביטחון. צביונה התרבותי-חינוכי, במיוחד של הדור הצעיר, ניזון במידה לא קטנה ממורשת מלחמות ישראל.

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה האוניברסיטה העברית ירושלים

שיך ולחיות במובלעות חברתיות אוטו-נומיות למחצה מבחינה תרבותית, חברתית ואולי אף פוליטית. אולם מעבר לתשתית זו שנוצרת עקב חובת שירות צבאי כמעט כוללני ואוניברסלי התפתחו והתמסדו במשך השנים מצבי מפגש אחרים שעל אחדים מהם נעמוד להלן. מקום חשוב יחד ביום עיון זה, ולא במקרה, לפעילות החינוכית של צה"ל בעיקר בכל הנוגע ל"קידום אוכלוסיות מיוחדות". ואכן תחום החינוך וההשכלה מהווה מוקד יחודי מאוד של יחסי גומלין אלה. צה"ל השכיל לבנות מערכת חינוכית מגוונת, שיש בה מידה רבה של אותנטיות וחדשנות בהשוואה למערכות חינוך של צבאות אחרים. פעילות זו אינה מצטמצמת כמובן בקידום אוכלוסיות מיוחדות בלבד. כללית ניתן להבחין בשני סוגים עיקריים של פעילות

דאליית

אות לתאר דפוסים של יחסי-גומלין בין המערכת הצבאית למערכות אזרחיות. יש המתארים אותה כ"אומה במדים", ויש המכנים אותה "דמוקרטיה צבאית". יש המצביעים על סממנים של מיליטריזציה של המערכת האזרחית. אחרים מדגישים את מגמות האזרחות של המערכת הצבאית. ואכן, גם לרשות אלה וגם לרשות אלה עומדות עדויות לכאורה טובות או טובות פחות להוכחת טיעוניהם.

מבלי לאמץ הגדרה זו או אחרת אין ספק שהטיעונים הללו מצביעים על מגוון עשיר של קשרים בין שתי המערכות. בצורה ממוקדת יותר ניתן לומר שייחודם של יחסי הגומלין בין צה"ל לחברה הישראלית הוא הן במגוון מצבי המפגש והן באיכותם המיוחדת של מצבים אלה. התוצאה היא שהגבולות בין שתי המערכות מורכבים ומפותלים. רק ראייה שיטתית וכוללת עשויה לשפוך אור מלא על מקומה המדויק של מערכת הביטחון בכלל ושל צה"ל בפרט בחברה הישראלית על היבטיה החיוביים והשליליים. חלק מהתמונה הזאת נפרס גם ביום העיון שעיקרי הדברים שנאמרו בו מופיע בגיליון זה של מערכות.

חינוכית-תרבותית וזאת על פי שתי אמות-מידה — לפי זהות הצרכן של השירותים החינוכיים ולפי תוכן של הפעילויות. על הסוג הראשון של השירותים החינוכיים נמנים לדוגמה הסדרות החינוכיות הרגילות והמיוחדות לקידום אוכלוסיות מיוחדות; פעילות הסברתית אם באמצעי התקשורת ואם בעל-פה; פעילות צוותי הווי ובידור. הצרכנים הם החיילים הסדירים, בקבע ובמילואים. חלק מהפעילויות הללו היה מופנה בעבר גם לאוכלוסיה האזרחית. התכנים אינם זהים תמיד אבל מטרתם אחת — עיצוב צוות לוחם וגיבוש המורל האישי והקבוצתי**. בתחום זה לקח על עצמו צה"ל את האחריות הבלעדית מבחינת המדיניות ואמצעי הפעולה. גם כוח האדם העוסק בכך הוא לרוב אנשי צבא. אוכלוסיית היעד של הסוג השני של הפעילות היא בדרך כלל נוער טרם גיוסו. דוגמאות אופייניות: ההוראה ביישובי הספר המתבצעת ע"י חיילות-מורות, הדרכת חבורות רחוב, ניהול סדנאות צבאיות עבור נערים משכבות מצוקה ופעילות הסברתית אחרת המתבצעת במסגרת בתי-ספר עיוניים ומקצועיים. פעילויות אלה מתבצעות, בניגוד לסוג הראשון, בשיתוף מלא או חלקי עם משרד החינוך והתרבות ומשרד העבודה והרווחה. מכאן משתמע שיחסי הגומלין בין שתי המערכות שונים בשני המקרים. עם זאת, ברור שהפעילויות בשני הסוגים הן ביסודן נמנות על תחום ה"טרי-טוריה האזרחית". ניתן היה אפוא לצפות שגם במקרה הראשון תהיה נטיה ורצון להפקיד לפחות חלק מהמשימות בידי גורמים חוץ-צה"ליים או לפחות לשתף מומחים מהסקטור האזרחי. אפשרות כזו מתבקשת בבירור במקרה של קידום אוכלוסיות מיוחדות — תחום שדווקא המגזר האזרחי צבר בו ניסיון לא מבוטל. אולם, נכון לעכשיו, בולטת בדרך כלל במצבי מפגש אלה בכורתו של צה"ל אם לא המונופול המוחלט שלו.

עובדה זו מסבירה את העובדה, המעוררת לא פעם מחלוקת, שהשפעתו של צה"ל על תכני הפעילות או על אמצעי הפעולה בכמה תחומים של הפעולה החינוכית המשותפים לצה"ל ולמערכת האזרחית גדולה יותר מזו של המערכת

האזרחית. למותר לציין שאין המערכת האזרחית רווה נחת מכך.

מתקשרים למצבי מפגש אלה, כמעט באופן טבעי, אמצעי התקשורת ההמוני ניים שאמורים לסייע לצה"ל ולמערכת הביטחון להעביר מסרים וליצור רקע אוהד לפעילותו הרב-גונית. השותפים האזרחיים למפגשים אלה הם אנשי התקשורת למיניהם ובראש וראשונה הכתבים הצבאיים של העיתונות, הרדיו, הטלביזיה ועיתונאים המתמחים בענייני ביטחון. עליהם יש להוסיף את ועדת העורכים של העיתונות היומית. גם במקרה זה רב משקלם הפונקציונאלי של נציגי צה"ל שכן ביכולתם לשלוט שליטה רבה על נתיבי המידע ועל תכניו. יכולת זו מעניקה עצמה רבה לשותף הצבאי. יחסי הכוחות הבלתי-סימטריים השתנו במשך השנים ובמיוחד מאז מלחמת יום הכיפורים. בעקבותיה של מלחמה זו אין רואים עוד את הדיון הפומבי בענייני ביטחון, ולו גם בהיבטים הפרופסיונאליים יותר, כטרי-טוריה בלעדית של מערכת הביטחון. אין עוד נכונות בקרב אנשי התקשורת לקבל מראש הגדרת מצב שתבליט את הנחיתות של הצד האזרחי ביחסי-הגומלין הללו. שינויים אלה יצרו אמנם מתחים לא מעטים בין עיתונאים ונציגי דובר צה"ל. אולם ניתן לומר שלמרות חריגים ונסיגות שהתרחשו לאחרונה, בעת מלחמת של"ג, מגמתם הכללית של יחסי הגומלין היא כיום מאוזנת וסימטרית יותר.

צה"ל ומשרד הביטחון כצרכנים של טכנולוגיות מתקדמות ושל שיטות מיון כוח-אדם מתוחכמות, פיתחו במשך השנים מסגרות מקצועיות המופקדות על נושא זה. כאן שוב נתחם פתח רחב ליחסי-גומלין עם המגזר האזרחי. במידה שורר הטכנולוגי ומיון כוח-אדם קיים שיתוף פעולה בין אגפי המחקר של מערכת הביטחון ובין מוסדות אקדמיים וכן דיאלוגים מקצועיים בין אנשי צבא בעלי הכשרה פרופסיונאלית אזרחית, (מהנדסים, רופאים, מדעני חברה), עם עמיתיהם למקצוע. הדומיננטיות של נציגי מערכת הביטחון במפגשים אלה, אף על פי שהיא, במקרים רבים, בהקשר זה בבחינת לקוח המבקש עצה וסיוע, היא שוב ללא עור-רין, שכן תנאי המפגש, אופי החליפין של המשאבים והמידע המתבצע במסגרת מחייבים ולו בגלל חובת הסודיות בקרה פדנטית ומחמירה במיוחד.

* ראה דברים של אלון (מיל) משה נתיב; אלימ (מיל) ישעיהו תדמור ומיכל גרי כאן, עמ' 16; 22, 36. ** על תרומתו של צה"ל לפרט ראה דבריו של רן כהן.

ב צד מצבי המפגש בין שני המגזרים, שמוקדם הוא בתחום החינוך, התרבות, המחקר והפיתוח ועיצוב דעת קהל, מצויים מצבי-מפגש "מסורתיים" יותר. הכוונה לתחום הפוליטי והכלכלי.

מיקומם של מצבי המפגש המרכזיים בתחום הפוליטי הוא בראש ובראשונה בזרוע המבצעת של המערכת המדינית – לשכת ראש הממשלה, הקבינט, ועדת שרים לענייני ביטחון וכיוצא בזה. כמו כן פותחו יחסי-גומלין מקיפים עם הרשות המחוקקת – ועדת החוץ והביטחון של הכנסת וכן הוועדה המשותפת לוועדת הכספים ולוועדת החוץ והביטחון ולעתים גם עם הוועדה לבקורת המדינה.

המאפיין, לפחות חלק ממצבי מפגש אלה, בייחוד בטריטוריה של הרשות המבצעת הוא, שלמרות שנושאי הדיור נים הם לרוב בתחום ההתמחות של השותף הצבאי הרי הבכורה וסמכות ההכרעה, כפי שהדבר מתחייב מהשיטה הדמוקרטית, דבר המעוגן גם בחוק המדינה, אם כי לא בצורה המבירה ביותר, היא בידי השותף האזרחי – ראש הממשלה, שר הביטחון ושאר שרי הממשלה. עם זאת, יש לציין, שמעמדו (הבלתי פורמאלי) של הרמטכ"ל בפורום מים אלה, שהיה רב גם בעבר, לפחות מאז פרישת דוד בן-גוריון, התחזק לאין שיעור בשנים האחרונות. בין השאר יש ליחס זאת גם לעובדה שאמ"ן הופקד הלכה למעשה על הערכות מדיניות אסטרטגיות שוטפות ולטווח ארוך כאחד. מצב מורכב יותר קיים במישור הפרלמנטרי. כאן, אין למצוא הגדרה ואפילו כללית מאוד, לגבי מעמדם של השותפים למפגש (הח"כים מכאן ונציגי צה"ל מכאן). זוהי גם אחת הסיבות למתחים שנחשפים מדי פעם ובמיוחד לאחרונה בין שני הצדדים וזאת בנוסף לחילוקי הדעות בעניינים מהותיים אם אכן מתעוררים כאלה. יש גם להביא בחשבון את העובדה שבמצבי מפגש אלה טבוע חוסר סימטריות בסיסית וזאת מבחינת הבקרה החיצונית והפנימית על הדברים המושמעים במפגשים אלה. הבקרה על נציגי צה"ל היא ללא ספק קפדנית יותר מאשר על חברי הכנסת והשרים. חוסר מגוון הקולות בקרב נציגי צה"ל בהודעתם הפומבית היא יתרון, מה גם שבד"כ מייצג את צה"ל הרמטכ"ל עצמו ואילו בקרב הח"כים המצב הוא כידוע הפוך ומספר הדעות הוא כמעט כמספר המשתתפים

בישיבות.

בנוסף למישור הממשלתי והפרלמנטרי, התפתחו, בעבר לפחות, גם מסגרות משותפות במישור המפלגתי. הכוונה להשתתפות של קצינים בשירות פעיל בפורומים מפלגתיים מובהקים, שככל הידוע רמת מיסודם הייתה נמוכה. מכל מקום אין להשוותם לרמת המיסוד של מצבי המפגש בין שני הצדדים במישור הממשלתי, שכן כאן קיימת נוכחות מתמדת של נציגי צה"ל המקשרת בין מערכת הביטחון לבין ראש הממשלה ושריו.

הזהות הבסיסית בעמדות בין אלה של ההנהגה הצבאית מכאן לבין אלה של ההנהגה הפוליטית מכאן מבטיחה שכללי המשחק המנחים את המפגשים הללו יהיו בדרך כלל כללים של קואופרציה וסולידאריות. עם זאת, אין להתעלם כאמור מכך שלעתים נחשפים כללים מסוג אחר – גילויים של תחרות, מאבקי כוח ויוקרה. הדבר בולט לדוגמה במפגשים בוועדות הכנסת כאשר נציגי צה"ל חייבים להתמודד עם על חלקם בעוגת התקציב ואם להשיב על ביקורת ציבורית נוקבת. לאחרונה התרחשו, על פי דיווחי העיתונות, אף חילופי דברים סוערים בעלי אופי אידיאולוגי-פוליטי מובהק.

תחום אחר בו נפרסו, במיוחד מאז 1967, רשתות של פעילות משותפת אינטסיבית בין אנשי מערכת הביטחון לבין אזרחים, אם נציגי ציבור ואם אנשים פרטיים, הוא התחום הכלכלי. על עלויות הביטחון, הגלויות והסמויות, הישירות והעקיפות נכתב רבות. פחות ידוע לציבור על מכלול יחסי הגומלין בין המגזר הצבאי-כלכלי לבין מערכות כלכליות אזרחיות. ניתן לומר ללא הפרזה שהמרקם הצבאי-תעשייתי של ישראל הוא מן הגדולים והמתוחכמים ביותר בעולם בהשוואה לגודל האוכלוסיה, התקציב הלאומי והתפוקה הלאומית לנפש. מצבי המפגש במקרה זה בין נציגי המגזרים השונים מגוונים מאוד שכן מערכות הייצור של אמצעי הלוחמה והפריטים האחרים שלהם נזקק צה"ל, מאורגנים כידוע במפעלים שונים זה מזה מבחינת זיקתם המשפטית והפיננסית למערכת הביטחון. חלק מהמפעלים מהווים חלק אינטגרלי של משרד הביטחון או של צה"ל כגון ייצור ה"מרכבה".

מפעלי ייצור אחרים מהווים תאגיד משפטי נפרד, אם כי למערכת הביטחון השפעה ניכרת, אם לא מכרעת במינוי המנכ"ל למועצת המנהלים (כגון התעשייה האווירית, מפעל מנועי בית שמש וכן השקם). סוג אחר הם מפעלים פרטיים אשר מהווים קבלני-משנה של משרד הביטחון וצה"ל. זוהי מערכת מסועפת ביותר של יחסי גומלין שמעורבים בהם חלק ניכר ממיטב כוח האדם בארץ. בתחומים מסוימים יש למערכת מסועפת זו משקל רב גם בתחום הייצור האזרחי. מותר אפוא להניח שבחלק ניכר ממצבי המפגש הכלכליים מעמדו הבכיר של השותף הצבאי הוא שוב ללא עוררין וזאת בניגוד למצבי המפגש האופייניים למישור הפוליטי.

מכל מקום אופי העסקות הכלכליות המתנהלות בהקשר זה מחייב מידה רבה של מיסוד. יש להניח שברוב המקרים של המקרים התגבשו במשך השנים מנגנוני קבע ותהליכי קבלת החלטות המבטיחים שהתחרות השולטת במישור זה, כאשר כל צד מעוניין להפיק את מירב התועלת הכלכלית, לא תגלוש ליחסי עימות ויריבות חריפים מדי. מן הראוי גם לציין את מצבי המפגש המרובים בין נציגי צה"ל לאזרחים, בדרך כלל פקידי ממשלתיים או עובדי הסוכנות היהודית העוסקים יחדיו בהנחה ובני-הול של פרויקטים לאומיים כגון בתחום ההתיישבות הכפרית והעירונית או במנהל האזרחי ביהודה, בשומרון ובחבל עזה ובעבר גם בקליטת עולים*. המפגש בין משרתי-הקבע לבין אנשי מילואים, פגישות עסקיות, דיונים עם פוליטיקאים, דיאלוגים עם נציגי התקשורת, אמנים וכיו"ב מהווים תשתית להתפתחות של רשתות ידידות וחברות מגוונות. ואכן, במשך השנים התפתחו אלפי רשתות שבהן נפגשים קציני צבא, פקידים בכירים, אמנים, אקדמאים, אנשי עסקים וכיו"ב. בניגוד למצבי המפגש האחרים אין מיקומם ההיררכי של הצדדים המעורבים ברשתות אלה מוגדר מראש מכל בחינה שהיא. זהו אולי אחד התנאים ההכרחיים והמבטיחים ביותר לאי-צמיחתה בישראל של כת צבאית מסתגרת המטפחת סגנון חיים ותת-תרבות ייחודית.

* על פעולות מסוג זה עשה צה"ל בעבר ראה מאמרה של דבורה הכהן "מבצע מעברות תשי"ב" (עמ' 32).

* חלק מהתמונה מביא דוד כוכב במאמרו הרואה אור בגליון זה (עמ' 47).

אם תיאור תמציתי זה של מצבי המפגש במישורים השונים פורסו ולו בצורה סכמתית מפה של קשרים ויחסי גומלין בין שתי המערכות שרק אולי מעטים בתוכנו מודעים למידת מורכבותה והסתעפויותיה. תופעה זו לא צמחה כמובן בן-לילה. היא גם אינה סוף מעשה במחשבה תחילה. נושא זה לא נדון מעולם בצורה שיטתית או בלתי שיטתית בכל מסגרת שהיא. כמו בתחום מים אחרים הגבולות שהתגבשו במשך השנים בין שני המגזרים משקפים פתרון נות מאולתרים לבעיות שונות שמערכת הביטחון נתקלה בהן באקראי או שלא באקראי. האלתור הבטיח מידה לא קטנה של גמישות ושל כושר הסתגלות למצבים חדשים אבל גם שימש רקע למאבקים בין קבוצות עלית שונות במיוחד במישור הפוליטי.

הסמביוזה הגדולה שבין שתי המערכות כפי שהדבר משתקף ביחסי הגומלין הללו מעוררת כמה וכמה שאלות ואולי גם תמיהות. מבין השאלות הרבות נזכיר את החשובות שביניהן:

א. האם קיים קונסנזוס בסיסי בציבור הישראלי לגבי אפיים של הגבולות שבין שתי המערכות כפי שהם מצטיינים רים דרך ה"פריזמה" של מצבי המפגש?

ב. כיצד קרה שלמרות שצה"ל מהווה ללא ספק אחד ממוקדי הסולידריות החשובים ביותר בחברה הישראלית הרי שכיחותם של חוגים נושאי דגל המיליטריזם כאורח חיים היא אפסית ונעדרת למעשה מקשת הדעות והאידיאולוגיות המאפיינות את החברה הישראלית?

ג. כיצד לא הפכה ישראל למדינת קסרקטין למרות המשקל הרב שיש לדרג הבכיר בצה"ל בנושאי חוץ וביטחון, ועל אף העצמה הכלכלית הרבה הטמונה במערכת הביטחון?

תשובה מלאה תחייב דיון מקיף ומעמיק יותר הן באפיים של יחסי הגומלין בין שני המגזרים והן באפיים של "הנוגדנים" האידיאולוגיים, החברתיים והמבניים המצויים ברקמה של החברה הישראלית, ואשר מנעו, עד כה לפחות, את הניצול השלילי של פוטנציאל הכוח הרב הטמון במערכת הביטחון.

ניתן עם זאת לציין שהנוגדן העיקרי שמנע למזלנו התפתחות זו הייתה העובדה שלאורך כל התקופה, מאז תום מלחמת העצמאות, התקיים כמעט בכל

קשת הגוונים של המפה הפוליטית קונסנזוס אידיאולוגי בסיסי ביחס לקווי התייחסות בין המערכת הצבאית לבין המערכת האזרחית. אין להתעלם עם זאת, מן העובדה שמדי פעם צצו ועלו חילוקי דעות חריפים באשר ליישום כללי התייחסות בין שתי המערכות. זכור רים בהקשר לכך חילוקי הדעות בתקופת כהונתם של פנחס לבון כשר הביטחון ומשה שרת כראש הממשלה. גם לאחרונה, בתקופת כהונתו של אריאל שרון כשר הביטחון, לא נעדרו כידוע מתחים בסוגיה זו. הקונסנזוס העקרוני ניזון לא רק מעצם קיומם של המפגשים השונים. עובדה היא, שלפחות עד לאחרונה, הייתה קיימת גם זהות אידיאולוגית בין המערכת הביטחונית לבין הזרמים החברתיים הפוליטיים המרכזיים בחברה הישראלית. דבר זה בא לידי ביטוי לא רק בתמימות הדעים הבסיסית בין המטכ"ל לבין הזרם המרכזי של המרכיב הקואליציוני, אלא גם בעובדה שהיה קיים מה שניתן לכנות אתוס מרכזי משותף לצה"ל ולמערכת האזרחית.

כך לדוגמה, ניתן להבחין בקלות בהשפעות דו-סטריות חזקות בנושאים אידיאולוגיים-מרכזיים בין שני המגזרים אבל גם בנושאים "שוליים" יותר כגון יחס לטכסיות, סמלי סטטוס ומעמד, דפוסי בילוי, סגנון דיבור וטרמינולוגיה. בכל זאת למרות העובדה שמטבע הדבר רים נוטה הצבא להדגיש יותר את ה"Code of honor" הייחודי שלו, אין צה"ל שונה מבחינה זאת מצבאות אחרים אבל הפער בין האזרחים ולובשי המדים בישראל הוא מן המצומצמים ביותר בהשוואה לחברות דמוקרטיות מערביות, על אחת כמה וכמה בהשוואה לחברות בלתי דמוקרטיות. במידה וחלו שינויים באתוס החברתי של צה"ל הרי זה יותר בעקבות שינויים במגזר האזרחי ופחות כתוצאה מהתפתחויות פנימיות ואוטונומיות בתוך המערכת הביטחונית.

הדמיון הרב באתוס החברתי הוא ללא ספק תוצאה של דמיון שהיה קיים לפחות עד לאחרונה במקורות הגיוס של הקצונה מכאן ושל האליטות החברתיות האחרות מכאן. גם נהלי הפרישה מן השירות בקרב הסגל הבכיר תרמו לכך. הפרישה בגיל צעיר למדי, שיש לה אולי גם היבטים שליליים, מנעה התפתחות אוליגרכיה צבאית בעלת אתוס חברתי ופוליטי יחודי המטפחת מדיניות של

ריחוק והתנתקות מתרבותם של האזרחים. ריבוי מצבי מפגש בשדה העשייה וקונסנזוס אידיאולוגי בין הזרמים הרעיוניים המרכזיים בציבוריות הישראלית לבין הקצונה הבכירה, זהות במקורות הגיוס וגורמים אחרים מסבירים את התופעה החיובית שהגבולות בין שני המגזרים הם פתוחים מאוד. להוציא כמה קטעים חסומים הרי התנועה היא בדרך כלל דו-סטרית במיוחד הודות למערך המילואים הגדול. כללי המשחק המווסתים תנועה זו מקובלים פחות או יותר למרות התעוררותם מדי פעם של עימותים בעלי עצמה לא קטנה.

האם ניתן ללמוד מכך שלעולם חוסן? האם הדגם המקורי הזה של יחסי גומלין אינו רגיש ופגיע מדי, שכן הוא צמח תוך כדי אילתורים ואילוצים שונים ומשונים? תשובה אחראית לכך מחייבת עיון ושיקול דעת שיטתי יותר. אולם אם ניתן ללמוד מניסיונם של אחרים הרי אנו יודעים שהרבה תלוי ביכולתה ובכוחה של המערכת האזרחית לטפח את כל המרכיבים של הביטחון הלאומי. כלומר, לא רק את מרכיבי העצמה הצבאית אלא גם, כפי שניסח זאת אלוף ישראל טל, את "ערכיה ונכסיה האיקוניים": אתוס, תרבות ומדע, טכנולוגיה ותעשייה, משטר חברתי ומדיני, ארגון וניהול וגם בעלי ברית, אבל מעל לכל את עצמת המוטיבציה שהיא פרי תחושת אחדות המטרה וההסכמה הכללית לגבי השאיפות הלאומיות**.

בין שאר מרכיבי ההסכמה הכללית יש גם להגיע להגדרה מדויקת יותר, ועל כל פנים פחות מאולתרת, לגבי אופי הגבולות בין שתי המערכות. עם כל החיוב שבגבולות הפתוחים במרבית קטעי הגבול הרי ניתן לומר, וזאת בכל הזהירות, שתופעות מצטברות של חדירות וגיחות עמוקות מדי של אזרחים ושל אנשי צבא זה לתחומו של זה עלולות, בסופו של דבר להביא לטשטוש מסוכן של הגבולות בין שתי המערכות ואבדן הבקרה על תנועות של שני הצדדים ובכך לחתור תחת עצם הקיום של המשטר הדמוקרטי הישראלי. ביקורת עצמית נוקבת ומתמדת, כמו בכל תחום פעילות ציבורית, תביא ברכה גם בתחום זה.

* אלוף ישראל טל, "יעל ביטחון לאומי", מערכות 286, פברואר 1983, עמ' 5.

* על הסכנות להתפתחות מיליטריזם בישראל, ראה דבריהם של אלעד פלד וישעיהו תדמור.

בפתח הדברים

אלוף אורי שמחוני*

ום עיון זה, שמטרתו לדון במערכת היחסים בין החברה הישראלית לצה"ל נערך בשעת משבר לחברה בישראל. מלחמת לבנון והאירועים שבאו בעקבותיה יצרו תהליך שהסעיר לאחרונה את החברה הישראלית. צה"ל היה גם הוא מעורב בתהליך זה ומושפע ממנו.

לא אחת לאור אישביעות רצון מתופעות חברתיות כאלה ואחרות נשמעת האמירה, שאולי אף צופנת בחובה מעין תקווה: "בצה"ל זה אחרת, בצה"ל זה לא יכול לקרות". אמירה זו משקפת יותר מכל את הרצון שצה"ל יהיה אחר, טהור יותר, טוב יותר, שתהליכים שליליים יפסחו עליו, לא יתנו בו את אותותיהם.

אולם היש בסיס מציאותי לאותם ספק רצון ספק תקווה? האם נוכל להפריד את הצבא מן החברה במדינה שכל אחד מאזרחיה הוא גם חייל, שאחוז גיוס החובה בה הוא הגבוה בעולם, שהשירות הצבאי בה נמשך שלוש שנים תמימות, ואחריו בה שירות המילואים הנמשך שנים רבות? האם ניתן לחסן את צה"ל מפני אותן השפעות?

מובן שלא ניתן בדברי פתיחה קצרים אלה להידרש לכל השאלות הללו, ויש להניח שהן תעלינה במהלך היום. אך, דומה כי נקודת המוצא ליום העיון הנפתח כאן, היא עובדת היותו של צה"ל גורם מרכזי בחברה הישראלית. מרכזי

יותו של הצבא נובעת בראש ובראשונה מן האיום המתמיד המרחף על עצם קיומנו ומן ההכרה הברורה שמעבר לכל הגורמים החשובים מאוד כשלעצמם, החברתיים, הכלכליים והפוליטיים, שמשפיעים על דרך חיינו, על איכות חיינו, על החברה ועל האווירה שבה אנחנו חיים, מעבר לכל אלה עובדת היסוד היא, שצה"ל הוא התנאי לעצם המשך קיומנו הפיזי כאן.

החיים בצלו של איום מתמיד, לעתים רחוק יותר, לעתים קרוב יותר, והעיסוק המתמיד בביטחון על היבטיו השונים, הנם מציאות המאפיינת את החיים במדינת ישראל, ויש להניח כי היא תמשיך לאפיין אותם גם בעתיד. המרכיב הביטחוני ימשיך אפוא להוות חלק מבעיות החברה והכלכלה ושאר שטחי החיים, גם בעתיד הנראה לעין.

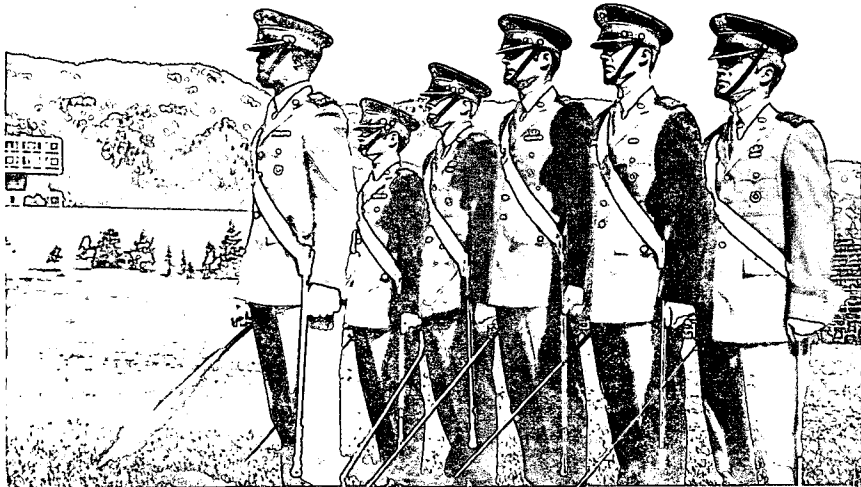
המגע עם המערכת הצבאית ועם בעיות הביטחון, מתחיל אצלנו עוד בשנות הילדות. טיולי בתי הספר, סיפורי הפלמ"ח, ההגנה, המחותרות והמלחמות, מנות, מנחילים לנוער את מורשת צה"ל כבר מגיל צעיר. לאלה מצטרפים פעולות הגדני"ע, המפגש עם חברים בוגרים, החוזרים מן הצבא, ואחר כך באים ההתגייסות לצה"ל ושירות המילואים עד גיל מבוגר. כל אלה יוצרים את הרצון פות, ומהווים יסוד לקשרי הגומלין שבין צה"ל לבין החברה במדינת ישראל.

במסגרת פתיחה זו ראוי לייחד מספר משפטים לשוני שבין צה"ל לבין המדינות האחרות בכל הקשור ליחסי הצבא והחברה.

צה"ל שונה בתכלית השינוי מן הצבאות האחרים שבאזורנו, בכל הקשור להיבט החברתי. הצבאות האחרים, לבד

* ראש מה"ד לשעבר, וכיום נספח צה"ל בווייטנאם. הדברים נאמרו כהרצאת פתיחה ביום העיון על צה"ל והחברה הישראלית, שנערך במכון ון ליר בירושלים, בשיתוף עם בית "מערכות" בפברואר 1983.

קארטים באקדמיה של חיל האוויר האמריקני בקולורדו ספרינגס

השימוש בצבא להשגת מטרות שלא שררה לגביהן הסכמה רחבה, היה אחד הגורמים העיקריים לנתק שחל בין הנוער לבין המערכת הצבאית, ולכך שהצבא נתפס בקרב הנוער כמכשיר של הפעלת כוח הפוגע בחופש הפרט. הנוער ראה בצבא מכשיר שנעשה בו שימוש שלא למטרות שלשמן נועד, ולמטרות אשר שכבות נרחבות של הציבור אינן מזדהות עמו.

עלינו ללמוד מכך את הלקח ולעשות כל שביכולתנו על מנת שנתק כזה לא יתרחש אצלנו, שכן במציאות החברתית-ביטחונית של ישראל יהיה הדבר בנפשנו.

לסיכום ראוי לייחד מספר משפטים לצה"ל כגורם מחנך וכגורם העוסק בהקניית ידע, ערכים ואהבת-הארץ למספר רב של נערים, הזקוקים לחיזוק זה. בשנים האחרונות בעיקר כתוצאה ממעורבותו האישית של הרמטכ"ל, רא"ל רפאל איתן, נעשתה בצה"ל עבודה עצומה, שדומה כי לא נעשתה כדוגמתה בעבר בתוכן ובהיקף. אמנם גם על פעי-לות זו יש החולקים, אך דומה כי ניתן לראות בה המשך ישיר לקו שהתווה בן גוריון בתחילת שנות ה-50, ולרצון להור-שיט יד לעולה, להנחיל את הלשון למתג-ייסים חדשים, ולראות בצה"ל לא רק צבא לוחם, כי אם גם גורם בונה ותורם לחברה הישראלית.

הבה נקווה שהדיונים, שייערכו במשך היום יהיו פוריים ומעניינים ויתרמו למשתתפים, לצה"ל ולחברה כולה.

עליהן תהליך של הצטמצמות. אך גם ללא הצמצומים שחלו לאחרונה יצאו מתוך הפנימיות הצבאיות רק מעט קצי-נים ואלה מילאו חלק קטן בלבד מכלל צורכי הקצונה. זאת ועוד, הפנימיות של צה"ל שונות במהותן מהפנימיות הצב-איות בארצות אחרות. בהיותן נשענות על בתי ספר אזרחיים, שומר החניך בפנימיה על קשר רצוף עם בני גילו, שלא בחרו ללכת במסלול הצבאי. הוא שומר על קשר עם משפחתו וביתו ועם כלל החברה האזרחית. אך מעל לכל, עם גיוסו לצבא הוא אינו פטור מלעבור את המסלול הרגיל להכשרת הקצונה כתנאי להמשך דרכו הצבאית.

הקשר המתמיד והמגע הרצוף בין החייל לחברה האזרחית, נמשכים שנים רבות. מרבית חייו כאדם בוגר שייך הפרט למסגרת צבאית בצורה זו או אחרת, אך את השירות הפעיל מסיימים מרבית אנשי הצבא בגיל צעיר מאוד. גם המפקדים הבכירים מסיימים אותו בגיל צעיר יחסית ועובדה זו מסייעת למנוע חלק מהתופעות השליליות המאפיינות צבאות אחרים.

תופעה אחרת, הרווחת בעולם המערבי כבר למעלה מעשר שנים, ואשר פסחה על צה"ל, היא אי ההזדהות שחש הדור הצעיר עם השירות הצבאי.

יש לזכור כי אחת הסיבות העיקריות לביטול שירות החובה במדינות מסוי-מות הייתה העמדה שגילה הדור הצעיר באותן מדינות כלפי הצבא, וכלפי כל מה שהצבא מייצג. חשוב לזכור שעמדה שלילית זו התפתחה כתוצאה מהכנסת הצבא למצבים שהיו שנויים במחלוקת חברתית, מדינית ומוסרית באותן מדי-נות באותה תקופה.

מהיותם מגני מדינתם מפני אויב חיצוני, מהווים גם גורם פוליטי פנימי המגן על השלטון, או קושר נגדו, הכל בהתאם למצב. מבחינה חברתית אין צבאות אלה מהווים חתך אמיתי, ואין הם מייצגים את החברה במדינתם. אך גם אם ננסה להשוות את עצמנו לדמוקרטיה המער-בית, לבחון את מהות המסגרות הצב-איות שלהן ואת קשריהן עם החברה במדינה, גם אז נמצא הבדלים גדולים בינינו לבינם.

במדינות אלה קיים צבא מקצועי, המבוסס כולו או רובו על משרתי הקבע. אלה אנשים שמשיקולים שונים בחרו בצבא כדרך חיים, וניתן להניח שמשקלה של האידיאולוגיה במערכת שיקולים זו קטן יחסית. משרתי קבע אלה אינם מהווים מדגם מייצג של כלל החברה במדינותיהם. הם חיים בנפרד, לרוב עם משפחותיהם בתוך המחנה הצבאי או באזורי מגורים הסמוכים לו, מקיימים אורח חיים מיוחד להם, מפת-חים מסורת חברתית מקצועית, ובמק-רים רבים מתפתחת שם גם תופעת השושלת, כלומר, בניהם של משרתי צבא-הקבע בוחרים גם הם בדרך השי-רות הצבאי. לא כאלה הם פני הדברים בצה"ל. למרות הטענות הנשמעות לעתים, אחוז משרתי הקבע בקרב חיילי צה"ל הנו עדיין נמוך יחסית. הקצונה בצה"ל מתפתחת מלמטה, כלומר, לא דרך האקדמיה הצבאית, או הקולג', כי אם דרך מסלול השירות הרגיל, והעלייה בסולם הדרגות, נעשית בהתאם לכישור-ים, ותוך מאבק מתמיד וקשה.

אמנם גם צה"ל מקיים פנימיות צבאיות, ולמרבה הצער לאחרונה לא זו בלבד שאין הן מתפתחות אלא אף עובר

הודות למילואים מהווה צה"ל חתך נאמן של החברה הישראלית

כאשר באים לתחום את גבולות הדיון, קיימת מטבע הדברים נטייה להתרכז ולדבר על הלוח מים. הם הגורם המוביל והם גם גורם היעדר אולם התמקדות בלוחמים לבדם יהיה בה משום החטאה, שכן הצבא איננו אחיד הוא מגייס מכל שכבות העם, מכל רמות החיים ומכל איכויות החיים. הוא מגייס מאוד בארץ לצד אנשים ותיקים בעלי חינוך הוא מגייס אנשים צעירים ומגוון כמעט מהופך, שונה באופן קטני גם הצבא התפקיד. ישנם הלוחמים מבחינת מסלול קרבי, ישנם בעלי העושים מסלול קרבי, ישנם בעלי מקצועות טכניים שונים ומגוונים

וישנם מסלולים נוספים שצה"ל מייעד אליהם את חייליו. לאור עובדות אלה לא ניתן כלל לדבר על "חייל ממוצע". משום כך יעסקו הדברים באיזשהו מכלול אשר בדרך הטבע הוא מאוד גס, ומאחד פרובלמטי אך עם זאת, מאחד פרובלמטי נאמרים לא לאור מחקר שהדברים אלא על סמך ניסיון של שירות צבאי ושל אלפי מפגשים אינסוני סיביים עם חיילים לפני גיוסם במהלך שירותם ולאחר השחרור. הרי דומה שבכל זאת קיים משהו במסגרת המאוד כוללת משהו המרשה להתייחס אל החייל בצה"ל מן הרגע שבו הוא נקלט לתוך המסגרת הזאת, כאדם

שעבר תמורה, כאדם שנכנס לתוך מהות חדשה, ולכן הוא מצדיק התייחסות כוללת כלשהי. זאת ועוד למרות כל מה שהוזכר, הרי לצבא בכל זאת ישנם מכנים משותפים די מרובים: לבושי התנהגות, שפת תרבות, מנהגי אכילה ועוד דברים רבים הנובעים מחיי היום יום ועושים את החייל שלנו לחייל. בזכות כל אלה ובזכות העובדה שהכל רואים את החייל בתוך קונטקסט כולל של מדינת ישראל ושל העם היהודי, וכחלק ממסר מסוים של הציונות, שהיא הלחימה למען העם מוצ' דקת אם כן, התייחסות כוללת כלשהי לנושא, למרות העיוות.

תרומות שאינן זקוקות להוכחה

בני הנוער מתגייסים לצה"ל בהיותם בני שמונה עשרה עד שמונה עשרה וחצי. זמן קצר אחר כך הם עלולים להיקלע לסיטואציה, שבה יצטרכו להחליט מתי הם מקריבים את עצמם ומתי הם לוקחים לעצמם את הזכות ליטול את חייהם של אחרים. זוהי תמורה אדירה. בתוך מהלך קצר וחד מאוד של זמן, נערים אלה עוברים שינוי עצום כדי שיהפכו ללוחמים. ובמסגרת זו הצבא מקנה להם תרומות מאוד ייחודיות.

א. עצמאות אישית. זהו אחד הדברים הראשונים שהחייל מקבל דרך השיחות הצבאיות. דווקא בתוך מסגרת מאוד כוללת, כמעט טוטליטרית, הוא ניתק לראשונה מהקן המשפחתי החם, ועומד בהכרח בפני ההתמודדות על מעשיו לבד, לשבט ולחסד.

ב. כושר התמודדות. הצבא הוא כמעט המערכת החושפנית הראשונה המכריחה אותו להתמודד לבד לחלוטין, עם כל הבעיות שהוא ניצב בפניהן ללא כל ההגנות הקיימות במערכת האזרחית. הוא חייב להתמודד בעזרת תכונותיו ובעזרת כישוריו. הוא לא רק מנותק ופסיבי; הוא נאלץ להתמודד על מקומו בחברה.

ג. תפקוד במסגרת צוות. החיילים המתגייסים לצה"ל באים בדרך כלל ממסגרות אינדיבידואליסטיות, בצבא לעומת זאת הם לוחמים כצוותים. דבר זה מעמידם בפני האתגר העצום של החיים בצוות והם עומדים בו יפה.

ד. תחושת כוח. כאשר פוגשים את הנערים בכיתה י"ב מוצאים בהם הרבה מאוד תחושת כוח, שיש עמה גם התרברבות מסוימת. בצבא הם מקבלים את תחושת הכוח האמיתית. כלומר מאותה איכות של הקולקטיב הזה שנקרא צבא, שיש לו עצמה אדירה, שואבים הנערים תחושת כוח עצמית שלהם, כפרטים – ביטחון עצמי. חובה עלינו להודות כי כל הדברים הללו אינם בלתי בעייתיים. לדוגמה, מעניין היה לבדוק האם אכן הנוער שמתגייס לצבא ומשרת במשך שלוש שנים, אכן יוצא בסופו של דבר כשהוא בעל ביטחון עצמי לאומי רב יותר. אבל עם זאת אין שום ספק, שמשהו מן הביטחון העצמי האישי מוענק לו, וזה דבר לא מבוטל.

ה. המקצועיות. דומה כי הצבא הנו המסגרת הארגונית מדעית המורכבת ביותר, המתקדמת ביותר, והמשומנת ביותר הקיימת. עצם המפגש עם מערכת זו יוצר, כמובן, יתרונות עצומים. לעתים זהו כושר טכנולוגי, לעתים כושר ארגוני, ולעתים זה כושר מקצועי בתחומים אחרים. הצבא עבר תהליך עצום של מקצועיות בכל מיני תחומים, ושל הליכה לקראת השכלה ברמה היותר גבוהה. מובן שהחיילים נהנים מזה במידה לא מועטה.

ו. מפגש ראשון עם עם ישראל כולו. לחיילים רבים מהווה הגיוס לצבא התוודעות ראשונה לעם ישראל כולו. לכן הקיבוץ עם אנשי העיר, לאנשי השכונות עם אנשים משכונות אחרות. וזוהי למעשה הפעם הראשונה שהם עוב

רים את כור ההיתוך הזה שנקרא עם ישראל. מפגש זה הוא בעל חשיבות עצומה במעבר הנפשי של הנער מהיותו פרודה בתוך מסגרת מאוד מצומצמת, שכונה או איכות חברתית מאוד מצומצמת, אל תחושה של הכללה שלנו כעם ישראל. דבר זה כמעט שלא ניתן להשיג במקומות אחרים.

ז. התוודעות אל הארץ. צה"ל מאפשר לחייליו להתוודע אל הארץ, אל נופיה, אל ההיסטוריה שלה, אל שפתה, ואל כמה וכמה סמלים ומהויות שכולנו חיים מהם וניזונים מהם.

מערכת של חובה והתנדבות

הגיוס לצבא מפגיש את הנער עם כמה בעיות סבוכות יותר. למעשה זוהי הפעם הראשונה שהוא נתקל בהכרח לא רק לקבל, אלא גם לתרום. והתרומה היא במימד הלאומי, כלומר מהכיס הפרטי אל הכיס הלאומי, והשאלה שהמתגייס ניצב בפניה אינה מה החברה יכולה לתת לי, אלא מה אני יכול לתת לחברה. זוהי גם הפעם הראשונה שהנער מסוגל לקיים מערכת שהיא בעצם חובה, והתנדבות כאחת.

הוא לא יוכל לקיימה במקום אחר. כאשר באים ליחידות צה"ל כדי לשרת חח עם החיילים על מוסר לחימה או על מורשת ניתן לשאול אותם ולאפשר להם להשיב בגלוי, כמה מהם היו מתגייסים לציבא גם אלמלא היו נאלצים לעשות זאת בתוקף חוק שירות חובה. הדעת נותנת, שכל בני נוער המגלים מרדנות מסוימת הייתה נטיה אצל מספר רב של

השירות בצה"ל ותרומו
לטיצוב דמותו
של הלוחם כאזרח

חיילים להפגין פרובוקטיביות מסויימת, ולהשיב בשלילה, אך המציאות מלמדת על ההיפך. הרוב המכריע של החיילים משיב בחיוב. ואכן עובדה היא שרק מתימעט מן החיילים משתמטים מן השירות וזוהי תופעה שאין לה אח ורע בארצות אחרות. יש כאן כמובן יתרון אדיר, כיוון שבכך מוענק לבחורים ממד של מסירה ללא תמורה מיידית, התמורה היא רוחנית ערכית. התמורה היא בהזדהות. ביכולת לומר אני הייתי שם, אני בן הארץ הזאת. זה ללא ספק יתרון עצום כיוון שהחברה האזרחית מחנכת להיפך הגמור. החברה האזרחית במדינת ישראל של היום מתרחקת ממסירה ללא תמורה. ונדמה כי לצבא צפוי בעניין הזה קונפליקט עם ערכי החברה האזרחית המאופיינת באנוכיות רבה. ברצון לעשות רווחים בקלות וללא מאמץ.

התבגרות מואצת

אחת הבעיות שצה"ל יוצר ב"קרב המתגייסים היא בהעניקו להם התבגרות מואצת, כאשר הוא מעביר אותם בפרק זמן מאוד קצר, דרך מעברים מאוד קשים ומאוד אינטנסיביים. ואכן מדינת ישראל זקוקה לבחוריים בני שמונה עשרה וחצי שהם הרבה הרבה יותר מבוגרים משמונה עשרה שנות חייהם כי היא צריכה לוחמים. ועל לוחמים אלה להיות מאוד אחראיים, שכן עליהם להבדיל הבדלה הדקה לפעמים כחוט השערה, בין לחימה מוסרית

טיוס מצרו שנמל בשבי במלחמת יום הכיפורים מקבל טיפול רפואי

לבין לחימה שלא לצורך. בין התנדבות והסתערות כאשר חייו של הלוחם בהחלט עומדים מנגד, לבין הרג. אבל לבגרות מואצת זו יש מחיר מאוד כבד, ויש להכיר בו.

מיד לאחר השירות ישנן הרבה מאוד תופעות של רצון להתפרק מכל מסגרת, מכל קשר ולפעמים מכל ערך. ישנן הרבה מאוד תופעות של רצון להסתובב בעולם ולהתפרק, לעשות למען עצמי, ולהיות בלי שום מסגרת. ישנן הרבה תופעות מוזרות, של פנייה פנימה אל תוך עצמי ולעתים אפילו אל מוסדות נזיריים ואחרים, מתוך רצון למצוא איזושהו ביטוי, אנטגוניסטי לתקופה של השירות הצבאי. ואפילו למדינת ישראל אין ברירה, ועליה לשלם מחיר. צריך לדעת שמשלמים אותו במידה מסוימת בתופעות המסתיימות ברידה מן הארץ.

חינוך לאלימות ולאהבת החיים

אין ספק שצה"ל חייב לחנך ומחנך לאלימות, אם הוא רוצה בלוחמים המסוגלים להכריע קרב מהר, חד וחלק. זהו מצב של אין ברירה. עלינו להילחם היטב, אם אנו רוצים להתקיים. אולם העובדה שמחנכים לאלימות אין פירושה שמחנכים גם לסדזים. צה"ל מחנך לאלימות, והאלימות יכולה להצטמצם בתוך תחומים מוגדרים, שמיישמים אותם אך ורק למטרה מסוימת. והא ראייה שבאותו זמן שצה"ל מחנך לאלימות, הוא מחנך יותר מכל מגזר אחר בחברה הישראלית, גם

לאהבת החיים.

החינוך לאלימות מחד גיסא ולאהבת החיים מאידך גיסא, הוא התרכובת המעניינת ביותר שיצרנו בצה"ל. אנו צריכים את האלימות כדי שנוכל לממש את אהבת החיים. אין ספק, הדברים אינם פשוטים ויוצרים עמם בעיות. אלימות רצופה, במשך הרבה שנים והרבה מאוד דורות, חייבת להשאיר אותות מאוד קשים, וצה"ל מודע לכך.

מעט מאוד צבאות בעולם משתדלים לנקות את עצמם בעקבות מלחמות כפי שעושה צה"ל. ולמרות הכל צה"ל עבר תהליכים די קשים מבחינת החברה הישראלית בנושא האלימות. למרבה הצער אי אפשר לומר זאת על החברה האזרחית בישראל. האלימות פושטת בחברה הישראלית והיחס לחיים בה רציני פחות מאשר בצה"ל. אם נשווה את הטיפול של צה"ל בנושא החיים והדאגה לחיים לבין המערכת האזרחית – הרי נמצא הבדלים תהומיים. תאורנות עבודה במגזר האזרחי מוזנחות לאין ערוך מכל בחינה שהיא, בשעה שבצה"ל לעומת זאת כל תאונה, ולו גם הפעוטה ביותר זוכה לטיפול טוב. זה סודו של צבא שנלחם על החיים. לעניות דעתי, במצב שבו נמצא צה"ל כיום, עלינו לחזור ולדבוק בנקודה ערכית זו.

חינוך לדמוקרטיה

עד כמה שהדבר עלול להישמע פרדוקסלי, הרי הצבא הוא הגורם הראשון המחנך לדמוקרטיה במדינת

מורה חיילת בפעולה

אלוף (מיל')
ד"ר
אלעד פלד

האם מהווה צה"ל סכנה של מיליטריזם לחבדה הישראליית ?

ישראל. אמנם צבא הוא גוף אנטי דמו-קרטי ומן הדין שיהיה כזה, אך צה"ל הוא צבא המחנך לדמוקרטיה יותר מכל מסגרת אחרת במדינת ישראל. קשה להצביע על מקום שבו יש לגיטימציה של עמדות, של גוונים, של ביטויים של מערך נפשי, ושל התנהגות כפי שהדבר בא לידי ביטוי בצבא. ונודה על האמת, שכאשר החברה הישראלית קרועה ושסועה לפעמים, ומשמיעה ביטויים ברוטאליים של זה כנגד זה, בכל מיני דברים, בצה"ל משתדלים ואף מצליחים למצוא מכנה משותף קיומי, שמאפשר לצבא לקיים את כפיפותו הדמוקרטית לשלטון האזרחי.

בצה"ל נהוג בעקבות כל אימון ויהיה זה אימון קצר מאוד, לשאול את פי כל החיילים והקצינים לדעתם על האימון, והם מעלים את כל הבעיות החל בבעיות המבצעיות וכלה בבעיות האישיות. כך צה"ל לומד, מתפתח, ואף מחנך לדמו-קרטיה. אמנם לא כל שנאמר זוכה ליי-שום, אבל על פני טווח זמן ארוך, זהו אחד הדברים המאפשר להפוך את היחידות למה שהן. ובצבא אשר כזה אי אפשר שלא להניח לחיילים לבטא את דעתם על ההתרחשויות מסביב. אך אליה וקוץ בה. אם המפקדים רוצים לשמור על רוח דמוקרטית זו, שומה עליהם להקפיד להימנע מנקיטת עמדות פוליטיות. האחריות המוטלת על המפקדים גדולה מזו המוטלת על החיילים והם לא רק נהנים מיתרון אלא גם כפופים למגבלות.

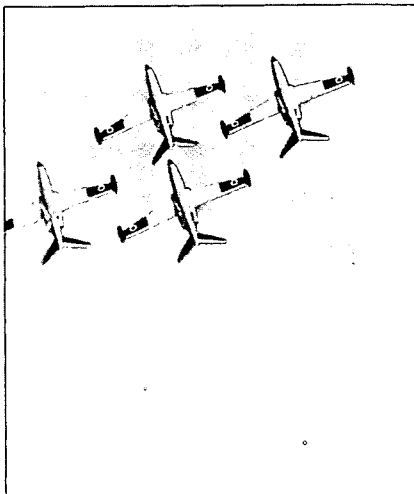
רומא ישראלי בודק שבוי מצרי

באותות, בתארים ובסמלים. חולשתו הגדולה היא שכאשר הוא נאלץ להסביר את עצמו באופן רציונלי הוא מתקשה לעשות זאת.

לאור הגדרה זו נשאלת השאלה: האם אין סכנה שחלק מן ההגדרה אורב לפתחנו?

אין ספק בכך שאנו נמצאים עדיין במצב של מה שמכונה — מדינת מבצר או מדינה במצור עם כל הסימפטומים הכלכליים, החברתיים והמוסריים שלה. אולם דומה שעד כה, ויש לקוות כי גם בעתיד ניתן יהיה לאזן את התהליכי כים של הפיכת מדינת מצור לספרטה, על-ידי נקיטת צעדים מבניים פוליטיים שימשו ערובה ובלם לתהליכים האלה. על האמצעים הללו, מבנים פוליטיים,

הרביעיה האווירובטית של חיל האוויר: רמה שאין להתפשר עימה

ניטש לא אחת ולאחרונה יותר מבעבר ויכוח גדול בציבוריות הישראלית.

דומה כי הבלם הראשון הוא פתיחת נושא הביטחון לוויכוח ציבורי גלוי. החברה הישראלית של שנות ה-80 היא חברה שכבר נגרה. האזרחים רובם בוגרי צה"ל, ובין המתבטאים בציבור ישנם רבים ששירתו בצה"ל בתפקידי מטה ופיקוד, מהם בכירים יותר ומהם בכירים פחות. הביטחון הוא עניינו של כל בית בישראל, משום שהמדובר בשי-רותם של בני הבית. לכן, אין כל סיבה שנושאי הביטחון למעט נושאים בודדים שהדיון בהם מהווה סכנה, לא יובאו לוויכוח ציבורי גלוי. דומה כי הדיון בנושאים כגון גדלו של תקציב הביטחון, מקומו של תקציב הביטחון בסולם

ב שנת 1965 כשהושמעה טענה זו היא נדחתה על-ידי ארבעה נימוקים:

א. צה"ל הוא צבא העם, מפקדיו אינם כת אלא בשר מבשרו של העם, והעובדה שמרבית המפקדים בצה"ל אינם אנשי צבא הקבע, אלא אנשי המילואים, פוסלת את האפשרות של הפיכת הקצונה לכת.

ב. קיים בארץ קונסנסוס רעיוני ערכי בבעיות הקיום והביטחון.

ג. בגלל הנסיבות החיצוניות, ועקב האופי הפנימי של המדינה מביאים גורמי הסולידריות הלאומית בישראל להתגברותם של תהליכי האינטגרציה וההתלכדות על תהליכי הפירוד והפילוג.

ד. הצבא נמצא מחוץ למאבק הפוליטי הפנימי.

יש לציין כי כיום מוטל ספק אם כל הנימוקים הללו עדיין תקפים.

מהו למעשה מיליטריזם? האנציקלופדיה למדעי החברה מגדירה את המיליטריזם כגישה לענייני ציבור התופסת את המלחמה ואת ההכנות למלחמה כמכשיר, או כמכשירים העיקריים של מדיניות החוץ, וכדרגה העליונה ביותר של השירות הציבורי. מיליטריזם במובנו זה — הוא נוקשה במשמעת שלו, והיררכי בשיטותיו. הוא מיתולוגי ודתי בהתבטאויותיו ומשתמש בטקסים,

ה שאלה עד כמה צופן צה"ל בחובו סכנה של מיליטריזם — חברה כולה עלתה בעבר מספר פעמים אך לאחרונה מעלים אותה באורח ברור וחד משמעי. עוד לפני מלחמת ששת הימים, בשנת 1965 טענו שני אישים: העיתונאי אריק רולו והסוציולוג מוריס ינוביץ, כי למדינת ישראל אורב בת סכנת מיליטריזם. שניהם טענו כי ישראל בהיותה מדינת מצור תעדיף את השיקול הביטחוני על פני השיקולים האחרים. דבר זה ייצור תהליך שכבר אירע בעבר בשני מקרים קיצוניים האחד בספרטה והשני בפרוסיה.

המילואימניקים הם ערובה כנגד היווצרות כת צבאית

ההעדפות הלאומיות, ונושאי יסוד במדיניות הביטחון כגון – מלחמה ושלום, יעדים אסטרטגיים, ואפילו נושאי ארגון ומבנה עקרוניים של צה"ל – שנודעת להם משמעות על החיים האזרחיים, כגון הגנה מרחבית, מילואים, סדיר וקבע, אוויר, יבשה וים, וכיוצא באלה, אלה נושאים, שהדיון בהם יפרוץ את סכנת ההסתגרות המאיימת כתהליך על מדינת ישראל ועל צה"ל – לא יגוסם בביטחון, וישמש ערובה כנגד יצירת כת של מומחים מקצועיים, אשר ההתמקצעות תשמש מבצרם.

הערובה השנייה לכך, ודומה כי צה"ל הולך בדרך זו, הנה מבנה צה"ל ובעיקר מבנה כוחות המילואים. צה"ל כיום הנו צבא גדול גם במושגים בינלאומיים. יש

אם רוצים לשמור על האיכות אסור לפגוע במערכת ההשגת

לו הרבה יחידות, והוא נזקק למפקדים רבים. הכנסתו של ציוד מודרני ומתוחכם הדורש הכשרה רבה ואימון מעלה את הרמה המקצועית של הצבא ויוצרת דילמה האם למנות לתפקידי פיקוד בכירים אנשי מילואים או להשתמש לכך בקציני הקבע.

דומה כי כל עוד ישמור צה"ל על המסורת שהייתה נהוגה בו עד היום, של איוש תפקידים ואפילו הבכירים ביותר, גם על ידי אנשי מילואים, ישמש הדבר כבלם נוסף נגד סכנת המיליטריזם ודומה כי יש לראות את הדברים בעיניים פקוחות.

צה"ל חלוץ החברה או בבואתה

חת הבעיות הכואבות והמכאיבות, שמרבים לדבר עליה כיום הנה

הבעיה העדתית בישראל. אנחנו נמצאים כיום בעיצומו של תהליך חברתי, חינוכי ופוליטי שהוא מחויב המציאות, וכמו כל תהליך ההתבגרות הנו בלתי נמנע ולא תמיד נעים. עיקרו של תהליך זה הוא – מתן משקל אמיתי נכון, משקף לכל שכבות האוכלוסייה בכל תחומי החיים, בתחומים הפוליטיים, הכלכליים, החינוכיים, החברתיים והצבאיים.

באמצע שנות ה-50, בתקופתו של שר החינוך זלמן ארן ז"ל, אמרה מערכת החינוך באומץ לב, תחילה אולי בגמגום ובהיסוס, ואחר כך בשפה גלויה, שיש בארץ, במערכת החינוך, בעיה של ילדים מבני עדות המזרח, שבגלל סיבות כאלה או אחרות, אינם מגיעים להישגים שמגיעים אליהם הילדים ממוצא אשכנזי.

ולכן, טבע אז השר ארן מטבע לשונית שקרא לה פרוטקציוניזם ממלכתי, ומאוחר יותר קראו לה העדפה חיובית. הנושא של העדפה חיובית, קיבל ביטוי במערכת החינוך במדיניות הטיפוח והפיצוי. פירוש הדבר היה שכדי לאפשר לילדים מבני עדות המזרח לעבור את המחסומים שקיימים בדרך של הניידות החברתית, המובילה דרך החינוך העיוני, תעודת הבגרות והחינוך באוניברסיטה, צריך לנקוט צעדים שיחישו את התקדמותם. הועלתה אפילו הצעה ליצור מה שכונה אז במערכת החינוך "נורמה ב". כלומר ילד אשכנזי שהשיג במבחן הסקר 70 נקודות ייחשב כעובר, ובן עדות המזרח שהשיג ציון נמוך במעט ייחשב כאילו השיג ציון 70.

צה"ל הוא מערכת שונה, וכיום נוכח התהליכים החברתיים הפוליטיים שעוברים על הארץ ניצבת בפניו בעיה.

צה"ל חייב לטפח את הכישרוניים. "הטובים לטיס" היא הסיסמה שצה"ל המציא. ואין כאן מקום לפשרה, איש לא יעלה על דעתו ליצור בצה"ל נורמה או נורמה ב' לבחינות לטיס. כלומר נוצר קונפליקט מסוים, בין המערכת הערכית של צה"ל, לבין ערך מקודש הנישא בפי כל, במערכת החברתית. ומכיוון שלאחד רונה נשמעים דברים, שהם בחלקם הגדול דברים נכונים וכואבים על קיפוח, על בלימה, הרי יש להתריע בראש חוצות ולומר כי ויתור על איכות, ויתור על הישג במערכת הצה"לית יכול להיות

אסון לקיומה של מדינת ישראל.

צה"ל הוכיח שהוא מסוגל לקחת אוכח לוסיות חלשות ולקדם אותן. ויכול מאוד להיות שאחת התרומות שצה"ל יתבקש לתרום בשנים הבאות, היא לעשות מה שעשתה מערכת החינוך בסוף שנות ה-50 ובראשית שנות ה-60, בנוסח של פנימיות המחוננים, של ליקוט האנשים עם הפוטנציאל הגבוה שתנאי חייהם לא אפשרו להם את הקידום, לקדם באמצעות פעולות של פיצוי וטייפוח מבלי לוותר על סולם הישגים. מבחנו של צה"ל הוא באיכות ובהישג האישי, ולא בהשתייכותו של אדם ליישוב, לקבוצה, לעדה או לאמונה זו או אחרת.

סיכום

ל דמוקרטיה חולשות רבות. ויכוח פתוח בבעיות ביטחון צופן בחובו סכנות, אך כבר אמרו חז"ל "הרוצה לשקר ירחיק עדותו", ודומה כי כלל זה יפה גם למי שרוצה להימנע מוויכוחים אקטואליים. ראוי אם כך לשוב ולהזכיר את הוויכוח בין אתונה לספרטה.

אתונה וספרטה היו שתיהן בעלות עצמה צבאית רבה. אתונה ניצחה במלחמות וגם הפסידה, ספרטה זכתה להיות שם נרדף לקשיחות ולקשיות עורף.

בנאום ההספד לחללי אתונה, אחרי אחת המלחמות הגדולות, אמר פריקלס, מנהיגה של אתונה, את הדברים הבאים, ונדמה לי שהדברים האלה אקטואליים גם היום: "אנו אוהבי יופי, אבל בשיעור הנאה. אנחנו אוהבי חכמה, אבל לא עד רפיון יד. ואנו עצמנו פוסקים את עניינינו, מדיינים בהם כראוי, ואין אנו חושבים שדיבורים מקפחים את המעשים. ויותר מהם מקפחם מי שאינו דורש בהם כראוי קודם לעשייתם, כי גם בזה אנו נבדלים מאחרים. אנו נוהגים להחזיק במעשה בעזות לבב, ולהתבונן בו יפה בבת אחת, ולא כאחרים שאפס דעת מכניס אומץ בלבבם, ויישוב דעת – רתיעה".

יש לקוות שצה"ל ימשיך בדרך הזאת שהוא הלך בה, במשך השנים עד כה.

דומה כי אם מבקשים לשרטט את דמותה של החברה הישראלית, כפי שהיא משתקפת באספקלריה של הצבא, יש להשתמש בשלוש אבני בוחן: האחת — מהי דמותם של הצעירים המתגייסים לצבא ומה דמות הם לובשים לאחר גיוסם; השנייה — הרגישות לאבדות בחברה הישראלית והשפעתה על הצבא; והשלישית — כיצד מתנהג העם בשעת מלחמה, איך הוא תומך בצבא ומה דמותו בעיני הצבא.

החברה הישראלית באספקלריה של צה"ל

אוכלוסיית המתגייסים לצה"ל

צ"ל מצליח לגייס מדי שנה 88% מהגברים שבשנתון. 3.3% מקרב המתגייסים נמנים על אוכלוסיות מיוחדות, שאינן תורמות לצה"ל, אלא צה"ל תורם להן. ראוי להדגיש כי בניגוד להרבה צבאות אחרים צה"ל כמעט ואינו צריך להפעיל כוח כדי לגייס את הצעירים, ורובם מתגייסים ברצון.

אחוז המתגייסות בקרב הנשים קטן הרבה יותר ועומד על 62.1% בלבד, וזאת למרות שמספר הנשים והגברים בשנתון זהה פחות או יותר. 24.7% מן הנשים בשנתון אינן מתגייסות מסיבות של דת ו-13.2% מסיבות אחרות. ראוי לציין כי מספרן של המקבלות פטור מן השירות הצבאי מסיבות דתיות נמצא בירידה מתמדת. אם בשנת 1977 היו הבנות שביקשו פטור מן השירות הצבאי מסיבות של דת 32%, הרי כיום הן מהוות אחוז קטן הרבה יותר, ודומה כי יש לזקוף זאת לזכות ההשכלה החודרת לקרב השכבות המסורתיות ומעודדת בנות להתגייס לשירות הצבא. גם בקרב

המתגייסות קיים אחוז של בנות השייכות לאוכלוסיה מיוחדת, אך הוא קטן הרבה יותר ועומד על 1.9% בלבד.

מרבית הנערים המתגייסים לצבא (84%) הם בריאים וכשירים כמעט לכל תפקיד קרבי. רק 16% אינם כשירים לתפקידים קרביים. גם רמת ההשכלה של מרבית המתגייסים הנה נאותה.

55.2% מקרב הנערים בוגרי 12 שנות לימוד, 32.2% בוגרי שמונה עד אחת עשרה שנות לימוד ורק 5% סיימו שבע כיתות או פחות. אם נצרף לכך גם 7.6% מגויסים בעלי השכלה על תיכונית נמצא כי כ-63% מקרב המתגייסים לצה"ל הם בוגרי 12 שנות לימוד ויותר.

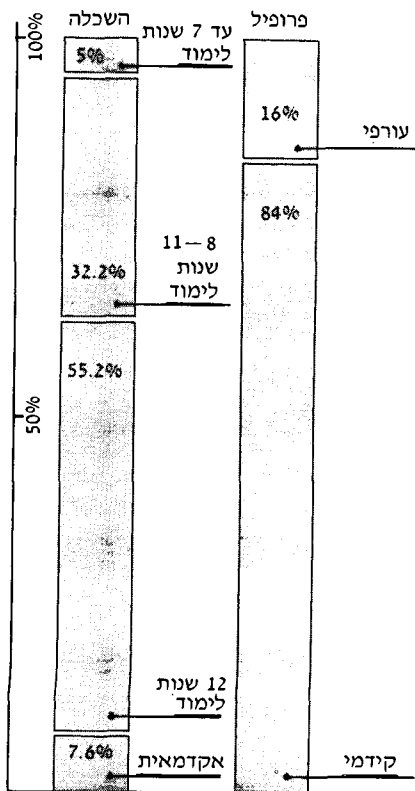
בקרב הנשים, מאחר שאחוז המתגייסות קטן יותר והוא מתרכז בשכבות המשכילות יותר, הרי מראש תהיה רמת ההשכלה שלהן גבוהה יותר. מעל 85% מקרב המתגייסות לצה"ל הן בוגרות 12 שנות לימוד ויותר, כ-14% הן בוגרות שמונה עד אחת עשרה שנות לימוד ואילו הבנות שסיימו רק שבע שנות לימוד

מהוות אחוז אפסי ממש בקרב המתגייסות לצה"ל.

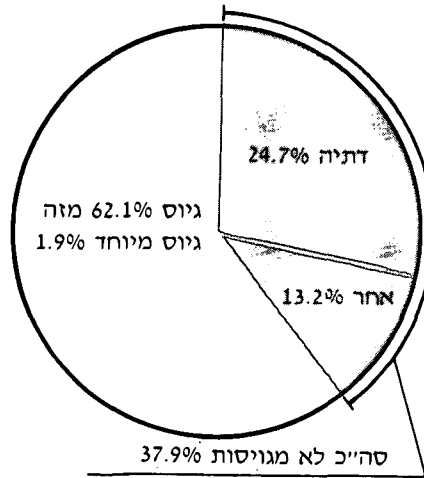
אמת מידה נוספת לרמתם של המתגייסים לצה"ל מהווה הדפי"ר, דירוג פסיכולוגי ראשוני, המצוין בציונים מ-0 עד 9. בציון הגבוה 8 עד 9 זוכים 21% מהנערים המתגייסים לצה"ל, בציון הבינוני מ-4 עד 7 - 61%, ובציון הנמוך של פחות מ-4 זוכים 18%. בקרב הנשים ממוצע הדפי"ר הנו כמובן גבוה יותר שכן כאמור מראש מתרכזות הבנות המתגייסות בשכבות המשכילות יותר. כך נמצא בציון הגבוה (8-9) 27% מהמתגייסות, בציון הבינוני (4-7) 64% ובציון הנמוך 9%.

שיעור המבקשים לשרת ביחידות השדה בקרב המתגייסים לצבא מגיע ל-85% ובהם נכלל מספר גדול של מתנדבים ליחידות מיוחדות ולמקצועות מיוחדים. הדבר מגיע עד כדי חמישה מתנדבים על כל מקום בקורסי שיט וטיס, כאשר הפוטנציאל הוא אפילו עשרה אנשים מתאימים על כל מקום. נתונים אלה ממחישים בעליל כי האוכ-

התפלגות מצבת גברים לפי השכלה ופרופיל נכון לינואר 83

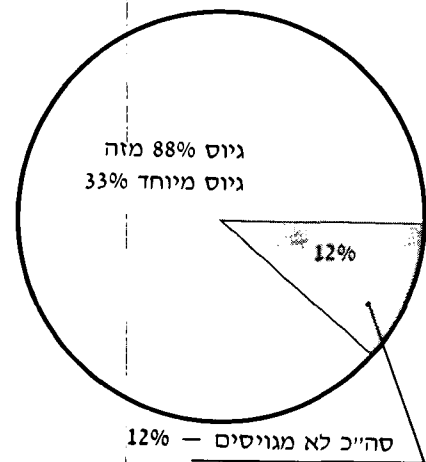

גיוס שנתון בסיסי - נשים

תרשים מס' 2

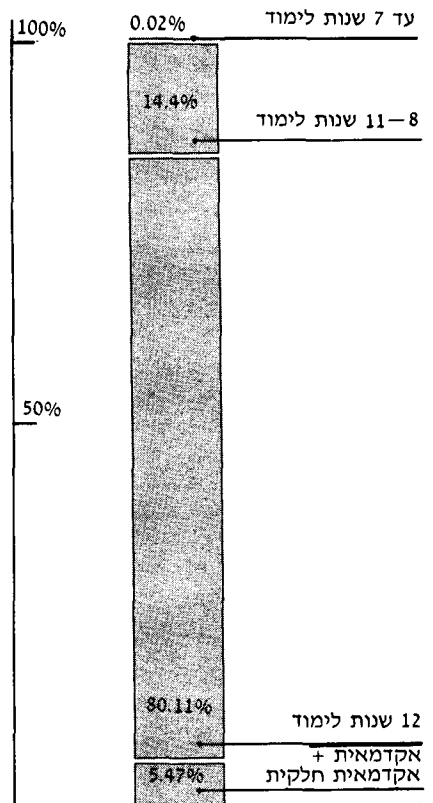
גיוס שנתון בסיסי - גברים

תרשים מס' 1

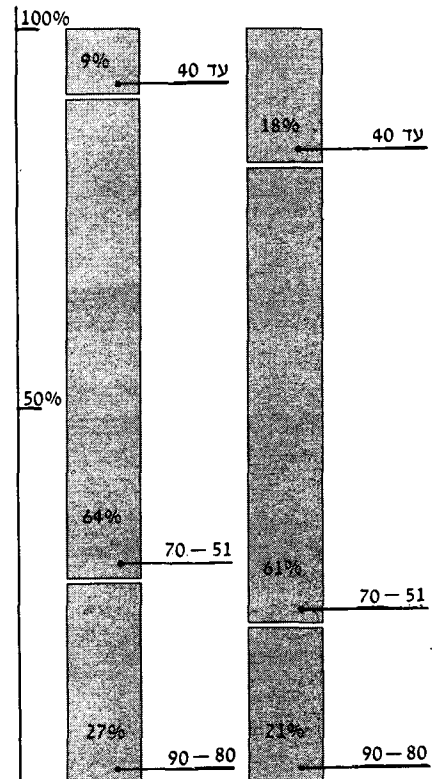
תרשים מס' 3

**התפלגות מצבת נשים
לפי השכלה נכון לינואר 83**

תרשים מס' 4

**התפלגות מצבת גברים ונשים
לפי דפ"ר נכון לינואר 83**

תרשים מס' 5

**עיריית טבריה
התאחדות בתי מלון טבריה
בהוקרה לנוחמינו
מזנון חופשי לחיילים**

משתנים סוציו-אקונומיים בישובים נבחרים

מס' סד'	משתנה	ישוב	גבעתיים	הרצליה	דימונה	בית-שאן	אור-יהודה	בני-ברק
2	שיעור גיוס מיוחד	2.2	3.8	8.4	7.7	6.2	1.2	
3	שיעור הקבי"א הנמוך	4.8	19.8	32.9	39.4	42.9	19.1	
4	שיעור ההשכלה הנמוכה	3.0	8.6	16.6	28.7	27.8	29.7	
5	שיעור קצינים בחובה ובשנת קבע ראשונה	5.8	4.0	0.9	0.5	0.2	2.5	
6	שיעור הרישום הפלילי	2.4	6.2	12.1	18.7	11.0	5.7	
7	מודד כללי	1.2	3.5	7.5	9.3	9.0	5.2	
8	שנתון ממוצע	423	416	280	156	189	686	

טבלה מס' 6

טבלה מס' 7

תחזית אוכלוסייה

טבלה מס' 8

הרכב הגילים באוכלוסייה 1980-2000, נכון לינואר 1983

מס' סד'	מירוט	שנת 2000					שנת 1980				
		א	ב	ג	ד	ה	א	ב	ג	ד	ה
1	סה"כ באלפים	3,929	5,340	5,504	5,720	46%	3,290	4,127	4,291	5,504	40%
2	יהודים	3,290	4,127	4,291	5,504	37%	2,929	3,929	4,127	5,504	36%
3	לא יהודים	639	1,213	1,213	1,213	90%	361	1,213	1,213	1,213	90%
4	אחוז הלא יהודים	16.3	22.7	22.0	21.2		18.2	29.2	29.2	21.8	

מס' סד'	קב' גיל	שנת 2000		שנת 1980	
		א	ב	א	ב
1	0-14	100.0	100.0	100.0	100.0
2	15-29	30.4	25.3	25.5	27.8
3	30-44	17.5	19.2	13.2	17.7
4	45-64	17.1	19.4	8.3	9.9
5	65+	9.7	10.5	3.2	3.1

לוסייה המתגייסת לצה"ל היא אוכלוסייה טובה וכי אפשר לקיים אתה צבא טוב.

קידום אוכלוסיות מיוחדות

ב תוך כלל זה של אוכלוסייה טובה מצוי אחוז קטן של חיילים הבאים מאוכלוסיות מיוחדות. חיילים אלה מקבלים מהצבא יותר משהם תורמים לו, וצה"ל נערך כדי לקלוט אותם וכדי לקדםם.

התהליך מתחיל עוד לפני הגיוס לצבא והוא נעשה במסגרת מערכת החינוך האזרחית והגדנייע. על מנת לטפל בבעיה ביעילות נעשה ניסיון לאתר אוכלוסיות אלה עוד לפני הגיוס לצה"ל, ולצורך כך נבדקו נתוניהם של העומדים לפני גיוס במספר יישובים בארץ. הסקר הראה כי בקרב אוכלוסיית המתגייסים מגבע-תיים, לדוגמה, מגיע שיעור האוכלוסיות המיוחדות ל-2.2% בעוד שמקרב המתגייסים מביית שאן הם מהווים 7.7% (פירוט - ראה טבלה מס' 6). הסקר הועבר למשרדי הממשלה הרלבנטיים כדי שיוכלו לטפל באוכלוסיות אלה עוד לפני גיוסם, אך הוא גם ממחיש היטב

כיצד משתקפות הבעיות החברתיות הכלליות באוכלוסיית המתגייסים.

האוכלוסייה המיוחדת, המגיעה לצבא, כוללת כ-1600 גברים וכ-1000 נשים המוגדרים כאוכלוסיות מיוחדות עוד לפני גיוסם, ועוד כאלף נוספים המאותרים במהלך השירות ומתוספים אף הם לקטגוריה של אוכלוסיות מיוחדות. עבודה רבה נעשית גם בקרב בני נוער עוד לפני גיוסם לצבא. כ-500 נערים זוכים להדרכה במסגרת חברות הרחוב, לאחרים מייחד הגדנייע תשומת לב מיוחדת. כ-800 נערים הם חניכים בבתי ספר תעשייתיים וזאת בנוסף לכ-900 נערים העובדים בימ"חים ובסדנאות של צה"ל.

מה צופן לנו העתיד? אוכלוסיית ישראל, אם מאזן ההגירה יהיה חיובי, תגיע בשנת 2000 לכ-4 מיליון נפש כאשר אחוז הלא יהודים באוכלוסייה יגדל ויגיע ל-22.7% (פירוט - ראה טבלה מס' 7).

הגיל הממוצע יעלה אף הוא. אחוז

הילדים עד גיל 14 קטן מאוד, גם בקרב הלא יהודים והאוכלוסייה כולה מזדקנת (ראה טבלה מס' 8). תופעה זו היא בעלת השלכה על הצבא, ובעיקר על מערך המילואים.

השכלתם של המתגייסים נמצאת לעומת זאת בקו עלייה. אחוז בוגרי 12 כיתות בקרב המתגייסים כמעט הוכפל בעשר השנים האחרונות, ויש לצפות לעלייה נוספת בעתיד (ראה טבלה מס' 9 ו-10).

רגישות לאבדות

מ דינת ישראל הצטיינה מאז ומתמיד ברגישות גבוהה לאבדות ואין מספר האבדות בכל מלחמות ישראל נמוך ממספר האבדות בצבאות בעלות הברית במלחח"ע השנייה (ראה טבלה 11). רגישות זו נבעה הן מגודל האוכלוסייה של המדינה והן מהעדר האנונימיות בקרבה. כל נפגע וכל פצוע מוכר לרבים ואינו בבחינת שם אלמוני.

נבדק את מספר קרובי המשפחה שיש לכל אחד מנפגעי המלחמה (ראה

חללי צה"ל ממלחמת השחרור ועד מלחמת שלום הגליל

מס' סד'	המלחמה/התקופה	מספר החללים	מס' השבים באלפים	% החללים מתוך האוכלוסייה	שנה			
					א	ב	ג	ד
1.	מלחמת השחרור	6,000	670	0.89				
2.	מבצע "קדש"	176	1,600	0.01				
3.	מלחמת ששת הימים	777	2,360	0.03				
4.	מלחמת ההתשה	513	2,500	0.02				
5.	מלחמת יום כיפור	2,659	3,000	0.094				
6.	בשנים: 1974-1982	1,591	3,116	0.051				
7.	מלחמת שלום הגליל	456	3,350	0.013				
8.	סה"כ	12,172						

* הוכן ע"י השלישות הראשית; נכון ל-10 דצמ, 1983.

תחזית השכלת גברים (באחוזים)

מס' סד'	שנה השכלה/		
	א	ב	ג
1.	12 +	73-70	86-75
2.	9-11	20-17	14-11
3.	0-8	13-7	13-0

* נכון לינואר 1983.

טבלה מס' 10

מגמות איכותיות גברים התפלגות השכלת הגברים בעבר

מס' סד'	השכלה	גידול ממוצע לשנה			
		א	ב	ג	ד
1.	12 שנות לימוד ומעלה	35%	61%	2.4%	
2.	9-11 שנות לימוד	34%	26%	-0.7%	
3.	8 ומטה	31%	13%	1.6%	

טבלה מס' 9

טבלה מס' 11

העם במלחמה

אחת התופעות הבולטות החוזרות ונשנית מדי מלחמה הנה האחוזה הגבוהה של המתגייסים. ביחידות רבות עבר אחוז הגיוס את 100 האחוזים, כלומר התייצבו גם אנשים שסיימו את שירות המילואים שלהם והיו צריכים כבר לעזוב את יחידותיהם, אך כאשר שמעו על גיוס, באו והתייצבו. נפקדים כמעט ולא היו.

העם שבעורף הפגין דאגה רבה ללוחמים. הובאו מאות משאיות שבהן עוגות ודברי מתיקה. נשלחו שש מאות אלף חבילות שי, ונתרמו מקלטי טלביזיה ורדיו.

חיילי המילואים הוכיחו כי הם ראויים לדאגה זו וגילו יושר למופת. ללבנון הוכנסו ניידות בנקים אשר נועדו לשרת אנשים שיצאו מבתיהם ללא כל אמצעי זיהוי. החיילים הזדהו בפני הבנק באמצעות דיסקיות הזיהוי בלבד, ומתוך עשרות אלפי פעולות שנעשו, היו רק ארבעה אנשים שהתחייבויותיהם לא כובדו.

הקשר ההדוק, אולי לפעמים גם

טבלה 12) ונוסוף לו קרובי משפחה רחוקים וחברים נמצא שלכאלף נפגעים יש כ-120 אלף בני משפחה וחברים והדבר ממחיש היטב את העדר האלמוניות של הנפגעים בקרב הציבור ומסביר את הרגישות הגבוהה לאבדות. זאת ועוד, מאחר שהנפגעים הם מן הארץ כולה (ראה טבלה 13), הרי גם השותפות לחרדה ולגורל הלוחמים מאפיינת את הארץ כולה, את כל שכבות האוכלוסייה ואת כל מקומות היישוב.

הרגישות לאבדות משתקפת היטב גם בצבא. הדבר מקבל את ביטויו בדרגי השדה, כאשר מספר אנשי חיל הרפואה המשרתים באוגדה של צה"ל הוא כפול ממספרם של אנשי הרפואה ביחידה מקבילה בצבא ארה"ב, ונמשך גם ברמת המטה. צה"ל הנו הצבא היחיד המקיים הסדרים לגבי שירותם של בנים למשפחות שכולות ושל בנים יחידים להוריהם. בצה"ל קיימים גופים מיוחדים לטיפול בנפגעים, לאיתור נעדרים, לקיום קשר עם משפחות הנפגעים וכן גופים מיוחדים מטעם הרבנות הצבאית העוסקים בנושאים הקשורים בנפגעים.

מוגזם, בין העורף לחזית, התבטא גם ב-70,000 שקי דואר בחודש אחד. צה"ל נרתם אף הוא כדי לשמור על קשר זה. על מנת שהחיילים יוכלו להתקשר לבתיהם הוקמו מרכזות טלפונים והובאו ניידות טלפונים לשטח. הוקם גם מרכז קשר למשפחות עם השלישות הראשית.

צה"ל הפעיל גם 626 מסבירים, אנשי מילואים, מכל קשת הגוונים והדעות בחברה והם ערכו כ-10,000 מפגשים עם חיילים במהלך המלחמה עצמה. הוקפד גם על חלוקת עיתונים לחיילים על מנת להביא אליהם את רוח העורף.

והלוחמים החזירו לנו באותה מטבע. למרות שבמלחמה האחרונה שרר ויכוח נוקב על מטרותיה ועל עצם הצורך בה, לא נתגלה אף לא מקרה אחד של סירוב למלא פקודה בקרב, לא עיי קצין ולא עיי חייל. עובדה זו משקפת יותר מכל את היות הצבא צבא עממי, אשר לוחמים, גם אלה בשירות החובה, הם אזרחים שחונכו לשמור על ערכי הדמוקרטיה ולציית לפקודות שניתנו לאור החלטותיה של ממשלה שנבחרה באורח דמוקרטי.

נפגעים לפי מקומות מגורים - בזירת הלבנון

מס' סדר	סוג ישוב	סה"כ נפגעים	מתוכם חללים ונעדרים	
			סה"כ נפגעים	חללים ונעדרים
א	ב	ג		
1.	סה"כ נפגעים	3031	472	
	תל אביב והסביבה	534	89	
ע	ירושלים	250	28	
2.	חיפה והסביבה	285	34	
	באר שבע	90	10	
	יתר ערים	761	112	
3.	עיירות	528	90	
4.	קיבוצים	232	34	
5.	מושבים	217	37	
6.	בני ישיבות	74	23	
7.	אחר	60	15	

מס' סדר	יחס הקרבה	סה"כ		חללים ונעדרים		פצועים	
		קרובים	נפגעים	קרובים	נפגעים	קרובים	נפגעים
		א	ב	ג	ד	ה	ו
1	סה"כ קרובים	6,058	2,529	2,839	1,159	3,219	1,370
2	הורים	1,832	980	851	455	981	525
3	נשים	333	333	143	143	190	190
4	ילדים	554	263	238	108	316	155
5	אחים	3,339	953	1,607	453	1,732	500

דו"ח ריכוז קרובי משפחה מדרגה ראשונה של נפגעי של"ג (סה"כ 1,009 חללים+נעדרים+פצועים קשה ובינוני)

טבלה מס' 12

השפעתו של צה"ל על החברה הישראלית - הטרות בפתח הדיון

אעפ"כ השאלה נשארת בעינה: האם קיימות סכנות ממשיות למיליטאריזם בחברה הישראלית. בהקשר לנקודה האחרונה שהצגנו, השאלה היא האם מעורבותו של הצבא - התערבותו של הצבא - במערכות החברתיות, הינה מעבר לרצוי, בדרגה העלולה להטות את חברתנו לכיוון מיליטאריסטי על גבי הרצף התיאורטי ששני קטביו הם חברה מיליטאריסטית וחברה דמוקרטית-ליברלית.

המישור השני - האידיאולוגי-הערכי

השאלה המרכזית היא: עד כמה תורם הצבא לגיבושם של האידיאולוגיה הלאומית שלנו ושל הערכים הבסיסיים - המכונים גם "הערכים העליונים" - של חברתנו?

המימד האקטואלי של השאלה הוא: האם ועד כמה משפיע צה"ל על הקונסנזוס הלאומי?

אנו מצויים בתקופה שבה הולך ומת-ריף הקיטוב בחברתנו בתחומים השונים

דווקא לצבא. אמנם הצבא עצמו יכול להיות בעל רוח מיליטאריסטית ולחזק את תופעות המיליטאריזם בחברה, אך מיליטאריזם פירושו התפיסה והמבנה הרווחים בחברה.

אמת-מידה לבחינת הדרגה של המיליטאריזם בחברה, לדעת סוציולוגים ואנשי מדע המדינה, היא המידה שבה הצבא מעורב, או מתערב, במסודות החברתיים - הפוליטיים, הכלכליים, החינוכיים וכו'.

בחברה שבה גורם הבטחון הוא כה דומיננטי, כמו בחברתנו, אין מנוס מכך ששיקולי הבטחון חודרים כמעט לכל המערכות החברתיות. השאלה היא שאלת הלגיטימיות. כל חברה, בהתאם לערכיה, לאופיה ולתרבותה מסמנת לעצמה גבול של הלגיטימיות.

בתחומים מסוימים, שהם מחוץ למסגרת הבטחון, נוטל על עצמו צה"ל משימות לאומיות. רוב המשימות הללו נתפסות כרצויות, כלגיטימיות וכמבורכות. בין המשימות האלו: חינוך ומיזוג עדות.

דומה כי הדיון בהשפעתו של צה"ל על החברה הישראלית ראוי שיערך בחמישה מישורים.

הראשון - המישור הסוציולוגי-פוליטי

השאלה הכללית שעלינו להתייחס אליה במישור זה היא: מהו מקומו של הצבא במבנה חברתי ובמערכת החברתית בכללה בישראל, ובהגדרה מצומצמת וחדה יותר: האם קיימות סכנות מוח-שיות למיליטאריזם בחברה הישראלית?

מיליטאריזם - אין פירושו, כמובן, שבחברה נתונה יש צבא גדול וחזק. מיליטאריזם, כמושג הנהוג במדעי החברה, הריהו כינוי לדפוס מסוים - אידיאולוגי, חברתי ומדיני. סוציולוגים מונים סימני היכר בחברה מיליטאריסטית. ביניהם: תפיסת המלחמה כמכשיר העיקרי ביחסים בין מדינות, תפיסת הצבא והשירות הצבאי כאידיאל, תפיסת הכוח כערך (כוחניות) והתגבשותה של כת צבאית בעלת פריוולגיות. מיליטאריזם מתייחס לחברה - לאו

— האידיאולוגי, הפוליטי, חברתי, הבין-עדתי ובין דתיים לחילוניים. מחלוקות ופילוגים היו בעמנו מאז ומתמיד. אבל יש תקופות שבהן המאבקים גוברים ויש תקופות שבהן המאבקים שוככים. בימינו המאבקים מתעצמים ומתחדדים. הסיבה הראשונית היא קיומם של הבדלים מהותיים בעמדות ובהשקפות-העולם של חלקים מקרב הציבור. סיבה נוספת היא מידת הרלוונטיות ומידת הדחיפות של הצורך לפתור בעיות-יסוד. שאלות ציוניות בסיסיות היו משך שנים רבות במצב חביוני. מאז מלחמת ששת הימים — דרך מלחמת יום-הכפורים ודרך המלחמה האחרונה מלחמת של"ג — הוקנתה לשאלות היסוד מידה של מיידידות, מידה של רלוונטיות.

לשתי סיבות אלו מתלווה סיבה נוספת: תופעת הדה-לגיטימציה בחברתנו. מדינאים, אנשי ציבור ו"הרחוב" אינם מסתפקים עוד בויכוח ובמאבק מקובלים. הם מזדרזים וששים להוקיע את היריב, להפקיעו ולהרחיקו אל מחוץ למחנה — אל מחוץ למסגרת הנחשבת כלגיטימית בעיניהם — ולהטביע במצחו אות קלון: "בוגד", "פאשיסט", "אנטי-ציוני" וכיוב'. בתרבות פוליטית כזאת מאיימות סכנות נוראות: קרע חמור בעם, פירוד ללא תקנה ועימות פנימי אלים, ועוד: מצטמצם "מרחב השייכות הלאומית" — רבים מעימנו כיום חשים תחושת שייכות לאומית אך ורק כלפי מושאים שהם מזדהים עימם ע"פ השקפת עולמם. לא כן היה בעבר. צה"ל לאורך כל שנותיו תרם, ללא ספק, לביסוס מרחב השייכות הלאומית — מעבר להשקפות-העולם הפוליטיות. צה"ל תרם לגיבוש האידיאולוגיה הלאומית כבסיס המאחד אותנו. צה"ל היווה מרכיב עיקרי בקונסנוס הלאומי ותרם לקיומו.

השאלה, אם-כן, בדיוננו — האם ממלא צה"ל את הפונקציה הזאת באותה המידה? ההתייחסות איננה יכולה להסתפק ב"הן" או "לאו". היא צריכה להצביע על המידה ולנסות לשער את ההתפתחות הצפויה בשאלה הזאת.

המישור השלישי — המישור הסוציולוגי-הריבוי

השאלה הראשונה במישור התייחסות זה היא: מה מקומו של צה"ל — כיום — בתהליכי המודרניזציה? ידוע, שבמדינות מתפתחות יש לצבא

— למוסד הצבאי — תפקיד חשוב בתהליכי המודרניזציה. הצבא מהווה סוכן מכניזם לתהליכים אלו. עד כמה שהדבר עלול להיראות תמוה ממבט ראשון, הצבא הינו מסגרת המאפשרת לפרט המצוי בו לסגל לעצמו ידע ובעיקר ערכים והתייחסויות הדרושים למבנה חברתי מודרני והמאפשרים אותו. הכוונה היא לערכים, להתייחסות ולהתנסויות כמו: הישגיות, התייחסות אוניברסאלית, היתנסות בטכנולוגיה, סדר ואירגון ומנהיגות.

הצבא עשוי לתרום — ולא רק במדינות מתפתחות — לאינטגרציה חברתית, לאינטגרציה בין שבטים, בין עדות. בצד הפונקציות הללו של הצבא, חייב הצבא — והדברים אמורים במיוחד על צה"ל — לשמור על איכות מרבית.

אין ספק כי צה"ל מילא וממלא תפקיד חשוב ממדרגה ראשונה בתהליכי המודרניזציה ובתהליכי האינטגרציה בחברתנו.

השאלה היא האם כיום ממלא צה"ל פונקציה זו באותה מידה כבעבר? ובהתייחס לקיטוב בתחום חברתי, השאלה היא האם — ועד כמה — צה"ל תורם למוביליות החברתית של פרטים ושל שכבות בחברתנו?

המישור הרביעי — המישור התרבותי

השאלה המרכזית כאן היא: מהי ההשפעה של הצבא על התרבות הישראלית במובן הכולל של המילה?

בדיון הראשון של יום העיון הזה דובר על תרומת הצבא לשון העברית המתחדשת — על השפעת המינוח הצבאי "הלגיטימי" ועל תרומת העגה הצבאית על תרבות הלשון שלנו. ואין זה דבר קל ערך.

עדיין עלינו לברר את השפעת הצבא על הקמדים האחרים של תרבותנו:

★ ההתפתחות המדעית — בכל ענפי המדע — שנקבעה מצרכים ומיוזמות בתחום הבטחוני;

★ ההתפתחות הטכנולוגית — בכל מיגורי המשק — שנבעה מפיתוח במערכת הבטחון;

★ השפעות הבטחון והצבא על האמנות, על התיאטרון ועל הספרות. לעניין ההשפעה על הספרות, המונח "דור תשי"ח", למשל, איננו מונח כרונולוגי סתם. הריהו מיוחס לתכנים שהעיקרי בהם הריהו חוויות ההיתנסות בצבא ובמלחמה.

המישור החמישי — המישור החינוכי

במישור התייחסות זה, כדאי שנעמוד על תרומתו של צה"ל בתחום החינוך. ניתן להבחין בשני מיני תרומה:

★ תרומת הצבא במובן של הענקת חינוך פורמאלי לחיילים הנוקקים לכך. ★ תרומת הצבא במובן של הערכים המוקנים לחיילים מעצם ההיתנסות שלהם בסיטואציה הצבאית.

תרומת הצבא לחינוך הפורמאלי הפכה להיות מן המפורסמות — בשנים האחרונות במיוחד בתקופת כהונתו של רפול כרמטכ"ל.

הנקודה שראוי לברר — ובדיון היום נוכל רק לגעת בה — היא מה עושה הצבא לחייל-הפרט מבחינה פסיכולוגית ומבחינה פסיכולוגית-חינוכית. איזה סוג של אדם יוצא מן הצבא? מהו החיוב ומהי השלילה הנוספים לאישיותו?

הנושאים הללו חייבים להטריד את הצבא ואת החברה כאחד.

אשר לצה"ל, נראה שהשאלה המרכזית היא: האם ובאיזו עוצמה עדיין קיימת בצבא הכרה אידיאולוגית בדבר התרומה החינוכית של צה"ל לפרט ולחברה ובדבר תפקידו של הצבא בשמירה ובטיפוח של הדמוקרטיה. ובעיקר — עד כמה אידיאולוגיה כזאת הנה חלק מודגש בחינוך המפקדים.

ואשר לחברה, השאלה המרכזית היא: האם ובאיזו מידה קיימת עירנות בציבור — ובמיוחד בקרב מנהיגים ואנשי רוח ומחנכים — לבעיות השפעת הגומלין בין הצבא לבין החברה. ובעיקר — עד כמה מצליחה החברה לחדד את מנגנוני הזהייה והבקרה שלה כדי להבטיח כי צה"ל יהיה מה שהיה וישראל — דמוקרטית כשהיתה.

ד ומה כי אין טוב מלפתוח את תיאור השתלבותה של מערכת הגדנ"ע בתחומי הפעולה והאחריות של המערכת האזרחית, מאשר בהצגת תמונות מספר מפעילות הגדנ"ע.

תמונה ראשונה - ט"ו בשבט - צעדת הבקעה. לבקעת הירדן נוה-רים אלפי בני נוער תלמידי בתי ספר תיכוניים, מכל רחבי מדינת ישראל, ביניהם כ-2500 בני נוער מבתי ספר, שבהם פועל צה"ל באמצעות הגדנ"ע בהדרכה חברתית רצופה. אלה בני נוער, שללא סיוע צה"ל לא היו לוקי-חים חלק בצעדה.

בנוף בולטות שתי קבוצות, האחת של נערים עיוורים המובלים בידי מדריכי גדנ"ע, עולים יחד עמם במעלה ה"מחרוק", יורדים ל"גשר אדם" ומסיימים עם שאר הנוער ב"אנדרטת הבקעה". השנייה - בני נוער של שכונה ממרכז הארץ, מכיתות ד' - ה' ועד י"ב, שהשתתפותם התאפשרה הודות לאמצעים שסיפק הגדנ"ע. בני השכונה צועי-דים במסגרת תנועת-הנוער המקור-מית של השכונה, על סמליהם ומדריכיהם.

תמונה שנייה - במצפה הררי בגליל התחתון נמצאת קבוצה בת חמישים בני נוער בגילאי 18-25. המאחד את כולם - חיפוש של

צה"ל כמנחיל טרכים לנוער יהודי בארץ ובגולה

גדנעים בשירות לאומי: המחויבות החברתית טבועה במהותו של צה"ל

רבות לעשייה החברתית האזרחית.

השנייה — מעורבותו של צה"ל היא תוצאה של חולשת המערכות האזרחיות. צה"ל בפעולתו זו גולש לתחום משימות המוטלות על הרש"ויות האזרחיות. צה"ל מתמקד בפעולתו באוכלוסיות חלשות, שבהן ניתן להצביע בבירור על היעדר עשייה מספקת ואפילו הזנחה, ומאפשר מתן פתרון מהיר וזול יחסית. לצד העובדה שעשייה זו מהווה ביטוי ייחודי ומקורי למחויבותו של צה"ל לחברה הישראלית, חשובה העשייה לצה"ל עצמו, לעי-צוב אופיו כצבא אזרחי לאומי. מאות חיילים וחיילות עוסקים בחינוך בצה"ל. הבעיה היא, כיצד לחשוף את כלל המפקדים והלוחמים, תוך כדי שירותם הצבאי, לאתגרים חברתיים אזרחיים. המערכת האזרחית מצידה צריכה להתוות את אופן שיתוף הפעולה עם הצבא בתחום החברתי מדיני.

האם צריך הצבא להירתם לעשייה בתחום החברתי חינוכי, ולהקצות לכך משאבים וכוח-אדם, או שעליו למשוך ידיו מפעולות אלה? מרבית המפקדים בצה"ל משיבים תשובה נחרצת: המחויבות החברתית והחינוכית טבועה במהותו של צה"ל. מימי דוד בן-גוריון ועד לרב-אלוף רפאל איתן, מוכרת מחויבות זו של צה"ל.

מסתובב קצין צעיר ברחובות השכונה. בידיו רמקול, והוא מזמין את תושבי השכונה להשתתף בערב שירה המאורגן על-ידי חבורת המד-ריכים. פעולות כגון זו מתבצעות כיום כמעט בכל רחבי הארץ על-ידי מדריכי גדנ"ע, חלקם פועלים בקבוצות הדרכה וחלקם פועלים כבוד-דים, במושבים, בשכונות ובערי הפיתוח.

המפגש החינוכי הנערך במקומות אלה עם הנוער לכל שדרותיו ושכבו-תיו לא היה מתאפשר ללא הזדהותם של בני-הנוער עם המדריכים והמפקדים לובשי המדים ולולא נחנו מדריכים אלה בתכונות של מדריך "תנועת הנוער" הטוב.

לנוכח "תמונות" אלה ניתן אולי לומר כי הגדנ"ע חורג לכאורה מתפקידו המוגדר — מתן גיבוי בתהליכי ההכשרה וההכנה של הנוער לקראת שירותו בצבא, שכן בפועל מדובר בהשתלבות פעילות חברתית כוללת ואף ביזום פעולות כאלה, אולם דומה כי ניתן לראות זאת בשתי דרכים שונות: האחת — הגדנ"ע הוא חלק ממערכת החינוך של מדינת ישראל ותורמתו הייחודית היא בראש ובראשונה במדריכי נוער, אנשים צעירים במדים, שהתנדבו לשרת כמדריכי נוער במהלך שירותם הצבאי, ובהתלהבותם וגם במיומנותם ויות שהם רוכשים, הם תורמים

זהות אישית והתלבטות אמת בשאלות של עלייה. כמי שבאים מארצות אחרות, מתרבות אחרת, ואינם אזרחי המדינה, חובת השירות בצבא, מהווה, יחד עם היותה אתגר, גם קושי ולפעמים אף מכשול בשאלת ההכרעה על עצם העלייה.

התכנית הארוכה, המשתרעת על שלושה חודשים, וההצטרפות אליה מחייבת התנסות קודמת של הצעיר עם חיי הארץ, וידע בסיסי בעברית.

לפי ההגדרה הפורמלית, מיועדת תוכנית זו לסייע בידי אותם בני-נוער להכיר את ההווה הביטחונית שבמציאות הישראלית. אולם בפועל יש בשהות זו כדי להקנות להם חינוך ציוני המתבטא, בצד הכרת תפקידו ופעולתו של צה"ל גם הכרת הארץ, אנשיה, בעיותיה ואתגריה.

מסתבר שקבוצה קטנה של חיילים בשירות סדיר מצליחה לסחוף אחריה בהתלהבות ובאמונה, ציבור גדול יחסית של בני-נוער (זה המח-זור ה-5) ולהביא לידי כך שרבים מהמשתתפים בתכנית מחליטים בסיומה לעלות לארץ ולהתגייס לצבא. המקום קטן, התנאים הם אלמנטריים. ההתלהבות, והנכונות ללמוד גוברים על התנאים הלא-כל-כך נוחים.

תמונה שלישית — באחת משכונות השיקום, במרכז הארץ,

"... הגעתי לידי מסקנה שלא צבא מובחר נחוץ לנו – אלא צבא עממי. הצבא הוא בית-הספר הגדול החשוב ביותר בארץ ועושה יותר מכל מוסד אחר ללימוד האומה. אבל לא כולם מגיעים לצבא... יש בעיה גדולה של הנוער בגיל 14–18, שיש בהם כמאה אלף נערים ונערות, וכן כעשרים או עשרים וחמישה אחוזים שמקבלים חינוך מקצועי ותיכוני. השאר – ורבים מהם לא קיבלו קודם שום חינוך יסודי – הם עוזבים להשפעת הרחוב בשכונות עוני ופרברים. זוהי בעיית הגדנ"ע..."

גדנ"ע טיפל עד עכשיו בעיקר בנוער הלומד, אולם החלטתי שהטיפול בנוער זה ימסר לבתי-הספר עצמם... לגבי הנוער העובד, העזוב ובני המעברות ויי-שובי העולים והפרברים... יש להקנות לנוער זה ערכי-יסוד, אנושיים ויהודיים, הכרת הארץ, כבוד יהודי, סדר וניקיון, משמעת, רגשי אחווה אנושית למען יהיו אנשים, יהודים, חלוצים ולוחמים. יטפחו בהם כישרון הסיוור, מחנאות, שיט, תעופה ויטעו בהם אהבה למולדת, למדינה, לערכי האומה העב-רית, ורוח של גבורה. רק במסגרת ממלכתית כללית ורק טובי המחנכים בצבא יוכלו להפוך הנוער הפרוע, נוער הרחוב, עשוק חינוך ותרבות, לנוער המשולב בתוך מסכת יצירתנו הממלכתית..."

דוד בן גוריון,
10 במאי 1953 (מערכות 278)

"... הפעילות האזרחית הייתה זקוקה לפחות בצעדיה הראשונים לעזרת הצבא, ליישובי הספר, ולמעברות העו-לים. מחריש וסלילת דרכיה עד לחינוך וטיפול רפואי... בפיקוד נתקלתי בהת-נגדות עזה, גם יחידות הצבא חסרו ציוד ובעיקר רכב, לחיילים לא היו שירותים אלמנטריים. היישובים קיבלו את הדרוש ובשיתוף עם הצבא, בצידו ובאנשיו נחרשו, נזרעו ונקצרו השדות בעזה ואלה הסמוכים לגבול ירדן.

בסוף 1950 ולקראת החורף ברור היה שהצבא חייב להיכנס במלוא יכולתו לטיפול במעברות העולים, ברור היה ששום זרוע אחרת במדינה – ודאי שלא העולים עצמם – לא הייתה מסוגלת לגבור על הבעיות הארגוניות ולספק אף את הצרכים המינימליים... הטיפול בעולים היה לא רק משימה ועול, אלא גם מקור השראה עמוקה, אנושית ויהודית, חלוצית וציונית... לא

יכולתי שלא לחייך לעצמי, כשראיתי שוב ושוב איך העולים מקבלים את הטיפול המיוחד כדבר מובן מאליה. לשם מה אם לא כדי לעסוק בהם הצבא קיים."

משה דיין, אבני דרך עמ' 102

"הבעיה היום, היא שהדור השני עדיין לא נקלט. את בעיות הקליטה של דור המעברות משנות ה-50 אפשר היה להבין אבל מדוע לא נקלט הדור השני... בעיה זו קשה הרבה יותר מבעיית הביטחון. השפעתה יכולה להיות לדור-רות... אחד הדברים המרכזיים שיש להקנות לאותן אוכלוסיות היא התודעה הלאומית. צריך להקנות אותה בביה"ס, בתנועת-הנוער, בצבא. באוכלוסייה שאנו מדברים עליה, אפשר למחוק את הבית. אפשר למחוק את ביה"ס ואפשר למחוק את התנועה... מה נשאר? הצבא! וזאת בעצם המשימה של הצבא הלאומי.

הגדנ"ע הוא בעיני חלק מהמערכת הזו העובדת עם האוכלוסיות החלשות, הגדנ"ע הוא מכשיר לא אידיאלי. הוא מעדר, קלטון... בשביל לעבוד בשדה-הבור הזה. והגדנ"ע עושה זאת טוב יותר ובהיקף יותר נרחב מבעבר. אין הוא עושה זאת כדי "להרוויח" חיילים, אלא לנסות לשנות את החברה, לעשותה טובה יותר."

רא"ל (מיל') רפאל איתן בהרצאה בכנס על הגדנ"ע
ירושלים, יוני 1982

עצם השירות של כלל הנוער בצבא הוא גורם המזרז תהליכים אינטגרטיביים בחברה הישראלית. עיקר ההשפעה של צה"ל על החברה הישראלית, היא בעי-צוב דמותו של האדם הישראלי והחברה הישראלית כחברה לוחמת. החברה הישראלית נאלצה לעצב בדפוסים אידי-אולוגיים את זכותה לצבור כוח ולהפעילו כדי להגן על מפעלה. הציונות כתנועת מהפכה, ניסתה להעמיד טיפוס אנושי אחר מזה שהתגבש בגולה.

מול הטיפוס האנושי של היהודי הגלותי העמידה הציונות את הססמה "האדם העובד" (לא בכדי חרתה תנועת "בני-עקיבא" תנועת הציונות הדתית, את הסיסמה "תורה ועבודה" על דגלה). לדמות זו הצטרפו הדמויות של "האדם המתיישב", "האדם המגן" ומכורח הנסיבות גם "האדם הלוחם".

בחברה הישראלית של היום, מהווה התפקיד שבו שירת אדם ומסלול השי-רות מקור של כוח, גם לגבי יחיד וגם לגבי קבוצות, הקובע רבות גם את תפיסת השייכות וגם את תפיסת הזכאות.

לפי דעה אחת, נגזר עלינו להיות עם לוחם. כלוחמים, מטרתנו היא להגשים את הציונות, ובמעשה הלחימה באים לידי ביטוי סגולותינו האיכותיות והמוסריות. דעה אחרת גורסת, כי בתה-ליך חינוך לוחמים וחישולם יש להציב סייגים ולטעת בלמים נורמטיביים, שיבטיחו גם את המשך צביונה המיוחד של החברה אזרחית.

משה דיין הוא אולי המבטא הרגיש והמקורי ביותר של תפיסת "ההכרח בלחימה" במציאות הישראלית. יחודו גם בכך, שהיה לו גם חלק מעשי רב בחינוך הלוחמים.

לאחר מלחמת ששת הימים, בסיום קורס פו"ם, הציג דיין את דמותו המיוחדת של ארתור רופין – אבי ההת-יישבות העובדת ונציג אופייני של תקופתו.

ב-1923 הכיר רופין בקיומה של הבעיה הערבית. פתרונה לגביו הוא "מיזוגם והשתלבותם של היהודים בעמי המזרח התיכון". רופין היה ממייסדי "ברית שלום", ממנה פרש

כעבור שלוש שנים. "ככל ששקע רופין בעבודתו הציונית, כן העמיקה והתחזקה הכרתו שיש להבטיח את קיומה העצמאי של האומה היהודית. את צמיחתה של הציונות ראה בעלייה והתיישבות מתמידות ומתרחבות, באלה ראה דברים שהם בבחינת תנאי-בל-יעבור ומהם לא סטה גם כאשר חשש, שמא קיימת סתירה בין הציונות לשאלה הערבית".

במאורעות 1936 הגיע רופין להכרה, כי "מה שאנו יכולים לקבל כיום מידי הערבים – אינו דרוש לנו, ומה שדרוש לנו אין אנו יכולים לקבל". הערבים אינם מסכימים למפעלנו, אם אנו חפצים להמשיך בעבודתנו בניגוד לרצונם, אין מנוס מקרבנות דמים, נגזר עלינו להיות בלוחמה מתמדת עם הערבים. ייתכן כי זה מצב בלתי רצוי, אך זאת המציאות. הגשמת הציונות היא אפוא הנושאת בחובה את הפתרון לשאלה הערבית.

גישתו זו של דיין כבר באה לידי מיצוי חד משמעי בתקופת פעולות הגמול, תקופה שבה מתגבשים מחדש דפוסי הלחימה של צה"ל, נורמות הלחימה ורוח הלחימה. לדיין כרמטכ"ל ולצנחנים היה תפקיד מכריע בתהליך זה.

מסע גדי"ע להכרת הארץ

בנאום ההספד על קברו של רועי רוטברג, באפריל 1956, אמר דיין את הדברים הבאים:

"... לא מהערבים אשר מעזה אלא מעצמנו נבקש את דמו של רועי, איך עצמנו עיינו מלהסתכל נכונה בגורלנו... השכחנו זאת? האם אנו יודעים, כי על־מנת שתגווע התקווה להשמידנו חייבים אנו להיות בוקר וערב מזוינים וערוכים. דור ההתנחלות אנו. בלי קובע־הפלדה והתותח לא נוכל לטעֵת עץ ולבנות בית. לילדינו לא יהיו חיים אם לא נחפור מקלטים, ובלי גדר־התיל ומקלע לא נוכל לסלול דרך ולקדוח מים... אל נסב את עיינו פן תחלש ידנו. זה דורנו, זו גזרת חיינו — להיות נכונים וחמושים, חזקים ונוקשים. כי אם תשמט מאגר־חינו החרב — ייכרתו חיינו".

ובמקום אחר, בספרו: "מפה חדשה — יחסים חדשים", בפרק "הצנחנות שבצנחנים", כתב דיין:
"בשנים האחרונות, ככל שתפסה המלחמה מקום מרכזי יותר בתקומת ישראל, היו הצנחנים — הצנחנות שבהם והצנחנות שביהודים — לאחד

המניעים העיקריים ליסוד בעל משמֵעות מכרעת בתהליך זה.

"חלקם של הצנחנים רב לא רק בהקֵניית ארץ — גבולות, שטחים, ביטחון — אלא גם בהקמת עם מפזוריו, בהקֵנותם לו ערכים של מסירות ואהבה, הקרבה עצמית ותחושת אחריות המגיֵעים, לא אחת, לשיא השיאים. הצנחן הצעיר, הנקרא לקפוץ אל התעלה, לעשות את המעשה ולתת את חלקו במשימה עד תום — נושא על כתפיו ייעודו של עם שלם.

"בהקמת העם ובהקמת הארץ היו הצנחנים לסמל ולמורי־דרך לכולנו, מחנכים במשמעות העמוקה והקשה ביותר של המלה, במשמעות של חיים ומוות".

ובמקום אחר, באותו ספר, אומר דיין, בהתייחסו לשירו של ביאליק, "המת־מיד": "מה אתה צור מה אתה חלמיש למול נער עברי החושק בתורה. זהו אותו נער עברי, אך הפעם בשדה־הקרב". נערים שמניעיהם אמונה עמוקה וטהורה והם שואבים ממנה עוצמה הגוברת על הקשיים ועל המכשולים,

המבקיעה צור וחלמיש.

"... תפקידי השדה הם המבחן האמיתי — הרגע של האמת — לתכונ־תיו ולסגולותיו של לוחם. כאשר הולך מפקד עם יחידתו לקרב, כאשר הוא מתרחק מגדר המשק, חוצה את הגבול ויוצא אל הלילה ואל ההתמודדות עם האויב, הוא יודע כי לו וליחידתו צפוי המאבק הקוטבי ביותר שקיים בכלל, מאבק לחיים ולמוות. יתר על כן, במאבק זה ייחרץ לא רק גורלו האישי אלא הרבה יותר מזה, גורל המשימה אשר להשגתה נלחמים הוא ואנשיו: אם תרצו נפילת ירושלים או שחרורה.

"... כאשר מתרחקים מפקדינו מתחומי היישוב, ניתקת מהם מערכת מושגים המלווה את חיינו בחברת השפע. בקרב אין סובסידיות, אין קיבוץ, אין איגוד מקצועי ואין הורים שעוזרים. בשעה זו ניצבים בגלמודיותם אתה — מול יחידתך — נגד האויב. ורק מזה שיש לך בעצמך ובכוחך המאמץ הגופני העליון — רק זה יכריע את הכף." (מתוך מפה חדשה — יחסים חדשים).

יש להקנות לנוער... כשרון הסיוור והמחנאות" (רוד בן גוריון)

יחד עם זאת, עד יומו האחרון היה רואה את עצמו דיין כבן דור ההתנחלות. אדם שכל חייו התלבט והתמודד בשאלה הערבית. ולא בכדי כותרת ספרו האחרון היא: "הלנצח תאכל חרב?".

לעומת גישה זו היו בצבא מפקדים רבים, שצמצמו את התפקיד הצבאי והג' דירוהו כתפקיד מקצועי לכל דבר.

העובדה שעקרונות של התמחות והתמקצעות הפכו לעקרונות מנחים בצה"ל, מביאה לכך שגם בצה"ל נמצאים כאלה החולקים על ההיענות וההיחלצות לפעולה במישורים האזרחיים. אליהם מצטרפים רבים מבין האזרחים הרואים בעשייה זו של הצבא משום התפרצות, פלישה לתחומים לא-לו;

אלה גורסים, כי צה"ל חייב למצות את ייעודו ותפקידו במטלות הביטחון המר" בהקות. התפקיד החינוכי, לדעת אלה, הוא בלתי הכרחי ואפילו פוגע בעיקר.

יגאל אלון יצא מנקודת המוצא של דיין, אבל בדבריו ישנה התביעה לריסון, להטלת סייגים בתהליך של "חינוך הלוחמים" על-ידי חשיפת הלוחם וכלל הצבא גם לעשייה בתחומי הפעילות החברתית.

יגאל אלון, מתוך מסך של חול: "... ומן הצדק שהחברה הישראלית תתייחס אל צה"ל ואל הפעילות הביט" חונית כאל שליחות לאומית וחברתית ממדרגה ראשונה..."

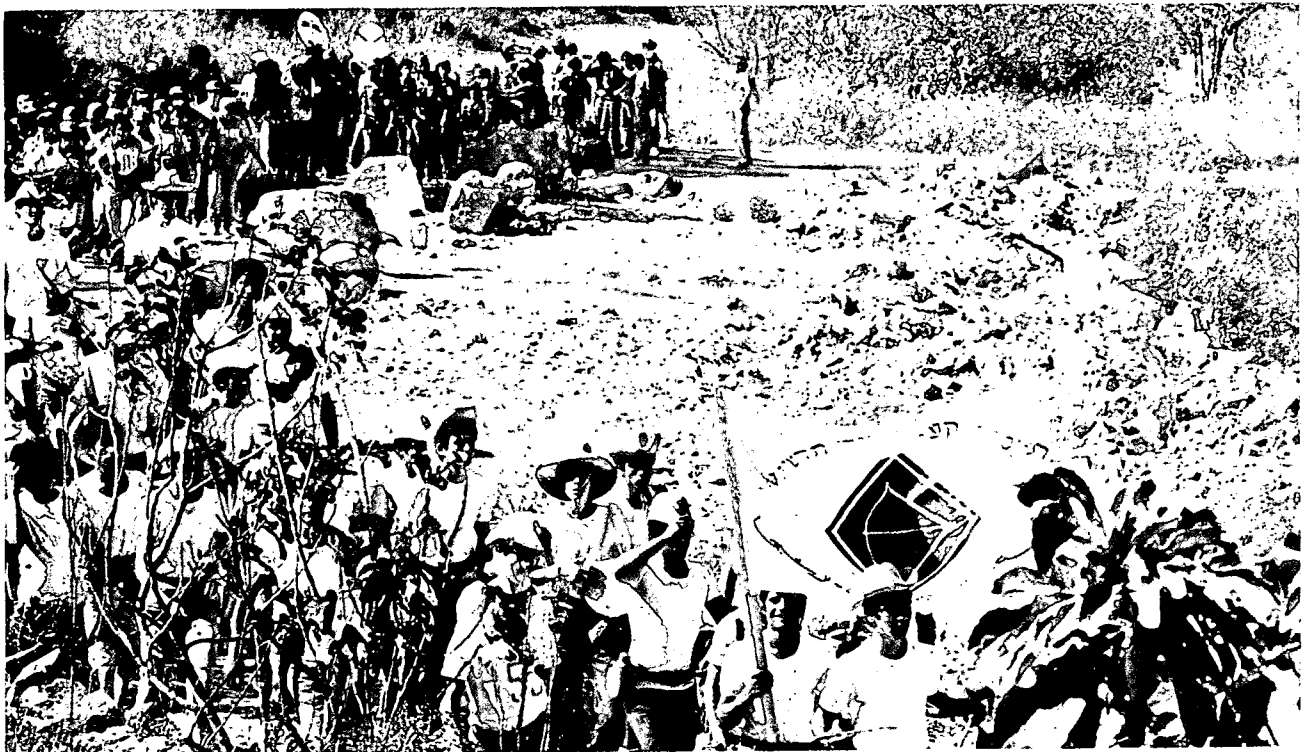
"... העם הזה, שאין שוחר שלום יותר ממנו, נגזר עליו להשקיע מיטב הגיגיו ומאמציו הכלכליים, המדיניים והרוחניים בקיומו של צבא ובעסקי לחימה..."

"... סכנת התפשטות הצבאיות (מיליטאריזם שוביני) והולגאריות היא סכנה אקטואלית בישראל. ממנה אור" בות סכנות חיצוניות ופנימיות גם יחד, סכנת התאזרחותה של הרפתקנות כלפי חוץ, והשתלטות הלכ"ר-רוח אנטי דימוקראטים אלימים כלפי פנים. הוויית הנשק נושאת עמה סכנה של אבדן ערכים חברתיים, מוסריים ותרבו תיים עד כדי טשטוש דמותו של העם כחברה נאורה, שוחרת שלום ואחוה, בזירה הבינלאומית, וחותרת לשוויון חברתי ולפריצה תרבותית מבית. סכנת הצבאיות אורבת לכל עם, ואמנם, רבים מעמי העולם נגרמו בה בתקופות שונות בהיסטוריה, ואין העם היהודי מחוסן מפני סכנה זו" (עמ' 270).

"... ויש לחנך את אנשי הצבא להב" חין בין פאתוס חיובי לבין מיסטיקה של תעתועים, בין אמת לבין הסתלמותה.

גם תוך כדי טיפוח התודעה הלאומית יש להישמר מפני הנמכתה לדרגה של לאומנות, חובה היא ללמד את הלוחמים להבחין בין צבאיות, הרואה את תכליתה בהתגוננות מפני תוקפנות, לבין הידרד" רותה לצבאיות, הרואה את תכליתה בעצם קיומה ובשימוש בכוח הצבאי לשם השתלטות פנימית או לשליטת חירותו של עם אחר, להבחין בין פעולת קרב אמיתית לבין מעשה רצח באנשים בלתי מוגנים." (עמ' 282).

"הסברת מטרות המלחמה, אגב המחשת הערכים שעליהם מצווה הצבא להגן. ניתוח הגורמים המולידים את תוקפנותו של האויב ודרכי התגוננות בפני מזימותיו, הסברת תפקידו של הצבא וסגולות חילותיו ונשקו, תוך הבלטת חיוניותם הריאלית. שליטת המלחמה כאמצעי מדיני והצדקתה כאמצעי של התגוננות. חינוך הלוחמים לעזרה הדדית ולהעזה בקרב למען מטרה מקודשת. הקניית מושגים של אחווה וצדק בינלאומיים, ללא אפליה גזעית. הימנעות משנאה עיוורת לאויב, מתוך בגרות ופיכחון מדיניים וכן החדרת השאיפה לשלום וליחסי שכנות תקינים עם האויבים של היום, שהנם בהכרח ידידי המחר – כל אלה, כער" כים חינוכיים ובמסגרת של משמעת, יבטלו את סכנת הצבאיות ויעשו את

יגאל אלון העמיד כיעד אסטרטגי את עצם חשיפת החייל והמפקד תוך כדי השירות הצבאי בפני האתגרים האזרחיים על-ידי הכשרת החיילים למלא תפקידים אזרחיים מובהקים: ככל שהצבא יראה עצמו שותף לחינוך החברה, כן ייטיב עם עצמו.

מבחינת הביטחון הלאומי, יש לשאוף, שצעירים וצעירות נוספים ישתתפו בעת שירותם הצבאי ביצירה החברתית.

יש בוודאי מפקדים בצה"ל, שאינם מבינים כיצד, בתקופה שבה נמצא צה"ל בלחימה פעילה, מופנים משאבים אדי-רים לעשייה בתחום "האזרחי", ולכונן חות העוסקים במשימה זו, ניתן אפילו מעמד מועדף של חילות מתנדבים. (החיילים והחיילות במערכות קצין חינוך ראשי ופיקוד הגדנ"ע הם מתנדדי-בים, המאותרים לתפקיד טרם גיוסם. לאלה שמגבלה בריאותית או משפחתית מונעת מהם את האפשרות לשרת ביחידה קרבית, ניתנת ההזדמנות לשרת ב"חזית" החינוכית-חברתית).

יש להקים היום גרעיני הגשמה חברתיים, שבשילוב עם מערכות אזרחיות ממלכתיות, ובתמיכתן, ימשיכו לחיות ולפעול כאזרחים במקום שבהם הוצבו ושירתו כחיילים.

רבים היו מעדיפים שהצבא יצטמצם למשימות ביטחוניות. לאלה אשיב: צה"ל ללא המורה החיילת, ללא מדריך ומדריכת הגדנ"ע בשכונת מצוקה, ללא המתיישב, הנחלאי — יהיה צה"ל אחר!

ומחנכים מתאימים לכך, העשויה גם לתרום תרומה מכרעת לחינוכו של הנוער, להקנות לו ערכים חברתיים ואהבת הארץ והעם, בתנאים שונים מאלה המקובלים בצבא..."

"הנוער ירוזו בהיאחזות בקבוצות בנות שלושים עד ששים איש, בערך, ויעסוק בהכשרת קרקע, בסלילת דרכים, בבניין נקודה, בפיתוח ראשית של ענפים ובשמירה. עבודתו תהיה מלווה פעילות חברתית ותרבותית מגמתית ושיטתית, אשר תטביע בהכרח את רישומה על דמותו ואופיו ותשלים במידה רבה את סיכום הערכים החינוכי-כיים שקיבל בשירותו הצבאי. ואם גם בתחילה יתייחס הנוער ברובו לשירות הזה במורת-רוח, סופו להיות גאה על תרומתו זו ויכיר טובה לאלה שהביאוהו לידי כך..."

"הצבא חייב, איפוא, לא רק להימנע מלחבל בנפשו של הנוער, מלפגוע באופיו האנושי של האיש הצעיר המופקד בידו, אלא, להיפך, מוטל עליו להפעיל את אמצעיו רבי השפעה באורח חיובי, כדי להשלים את חינוכו של הדור הצעיר, נוסף על החינוך שקיבל בבית ההורים, במעון הקיבוצי, בבית-הספר, בתנועת-הנוער וברחובות הכרך והכפר..."

הצבא לבית-אולפנא למיטב ערכי אנוש ולאום, אשר נושאייהם מוכנים להגן עליהם עד כדי מסירות הנפש."

"לצה"ל נועדה שליחות ביטחונית אנושית, ובזכות שליחותו זאת עשויה הצבאיות לפסוח על מחנותיו... מכאן, שאדם שאינו מסוגל לחנך ולהדריך בני-נוער ומבוגרים בחברה אזרחית, גם אינו מסוגל לחנך אנשים בצבא ולנהוג בהם בקרב. לפיכך יידרשו מהמפקד ומהמדריך הצבאי תכונות אישיות, מושגי מוסר וחברה, רמה תרבותית וידע מקצועי, כושר שכנוע ונהגה — לא פחות, אם לא יותר — מאשר מן האיש המקביל לו בחברה האזרחית. ויחד עם זאת חובה היא, כי ייעשה כל מה שניתן לעשות מבחינה חינוכית... כדי שהצבאיות לא תיהפך למקצוע בחיים ושהצבא לא יהיה לצבא מקצועני... הפיכת מחנה צבא לבית-ספר למתבגר-רים — המקנה לא רק את מקצועות ההשכלה הצבאיים והכלליים, אלא גם את תולדות העם ומשימותיו האקטואליות... בדרך זו יספוג הנוער את החיובי שבהכשרה הצבאית, בלי להיזק מן השלילה שבה."

"יש להעמיד את השירות הלאומי על שלוש שנים, במקום שנתיים ומחצה, מהן שנתיים כלוחמים ושנה במסגרת התישבותית, בהדרכתם של מפקדים

הקמת המעברות

תחילתן של המעברות הייתה במאי 1950. עד אותה עת עלו ארצה כ- 450,000 עולים ויותר מ-100,000 מתוכם הצטופפו במחנות בתנאים קשים. גל העלייה הראשון שנמשך מהקמת המדינה עד סוף 1948 הביא עמו יותר מ-100,000 נפש, רובם שרידי השואה באירופה. בסוף 1948 ובראשית 1949 עלו לארץ גם בני גלויות שהתחסלו - יהודי בולגריה, יוגוסלביה, לוב וחלק ניכר מיהודי תורכיה. רובם הגדול של עולים אלה נקלטו ביישובים הוותיקים ובערים הערביות הנטושות.

באמצע 1949 עלו ארצה יהודי תימן, ובשלהי אותה שנה הגיעו לישראל רבבות עולים מציכיה, מרומניה ומפולין. במרס 1950 התירה במפתיע ממשלת עיראק ליהודיה לצאת מן הארץ ורבבות יהודים מעיראק הגיעו לישראל. בנוסף לכך הגיעו לארץ בכל אותה תקופה יהודים מכל קצווי תבל - מהודו, מפרס, מקורדיסטן, מארצות צפון אפריקה ומארצות אחרות! העולים שהגיעו ארצה הועברו למחנות מעבר ששרדו מימי המנדט הבריטי בארץ ונשארו שם

עם כינונו של צה"ל הועידו לו ראשי המדינה תפקידים לא רק בתחום הצבאי והביטחוני, אלא גם בתחום החברתי. הם האמינו כי בכוחו של צה"ל לתרום תרומה ניכרת לקליטת העלייה ההמונית בישראל ולקידום תהליך מיזוג-הגלויות. במסגרת מגמה זו ערך צה"ל בקרב החיילים העולים החדשים פעולות להנחלת הלשון העברית, ללימודי ידיעת הארץ ולהקניית ידע בתחומים נוספים.

במדינות הדמוקרטיות מקובלת מעורבותו של צבא בחיים האזרחיים כתופעה חריגה. משום כך, כש"הוחלט להפעיל את צה"ל בקרב צי"בור העולים החדשים, סויגה פעילו"תו למטרות מוגדרות ולפרק זמן קצר ומוגבל ועצם הפעלתו למטרות אלה נומקה ככורח המציאות. בדברים הבאים תתוארנה הנסיבות המיוחדות של תקופת העלייה ההמונית, אשר הביאו להחלטה להפעיל את הצבא בקרב העולים במעברות, ואשר לאורן הוגדרו המשימות שהוטלו עליו ונקבע אופי פעילותו.

"מבצע מעברות" של צה"ל

עד להפנייתם למגורי קבע. אלה שבאו בגלי העלייה הראשונים, בשנת 1948 שהו במחנות ימים או שבועות ספורים, אולם משגדלו גלי העלייה לא נמצאו עוד מקומות דיור לקליטת העולים הרבים, ואלה נאלצו להישאר במחנות זמן ממושך יותר. בגבור גלי העלייה מלאו המחנות הקיימים וברחבי הארץ הוקמו מחנות-עולים חדשים, אך גם באלה לא היה די לקלוט את העולים הרבים, שהגיעו לארץ, והיה צורך להקים מבנים מכל הבא ליד – אהלים, בדונים, פחור-נים וצריפונים. בסוף 1949 הצטופפו במחנות העולים קרוב ל-100,000 איש; רובם היו מחוסרי תעסוקה והיו סמוכים על שולחנה של הסוכנות היהודית. בידי הממשלה והסוכנות לא עלה לפתור את בעיות הדיור והתעסוקה של העולים החדשים ובמרס 1950 הוחלט על הקמת המעברות כפתרון זמני.

בדיונים שהתקיימו במרס 1950 בהנהלת הסוכנות ובממשלה הוצע להקים בכל רחבי הארץ בתחומם של היישובים הוותיקים, מחנות מעבר קטנים שיהיו בסיס לבניית מגורי הקבע לעולים. המעברות נועדו להוות דיור ארעי במגמה שהעולים שיתגוררו בהן יתערו בינתיים ביישוב הוותיק, ישתלבו בו וימצאו שם תעסוקה.² הרצון לפזר את היישובים החדשים בכל רחבי הארץ עלה בקנה אחד עם המגמה לפזר את כלל האוכלוסייה בארץ כולה, עם הצורך להקים יישובי ספר שיתרמו להגנה על הגבולות, ועם השאיפה להרבות את האוכלוסייה היהודית באזורים שנויים במחלוקת בזירה הבינלאומית, כגון הנגב, פרוזדור ירושלים והגליל המערבי.

ביצוע התכנית המוצעת שובש כבר בשלביו הראשונים: התכנון המקיף של פיתוח אזורי הארץ השונים טרם הושלם, וגלי העלייה הגדולים והצפיפות הגוברת הרבה ששררה במחנות לא אפשרו למוסדות הקליטה להמתין עד להשלמת התכניות. כך אירע שמעברות רבות הוקמו בלא תכנון מוקדם, ולעתים גם ללא תיאום עם רשויות התכנון והפיתוח, וחרף התנגדותם של גורמים שונים. כתוצאה מכך הוקמו מעברות בשטחים לא מתאימים מבחינת גודלם ומבחינה טופוגרפית, מהן הוקמו במקור מות נמוכים ובבוא החורף הן הוצפו בגשמים והפכו לביצות טובעניות, ומהן שהוקמו במדרונות שבקץ הייתה

הגישה אליהם קשה, ובחורף – אהלים הועפו ברוחות ומבנים אחרים קרסו ונסחפו בשטפונות ונגרמו נזקים קשים.³

בשנת 1950 הוקמו 40 מעברות, ב-1951 הגיע מספרן ל-127. מספר העולים שהתגוררו בהן הגיע ל-250,000. המעברות הוקמו על שטח קטן במגמה לאכלס מעט עולים. אלא שככל שרבו גלי העלייה לארץ הלך מספר דייריהן וגדל, והצפיפות בהן הלכה וגברה. עד שבסופו של דבר דמו המעברות בתנאייהן למחנות העולים שמהם רצו לחלצם: מחסור במים, העדר תנאים סניטריים, קשיי תחבורה, ואספקה בלתי סדירה של מצרכי מזון בסיסיים, אשר הכבידה על המצב של תת-התזונה שרבים מהעולים סבלו ממנו. הקשיים הרבים שעברו על העולים בדרכם ארצה, טלטולי הדרך והשהייה במחנות ובמעברות, גרמו לרבים ללקות במחלות שונות, חלקן מחלות קשות ומדבקות שהלכו והתפשטו. מאחר שרוב המעברות הוקמו בריחוק מהיישובים הוותיקים, והתחבורה ביניהם הייתה בלתי סדירה, לא יכלו העולים להיעזר בשירותי הבריאות של היישובים הוותיקים, ומוסדות הקליטה התקשו לטפל בבעיות הקשות שנוצרו. לכל הבעיות הללו נוספו גם העדר תעסוקה לעולים והעסקתם בעברות יזומות שונות (ניעור, סלילת כבישים וכו'). דבר זה הגביר את הפער הכלכלי והחברתי בין דרי המעברות לאוכלוסייה הוותיקה,⁴ ופיתח רגשות ניכור ותחושת תסכול ומרירות בקרב העולים.

"מבצע מעברות" 1950 – 1951

לאות החורף הקשה של שנת 1950 – 1951 הגבירו את סבלם של שוכני המעברות: הקור, הרוחות והשטפונות פגעו קשה במבנים הרעועים, והביאו להרעה במצב הבריאות של יושביהם. מוסדות הקליטה עמדו מולם חסרי אונים. כאשר החלו לרדת גשמי הזעף, והמבנים במעברות ניזוקו, לא עלה בידיהם של אנשי הסוכנות לעצור בעד ההתפרעויות של העולים הממורמרים: ראש מחלקת הקליטה של הסוכנות אף אמר בראשית חורף 1951 "ששם הגשמים יקדימו וירדו בשטף לפני סוף נובמבר – יהיה במעברות מצב של תוהו ובוהו ושל קטסטרופה, ששום מנגנון ושום משטרה לא יהיה בכוחם להשתלט עליו". מאחר שצה"ל היה סמל לקונסנזוס הלאומי, והתהילה שלוותה אותו

השפיעה על העולים בנכונות לקבל את מרותו האמינו ראשי מוסדות הקליטה שיעלה בידו לגבור על התקלות שהם עצמם לא הצליחו לטפל בהן. הם ציפו מהצבא שיסייע בהדרכה ובניהול מוסדות הילדים, בתי התינוקות ובטיפול בילדי בית הספר. כמו-כן קיוו כי הצבא יעשה ל"שמירה על המוראלי".⁵ יתרונו הבולט של הצבא היה בריכוז הפעילות כולה תחת גג אחד, דבר שאפשר היעדר כות טובה ועבודה יעילה לאין ערוך מן הארגון המסורבל וחוסר התיאום והאחדות בין הגופים האזרחיים השונים. בנובמבר 1950 הוחלט להפעיל את צה"ל כדי לסייע לתושבי המעברות. פעולה זו כונתה "מבצע מעברות".⁶

צה"ל נכנס לפעילות אינטנסיבית במעברות בראשית 1951. הוא התמקד בשני תחומים עיקריים: האחד – בחיזוקם של המבנים שניזוקו, ייצובם של האהלים שקרסו, ניקוז המים שהציפו את הבדונים והפחונים, שיפור תנאי הסניטציה, אספקת מים וכדו', והשני – מתן טיפול רפואי לדיירי המעברות. חיל הרפואה של צה"ל ערך סקר על מצב הבריאות במעברות. הילדים החולים שנזקקו לטיפול אינטנסיבי רוכזו יחד ממעברות אחדות לימחנה לריפוי ילדים, ונשארו שם עד שהבריאו. הטיפול כלל בדיקות מעבדתיות, הקרנות רנטגן וכדו'. הילדים האחרים שנותרו במעברות והמבוגרים שנזקקו לטיפול רפואי, טופלו בידי הצוות הרפואי של חיל הרפואה ששהה במעברות ועסק גם בהדרכת האמהות בטיפול. במסגרת מאמציו לשפר את בריאות הילדים יזם צה"ל הקמת מטבחים ובתי תינוקות במעברות.⁷

הערות

(1) ישראל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ד. עמ' 11, וכן א' ביין. עלייה והתיישבות במדינת ישראל. תל אביב: עם עובד והספרייה הציונית, 1982, עמ' 46 – 50.

(2) א' ביין. שם. עמ' 65 – 68. ל' אשכול. בחבלי התנחלות, תל אביב: עם עובד, 1958, עמ' 218 – 223.

(3) גנז המדינה ג/1901; 6600; 56 (705). חטי 423 ג/5558; 3901. חטי 109; 2348 ג/16143; וכן ג' יוספטל – חייו ומעלו. ת"א: הוצאת מכללת פועלי א"י, 1963. עמ' 139 – 147.

(4) ד' ברנשטיין. "המעברות בשנות החמישים", מחב' רות למחקר ולביקורת, 5, חיפה: נובמבר 1980 עמ' 10 – 9.

(5) ג' יוספטל, שם.

(6) ארכיון צה"ל, מבצע מעברות 1950 – 1951.

(7) ארכיון צה"ל, דו"חות על פעולות הצבא במעברות 25.1.1951 – 29.2.1951. והדו"ח מהתאריכים 25.2.1951 – 31.3.1951.

* מאמר זה הנו חלק ממחקר מקיף על קליטת החברות של העלייה ההמונית בישראל.

מבצע "ביסוס יישובי הקליטה

בספר"

כ אשר עמד להסתיים "מבצע מע" ברות" בסוף מרס 1951 פנו מוסדות הקליטה אל משרד הביטחון וביקשו כי פעולת צה"ל במעברות לא תופסק. צה"ל היה מוכן להיענות לבקשה אך בקרב הציבור נשמעו הסתייגויות ממעורבותו של הצבא במגזר האזרחי. המתחים הפוליטיים בארץ והמאבקים בין המפלגות שנבעו מתחרותן על גיוס העולים לשורותיהן, הגבירו רגישותן גם לגבי פעילותו של הצבא במעברות. החוגים הדתיים הביעו חששותיהם מפני השפעתם של החיילים החילוניים על העולים שומרי המסורת.⁸ חשדותיהם גברו על רקע המאבק החריף, שהתנהל משך כל שנת 1950 על חינוך ילדי העולים במחנות,⁹ מאבק שהחמיר עד שגרם למשבר ממשלתי. צה"ל הגביל אפוא את פעולות הסיוע שלו לעולים למקומות מסוימים ולמשימות מוגדרות.

ב-1 באפריל 1951 הוחלט על המבצע "לביסוס יישובי הקליטה בספר". הנימוק להחלטה היה כי: "חלק ניכר מיישובי הקליטה החדשים הוקמו באזורי הספר, ועל פי צרכים ביטחוניים, ומהווים תרומה חשובה להגנה המרחבית, ולכן סיוע הצבא מוצדק והוא בגדר משימה ביטחונית ממדרגה ראשונה".¹⁰ במסגרת זו ביקש הצבא לאמן את העולים באימונים צבאיים ולהגיש להם עזרה רפואית. הטיפול בתינוקות הוטל על חיילות החי"ן. פעולת הצבא התמקדה במעברות הנגב ובאזורי הספר. הוקמו שני מחנות לילדים ובכל אחד מהם רוכזו כ-300 ילדים שנוקפו לטיפול רפואי מיוחד. המבצע נסתיים ביוני 1951. ושוב עלתה ההצעה שצה"ל יטול על עצמו שנית סיוע מקיף למעברות לקראת חורף תשי"ב (1951-1952).

מבצע מעברות תשי"ב

ב יולי 1951 מונתה וועדת סקר למעברות. הוטל עליה להגיש נתו-

נים והערכת מצב כללית של המעברות, וכן המלצות על מקומות ומשימות שיוטלו על הצבא. בוועדה זו התבקשו להשתתף גם נציגי משרד העבודה ומחלקת הקליטה של הסוכנות. וועדת הסקר שהגישה דו"ח מפורט על המעברות ציינה כי הבעיות המרכזיות התובעות טיפול דחוף הן בעיות ארגוניות וחברתיות. לדעתם של עורכי הסקר נבעו רבים מהקשיים מגישתה המוטעית של מחלקת הקליטה בסוכנות, שנהגה להקים מעברות מעורבות מיוצאי ארצות שונות במגמה לזרז את תהליך "מיזוג הגלויות". הדבר הרבה תקלות והיווה מקור למתיחות ולחיכוכים בין עדתיים. עורכי הסקר סברו כי התהליך היה מוקדם מדי, והרבה סיבוכים היו נמנעים, לו היו מרכיבים את המעברות מבני עלייה אחת. הם התריעו גם על מחדלים בתחום החינוך והתרבות, על מחסור במורים, בציווד ובמבנים מתאימים ללימודים, ועל העדר פעולות תרבות בקרב הנוער והמבוגרים. לדבריהם "במעברה שורר שיממון והווי אפור של חיי יום קשים". את המשימה המרכזית לשיקומן של המעברות ראו בפעולות הסברה וחינוך. שיפור המצב החברתי היה לדעתם המפתח גם לפתרון הבעיות הארגוניות - "יצירת הווי ורוח תתן לסוכנות את הכלים שבאמצעותם תוכל להשתלט גם בשטחים אחרים הנמצאים בפיגור: סניטציה, ניקיון וכו'". הם המליצו שהצבא יטול על עצמו "פעולה ערה ורצינית להעלאת המוראל, לחינוך ולארגון פנימי". מבחינה קונקרטית הציעו לעסוק בפעולות חינוך ותרבות במסגרות חינוכיות לא-פורמליות, בצידם של מוסדות החינוך הפורמלי המופעלים ע"י משרד החינוך והתרבות. כן הוצע להמשיך בפעולות הטיפול בתינוקות ובריכוז ילדי בתי הספר בתקופת החורף במחנות מיוחדים, ובמתן הדרכה מוגברת לנוער במעברות.¹¹

ב-26 באוקטובר 1951 הוציא אגף מבצעים חוזר לחילות שנבחרו ליטול חלק במבצע, וכן למשרדי הממשלה הנוגעים בדבר ולמחלקת הקליטה של הסוכנות. מבצע צה"ל נועד להקיף 24 מעברות, שהיו בטיפולה של מחלקת הקליטה של הסוכנות וכן ששה עד שמונה יישובי עולים, שהיו בטיפולה של מחלקת ההתיישבות של הסוכנות, בסך הכל אוכלוסייה בת 15,000 משפחות, מתוכה התגוררו כ-10,000 משפחות באהלים. הצבא קיבל על עצמו לבצע פעולת ניקוז במעברות ולהמשיך את הטיפול הרפואי במחלות הנפוצות בהן. על כל אחד מהפיקודים (פיקוד הצפון, פיקוד המרכז, פיקוד הדרום והפיקוד השמיני) הוטל לטפל במספר מסוים של מעברות ויישובים; להקים מחנות לילדים, ולפעול במקביל בתוך המעברות באמצעות חוליות צבאיות שיעזרו בארגון ובהדרכה. לכל אחד מהמחנות והמעברות מונה מפקד אחראי, ועל המבצע כולו פיקד אל"מ יצחק רבין. פעולת הצבא במבצע "מעברות תשי"ב" החלה ב-11 בנובמבר 1951 ונסתיימה בסוף חורף 1952.

צה"ל הוכיח את כושרו הארגוני והביצועי בסייעו לאנשי המעברות לעמוד בפגעי החורף הקשים של שנת 1951-1952. ההצעות לייזום פעילות חינוכית ותרבותית בקרב העולים לא יושמו בגלל ההסתייגות הציבורית מפעילות הצבא בתחום זה במגזר האזרחי. פעילותו התבטאה בסיוע הפיזי, בטיפול הרפואי לעולים ובעזרה הארגונית שנתן למוסדות האזרחיים, תרומה רבת חשיבות באותן נסיבות.

האתגר הגדול בתחום החברתי, שהוצג בצדק כמוקד העיקרי של בעיות הקליטה, נותר לטיפולן של הרשויות האזרחיות.

8 עקב תלוותיה של אגודת ישראל הוקמה ועדת חקירה בדרך מיניסטריאלי לבדוק האשמות על פגיעת החיילים ברגשות העולים הדתיים. ראה נגזר המדינה 5543/ג; 3631.

9 א' דון יחיאל. שיתוף וקונפליקט בין מחנות פוליטיים, המחנה הדתי ותנועת העבודה ומשבר החינוך בישראל. תשליז (חיבור לקבלת תואר דוקטור לפילוסופיה).

10 ראה ארכיון צה"ל, פקודת המבצע "ביסוס יישובי קליטה בספר" מיום 1.4.1951.

11 ראה ארכיון צה"ל, דו"ח ועדת הסקר מיולי 1951. הסקר מפרט גם בעיות דיוור, מיס, ניקוז, דרכי גישה, תנאים סניטריים, בעיות אספקת מזון, קשיי התבורה וטיפול רפואי, אך מתמקד בעיקר על בעיות חברתיות.

יום העצמאות הל"ה ציין את פתיחת שנת האדם והגבורה. אין נאה משעה זו למוטו עֶרְכִי בנושא שירות החיילת. באדם כוונתי לעצמאות האישית שרק טבעי הוא כי דרך השירות בצה"ל תִּלְמַד וְתִחַדֵּד. עצמאות אישית שתבוטא בעמידה זקופה, בתוספת להערכה העצמית ובהעשרת ה"אני" האישיותי. היות חיילת משמעו גדילה והתפתחות.

היות חיילת משמעו מתן חשיבות לשאלות מהותיות של מאין את באה, ולאן את רוצה להגיע. מתן הדגשים

חדשים. בגרות ובשלות. בצד תרומתה הסגולית של כל חיילת, יהיו תמיד החוויה של הרגשת שותפות בעשייה גדולה ולקיחת חלק בנתינה... וגבורה, מה לה ולחיילת? כוונתי לגבורה האזרחית, הגבורה שבעמידה לצד, מתן עורף חזק ובוטח, נחישות ואמונה. יש לזכור כי השירות הצבאי אינו מנותק מהויות קודמות ומאוחרות יותר.

הוא חלק מתהליך, הוא חוליה בשרשרת של "היות אזרחית" במדינת ישראל. משום כך נודע לו רב

ערך בהטבעת דפוסים, נורמות התנהגות וערכים. אם אכן נדע אנו, החיילות, לזקוף הקומה, לא נוותר על כבוד האדם שבנו ושעליו חונכנו, אם נשכיל לתפקד בכבוד ובמלוא תשומת הלב והאחריות, ונשמור על כבודנו הנשי, נצליח לבנות נדבכי עצמות אישיים, שייצרו מבנה עמיד ומהם ימשך התהליך...

אל"מ עמירה דותן
קצינת חי"ן ראשית

שירות הבנות בצבא

בנות רוכשות מקצוע במסגרת השירות

שירות הבנות בצה"ל כמעצב דמותה של האישה והאם בישראל

תרומתו העיקרית של צה"ל למעמד האישה בישראל, היא בדיוק בכך שהוא מממש את עקרון שוויון ההזדמנויות. והוא עושה זאת בדגם שונה מאוד מזה שבו בדרך כלל נערך הוויכוח בין המחנות השונים, המתמודדים על תפיסת מעמד האישה. כי הוויכוח כרגיל, מתנהל מתוך עימות בין שאיפותיה, רצונותיה, וחלומותיה של האישה, לבין מעמדו של הגבר. אלא שהמשאבים שעליהם מתחרות הקבוצות השונות, המשאבים של הפעילות האנושית, אינם מוגבלים כך שרצונו של האחד ליטול משהו לעצמו, הוא בהכרח גזלת משהו מהאחר. ומאספקלריה של המטרה החברתית המשותפת, נראית כניסתה של האישה לתחומים נרחבים שמחוץ לביתה, לא כבאה לשלול מקבוצות אחרות את מה שיש להם, אלא כבאה להעשיר את הכלל ולתרום תרומה נוספת, שיש בה גם כדי להעשיר את אלה הנמצאים כבר באותם תחומים וצה"ל מדגיש דגם זה.

מאז ראשיתו של צה"ל לא ניטש בו ויכוח על כניסת האישה לתפקידים מסוימים באספקלריה של גזלתם מן הגבר. לא היה בו עימות תחרותי כלשהו בין המינים, על תחומי פעילות אלא, מלכתחילה, מן המטרה הכוללת של השירות הביטחוני, אשר נתנה מתוכה עדיפות לדרג הלוחם, נגזרו תפקידי כל מערכות הצבא, כמכשירות את זירת הקרב, בצורה הטובה ביותר ללוחם. ולא רק האישה, אלא כל דרגי הפעילות בצה"ל, תרמו את תרומתם, כמסייעים. מנקודת מבט זו כניסת האישה למקצוע כלשהו נתפסה כמשחררת יותר גברים, לתפקידי לחימה שהם המטרה העיקרית של השירות הצבאי. דומה כי זהו הדגם, אשר מן הראוי, שישמש בסיס, לתפיסתנו החברתית בכלל. שכן שירות הנשים בצה"ל מלמד, כי כניסת הנשים לתחומי יצירה ופעילות חברתית כוללת מעשירה לא רק אותן עצמן, אלא אף את כלל החברה, שבתוכה הן פועלות. **תרומת שירות הנשים בצה"ל למעמדן ולאישיותן**

כל הבא לנסות לאתר את תרומת השירות בצה"ל לחייה ולמעמדה של האישה בישראל, יוצא, מטבע הדבר, רים, מנקודת מוצא ערכית מסוימת, שעיקרה: מהו המעמד הראוי לאישה בחברה הישראלית.

בפתח הדברים, מן הנכון, להציג את כרטיס הביקור של נקודת המוצא לדברים שיובאו כאן, כי גם בסוגיה הזו, כבהרבה אחרות, ניטש ויכוח בין מקומותינו, כמעט מראשית השירות של הנשים בצה"ל, בין שני מחנות בעלי עמדה נכבדת מאוד. האחד הגוזר את מעמדה של האישה ממורשת המסורת היהודית, והשני המנסה לגזור אותן, מן העקרונות הכלליים, של תפיסת האדם, בחברה.

הדברים שכאן לא יתיימרו להציג את משנתו של המחנה המסורתי, למרות שמקובל עלינו, שעמדתו רצינית מאוד בעינינו. אבל עיקרה — בתפיסת מעמד האישה, בביתה פנימה, כתורמת את תרומתה החברתית, באמצעות מסגרת הבית, הבעל, וחינוך הילדים. המחנה האחר, אשר עמדתו תוצג בדיון זה, גוזר את מעמד האישה מאותם עקרונות, שמקובלים עלינו לגבי האדם בכלל. וראשון בהם הוא עקרון שוויון ההזדמנויות.

מקומה של האישה בתוכה. דומה כי כפתיחה מתאימה לדיוננו תוכל לשמש הדוגמה של בנות מחזור יח"ס המתגייסות לצה"ל בימים אלה. המדובר בנערות אשר קו ההתחלה שלהן נמצא מאחורי זה של המתגייסות האחרות, אך צה"ל לא ויתר על שירותן והעניק להן הכשרה מיוחדת אשר תאפשר להן להביא לו תועלת.

והנה מתוך בחינת הרקע המשפחתי של נערות אלה נתחוויר כי רובן היו בנות למשפחות מרובות ילדים, וכי אחיותיהן הבוגרות, לא שירתו בצה"ל, אלא הצהירו על רצונן להשתחרר מטעמי דת. הבנות הבאות עכשיו הן האחרונות או הלפני האחרונות בסדרת ילדי המשפחה. ככל שניתן להתחקות אחר המשמעות של הנתון הזה, דומה כי הבשיל פה דגם מובהק של תרומתו של השירות בצה"ל למעמד האישה בישראל. וקל לשער את המשמעות שנודעת ליציאה מהבית המסורתי, של בת הצעירה מכל הבנות. על רקע החרדות והדאגות, אשר ליוו חלק מהמחנה המסורתי לגבי כל השירות בצה"ל ושירות הנשים בפרט, לאור המסורת בדבר תפקידה של הבת, אשר לא יצאה מחיסיון בית האב, אלא אל חיסיון בית הבעל, ואשר לא נועד לה תפקיד כלשהו בזירה החברתית הכללית. והנה אותה נערה עצמה פותחת חשבון בנק משלה שבו היא מקבלת את משכורתה הצנועה מצה"ל, היא נוקטת שורה של החלטות, שמממשות עצמאות מסוג שאחיותיה הבוגרות לא העלו אותה על דעתן. היא עוזבת את בית הוריה, כדי לשרת בחברה מעורבת, וכדי לחזור אליו כשבידה מקצוע, אשר יקנה

שירותן של הנשים בצה"ל תורם למעמדן ולאישיותן בשני מישורים: האחד והראשון הנו המישור התודעתי, ובו עצמו נכללות שתי זירות: האחת — זירת חייה של האישה עצמה, תודעתה לגבי דגם חייה, לגבי צורת פעילותה, שאיפותיה וחלומותיה, והאחרת — תפיסת החברה, תודעת החברה לגבי

* שופטת בית משפט השלום בחדרה. הייתה מפקדת בסיס הטירונות בדרגת רטיני בין השנים 1962 — 1964.

הטורונות מפגישה לראשונה את כל חלקי החברה הישראלית

קלה בעיני איש. ספק אם במדינת ישראל, נתנו אי פעם את הדעת לעובדה, שהעורף של אוכלוסיית הנשים כמעט ולא הראה אותן התופעות האופייניות כליכך לאוכלוסיות עורף אחרות: בהלת הקניות, החרדה, עד כדי נטישת יישוב, הסתגרות אל תוך אנוכיות של ראיית הצרכים האישיים בלבד. כל אלה הן הכרעות של האשה, האם ועקרת הבית

היום לסקוב, ראש אה"ד,

ושושנה גרשנובוץ, קצינת חי"ן ראשית, סוקרים מסדר של בנות בבסיס הדרכה

ציות מודעות יותר, דרכי מימוש פתורחות והן לאחר לימודים. אך עם זאת, יש בהן מידה ניכרת של חוסר עצמאות, של חוסר תודעה לאפשרויות של פעילות חברתית, וזהו עבורן מפגש ראשון מסוגו עם חלקים מסוימים בחברה הישראלית. הן שירות בצה"ל תורם לשני קצות הקשת החברתית גם יחד.

השירות מפתח אצל הבת את המודעות לענייני הבטחון

מעורבות בבעיות הביטחון

אם נזכור את מידת מעורבותה של האשה בישראל בשאלות הביטחון במשך חייה, נסכים כי ענייני הביטחון פורצים אל חיה בשורה של נקודות חשובות ביותר. ראשית, הפרידה מבית הספר וההתגייסות לצבא, שלה ושל חבריה. בעת חירום, יסובו כל חוויות ההסתכלות, וכל ההתמודדות הנפשית של החברה סביב שאלות הביטחון. מאוחר יותר, כשהיא תינשא, יהיה עליה לעמוד לימינו של בעלה, אשר ייצא לשירות המילואים, אם בדאגה לפרנסה בסיטואציות מסוימות ואם בנשיאה בעול הבית. ההישארות בעורף, שיש בו אילוצים וחרדות ועוז רגשות אל תהיה

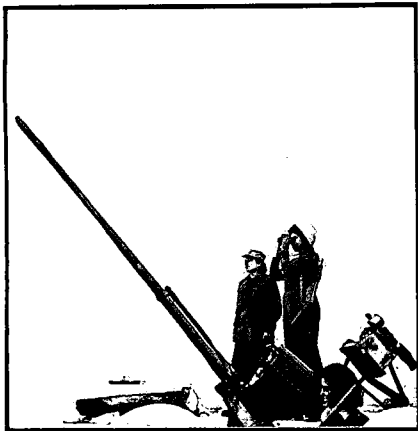
לה כושר בחירה לגבי המשך דרכה. תהליך זה משקף נאמנה את התמורה החברתית, שאנו עוסקים בה.

אותה נערה מודרכת בבסיס הטיורניות על ידי הקצה השני של קשת מגוון הנשים בישראל. אותן נערות שנבחרו מתוך בוגרות התיכון לשמש מדריכות ומפקדות בבסיס ההדרכה באות מחי"סיון ברמה גבוהה יותר. הן בעלות פוטנ

השירות מאפשר לבת לנסות את עצמה במסגרת שונה לחלוטין

והנשים בישראל בחרו תמיד ביציאה אל הזירה, מתוך תחושת מחויבות ומתוך הרגשת מעורבות בענייני הביטחון. למודעותה של האשה לשאלות אלה נודעת חשיבות הן באספקלריה של חוסן חברתי כולל, של מדינת ישראל, והן באספקלריה של חיי היחיד. כי אשה, אשר באוצר חוויותיה כנוסות חוויות הקשורות לחיי צבא, אשה היודעת מהי שגרת אימונים, מהו נשק, מהן חוויות של פחד, מהן חוויות של שגרה, ואיזו איכות עבודה נדרשת כדי לתרום חוליה קטנה למאמץ הכולל, היא ללא כל ספק אשה, שרמת מודעותה לשאלות הללו, שונה לחלוטין מרמת מודעותה של אשה שאין בתודעתה הד לנושאים אלה.

תותחניות ני"מ בחוף תל-אביב בת"ש

השירות בצה"ל מְמַש, אם כן, לא רק את מגוון האפשרויות הפתוחות בפניה בפעילות יוצרת, אלא גם מאפשר לה לתרגל את כוחותיה במסגרת שונה לחלוטין מזו שתתייצב בה בעתיד בביתה או בעבודתה האזרחית. כי מבחינת האפשרויות, היא בלתי מוגבלת זולת באותן מגבלות אינדיבידואליות, שכל יחיד נושא אתו אל המסגרת החברתית. עקרונית, יכולה האשה בצה"ל להגיע לדרגת רמטכ"ל. היא לא תגיע, מפני שכישוריה וכוחותיה האובייקטיביים, לא יאפשרו לה זאת. אך האפשרות שקצינה תגיע לתפקיד מאוד בכיר בתחום מקצועי ספציפי, שבו אין לה מגבלה אישית, היא שאלה של זמן.

בדגם הזה, מתבטאת עצמת התרומה של צה"ל לחברה הישראלית. כי במודע, או שלא במודע הנשים, אשר עוברות חוויה זו לעומקה נושאות כבר בליבן תבנית ברורה של משמעות השוויוניות החברתית. לא בזיקה למהדורה הפופולרית של מלחמת המינים, אלא בזיקה, ליכולת התרומה החברתית, המתבטאת לאו דווקא ביציאת האשה מן הבית אלא גם בבית פנימה.

האשה, אשר שירתה בצה"ל, תהיה אשה טובה יותר ואם טובה יותר, ומניה וביה היא תמצא את עצמה מעורבת בדברים המכריעים בחיי החברה הישראלית.

השירות הצבאי - איום על השלמות המוסרית?

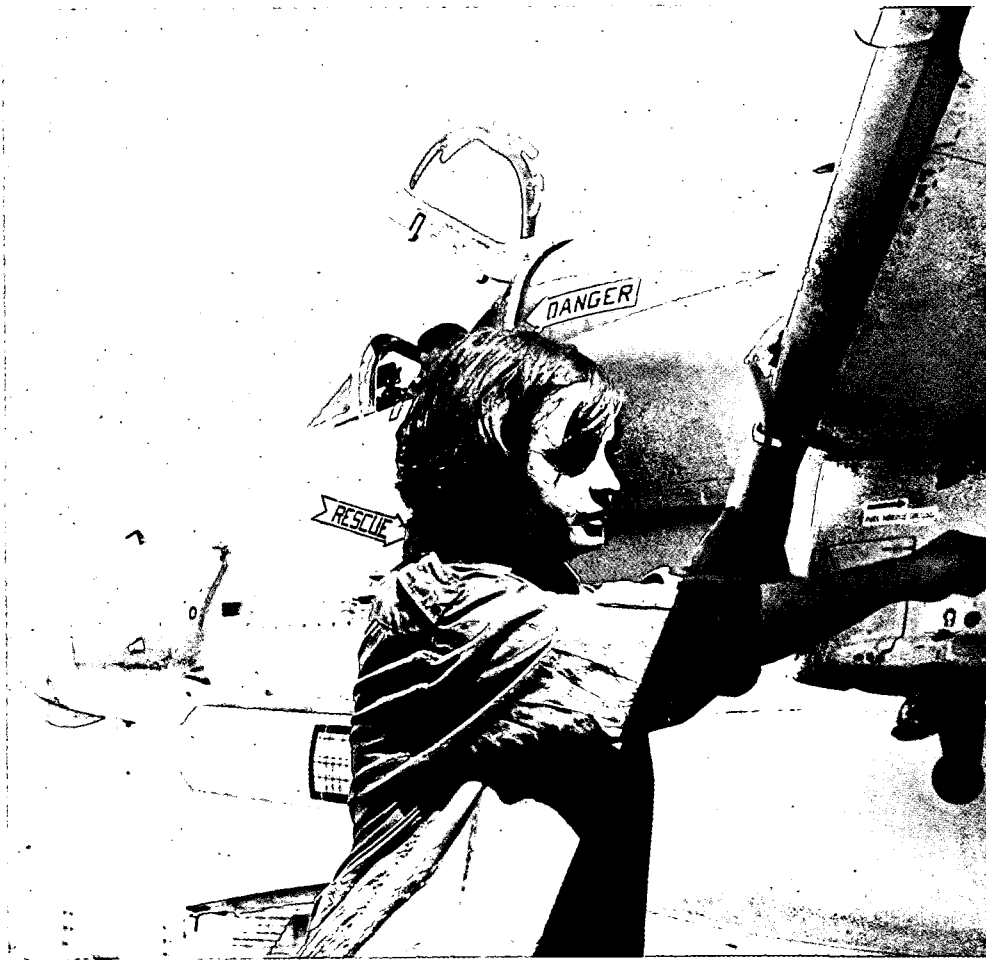
משך כל הדיון בנושא, ראוי לזכור כי מדובר בתמורה חברתית, עמוקה מאוד, וצעירה מאוד, שמולה ניצבות מסורות עתיקות יומין הנוגעות לתחומי חברה בסיסיים ביותר: התא המשפחתי, השכונה, הקהילה.

טיפוח רמת ציפיות גבוהה מצד החברה

התרומה הראשונה, של שירות הנשים בצה"ל, היא בטיפוח רמת הציפיות של החברה הישראלית, אשר תאפשר לאשה לקחת חלק שיו"ר יוני, בנשיאה במטלות החברתיות הן בשירותה הצבאי והן אחריו. וכשמסקי פים על הבעיה מנקודת המבט של המטרה הכוללת, דומה שמתן האפשרות השיוויונית לאשה, להתמודד ברמה תודעתית עמוקה עם השאלות הללו, לא רק מעשירה את האשה כיחידה, אלא בהיזון חוזר, מעשירה מאוד את החברה בכללה. גם במישור מסוים של ענייני ביטחון, ושל כושר עמידה של חברה במטלות ביטחון, וגם במישור הרחב, הרבה יותר, של מעורבות מחצית האוכלוסייה, בבעיות היסוד הלואומיות. לא עניין מעורבותה של האשה אשר לא שירתה בצה"ל, כזה של האשה, אשר באחת התקופות המעצבות ביותר בחייה עברה את חווית השותפות, בנשיאה בעול הביטחון.

שירות הבנות מאפשר להפנות בנים לתפקידים חיוניים

א. מימוש דגם השוויון
בל, נוסף לזירה התודעתית הכוללת, תורם השירות בצה"ל לאשה בעשותו אותה שווה במעמדה לגבר במטלות הלאומיות. כמוהו היא נקראת לעזוב את בית הוריה ולצאת למלא מחויבות חברתית כוללת. אמנם לעתים המטלות שנופלות בחלקה הן מן הסוגים של עבודה מנהלית קטנה ואפורה, שאינה מעשירה את עולמה הפרטי הצר, אך זוהי חוליה במאמץ הכללי, המעמידה אותה בדרגה אחת עם אלפי חיילים, העושים גם הם עבודות אפורות. כמוהם היא מפתחת משמעת לתפקיד, ומשקיעה במרץ שנתיים, במטלה חברתית. רישומה של תקופה זו על חייה, יהיה אם כן רב חשיבות. לצד אלה אין לשכוח את הבנות הרבות, אשר צה"ל מאפשר להן עבודה מקצועית, ולפעמים אפשרות לרכוש מקצועות ספציפיים ומתחכמים. צה"ל מאפשר לבת תפקיד פיקוד, תפקידים מנהיגותיים בעיקר בשירות ההדרכה והחי"ן ותפקידים נוספים.

שינוים של אלה כרוך ללא ספק במכאור בים ובפחדים לא רק של המתגייסת עצמה, אלא גם של כל הסביבה העוקבת אחריה, והנפגעת מפגיעותה או מתעשרת מהתעשרותה. משום כך אי אפשר שלא לסיים את הדיון במישור התודעתי, בכמה דברי התייחסות לבי-קורת שהושמעה במישור התודעתי, לגבי שירות הבנות.

בראש ובראשונה נמצאו הטוענים כי השירות בצה"ל, מאיים על שלמותה המוסרית של האשה, בתפיסה המסורתי. תית. דומה כי אין מקום להרחיב בדיבור וכי בגרנו ואנו יודעים היום שהשאלה של כישלון מוסרי, איננה נגזרת דווקא מקיום הזדמנות, אלא היא תולדתו של אותו חוסן מוסרי המאפשר שלא להיכשל, גם כשיש הזדמנות. לא סילוק ההזדמנות יבטיח אותה רמה מוסרית, אשר הדאיגה את המחנה המסורתי. עצם הניסיון לתפוס את צה"ל, כהזדמנות מיוחדת במינה, יחסית לרחוב, או למקום העבודה, או לאוטובוס, נראתה מלאכותית מלכתחילה. אבל כיום,

היו מביאות אל החברה הישראלית אילולא גמלה להן החברה הישראלית במסלול השוויוני הזה של צה"ל. ספק, אם נתנו את דעתנו גם להבדל המהותי בין תנועות, התנועות המיליטנטיות יותר של שיוויון האשה ברחבי העולם לבין העדרן כמעט בארץ.

נקודת ההתחלה של האשה הישראלית לית שונה מאוד מזו של בת גילה בארץ צות המערב. שכן בעצם השירות בצה"ל מזמינה אותה החברה הישראלית לעמדת דות שוויוניות ולנשיאה שוויונית במטלה. אין רוצה לומר מכך, שלא נותר עוד מה לעשות, בנושא שחרור האשה, ובנושא יצירת מסד של שיוויון הזדמנות ויות. אולם תרומת השירות בצה"ל לחברה הישראלית בכללה ולאשה בתוכה היא בכך שבראשית בגרותה ניתנת לה האפשרות לתרגל את השוויון הזה מצד המחוייבות שלו, ומצד הזכות אות שלו, להבין את הבעייתיות הפנימית שלו, לא במישור של תחרות עם הגבר, אלא במישור של עצמה. לשאול את עצמה אם היא רוצה במסלול הזה של

לגבי מסלולי חייה.

תרומה נוספת נוצרת מעצם רכישת המקצוע. צה"ל מציע כיום למתגייסת מגוון רחב של מקצועות שהבת מזמנת לא רק לעסוק בהם בצה"ל, אלא גם להכשיר את עצמה לקראתם בסיוע צה"ל, לפני שירותה. אלה כוללים מקצועות טכניים מבוקשים מאוד, בשוק האזרחי. בתוכם עבודת הוראה, עבודת פיקוד, אופטיקה, אלקטרוניקה, מחשב, בים, צפנות, פיענוח תצלומי אוויר. עבר דות מנהל בדרגות גבוהות, שמרחב האפשרויות לקידום הבת בהן הוא רק פרי של אילוץ תקציבי, או של כשרונות תיה. שכן בצה"ל מעולם לא הוכתב אילוץ של עצירת קידומה של אשה, מפני שהיא אשה, אלא רק מטעמים תקציביים, מעשיים מאוד, כגון - שאין טעם להשקיע בה השקעה כספית גדולה מאוד, אם היא לא תתחייב לשרת במיר לואים באותו מסלול שהגבר משרת. וזהו אילוץ שקיבלנו אותו לחלוטין לא קמפלה, מפני שמנקודת מבט של שוויון המטרה הוא היה נכון גם על דעתנו. על

חיילות במצעד צה"ל ב-1955

אשה, תמיד אשה. גם בשדה

מתוך אותה בגרות, אשר יודעת שלא החור קורא לגנב, אלא הגנב נושא את גנבתו בבואו לחור, הולכת ומתרבה התופעה שהעילית של בנות המחנה שומר המסורת מצטרפת לצה"ל. וצה"ל יוצר מסגרות שונות, שתאפשרנה תפקוד נוח יותר לאותה עילית של בנות הבאות משכבות שכל תודעת נשיאת המדים הייתה מוזרה בעיניהן. גם לגבי הבנים הפך שירות הבנות לתופעה מובנת מאליה.

שחרור האשה

שווה בנפשנו את מסלול כל ארכלוסיית הנשים המשרתת היום בצה"ל ללא השירות הצבאי, נשווה אותה לעצמנו מבחינת עוצמת הזעם שבנותינו

פעילות חברתית שוות זכויות, או שמא נאה לה התפקיד המסורתי, או שמא נאה לה מיזוג חכם של שניהם?

הברירה נוצרת לאור תרגול זה. ולא הרי נערה אשר עשתה בצה"ל קורס פיקודי, נטלה אחריות, ועבדה כמפקדת, ויוצאת לחיים האזרחיים אחר כך, ולא הרי נערה שעבדה בלשכה מתפקדת היטב, וראתה מנהל מהו, שגרה מהי, יום עבודה מהו, סמכויות מהן, כהרי אותה נערה, אשר ישירות מבית הספר ניצבת בפני הבעיה של ארגון חייה.

ותרומת צה"ל במישור מעשי זה מאפשרת לאשה הישראלית לחוש לטוב ולרע את משמעותו של שוויון האפשרות, ולעצב בעצמה באורח מעמיק הרבה יותר אותה בחירה אישית שלה

כן, עקרונית, האשה הצעירה יכולה למצוא בצה"ל שדה נרחב של תרגול, או של רכישת מקצוע ממשי, אשר נותן לה עמדת התחלה שוויונית דומה לזו של הגבר, למצער עד סיום השירות הצבאי. מאוחר יותר, אם תרצה להקים את ביתה, וללדת את ילדיה, ייווצרו אילוץ צים חברתיים מסוג אחר לחלוטין, אשר במידה לא קטנה יגבילו את אפשרויותיה, ואין זה מן העניין לנסות לנבא איך תפתור האשה הישראלית את האילוץ הללו. אבל ככל שפריסת כנפיה מתרחשת אל תוך המערכת הצה"לית נשכרת מאוד האשה, ומצידה מחזירה לחברה הישראלית רמה של מודעות ושל מחויבות חברתית, שהחברה הישראלית יכולה להתברך בה.

ב ראש ובראשונה: לישראל, חברה ריבונית, יש צבא משלה, המגן על ריבונותה. לעומת עבר של אלף ותשע מאות שנה, שבהן היהודים היו חסרי כל כוח מגן. זהו צירוף היסטורי מהפכני – גם בעצם הריבונות, וגם בכוח המסוגל להגן עליה. שילוב שני הערכים – להיות ריבוני, ולהיות מסוגל להגן על ריבונותך – חייב להיות משמעי לא רק במישור הממלכתי, אלא גם במישור האישי. כל אחד מאיתנו הוא אדם ריבוני, העומד ברשות עצמו, ובשרתו בצה"ל הוא בעת ובעונה אחת גם מממש את ריבונות האישית, וגם שותף בהגנה על ריבונות מדינתו. אין זה מקרה ששירות החובה בצה"ל הוא בדרך כלל גם ראשית דרכו של אזרח ישראלי כעומד ברשות עצמו, עם צאתו מבית ההורים. מכאן עולה שדמות החייל, שאותה צה"ל חייב להמשיך לטפח היא של **אזרח ריבוני**, ולא של אדם בעל זהות פסיבית, המשועבד שיעבוד צייתני למערכת הירארכית. לכאורה, יש כאן כעין מתח, או ניגוד, בין הציפיה לחזק בחייל את זהותו האזרחית הריבונית, לבין הציפיה שיהיה חייל ממושמע. פתרונו של מתח זה איננו בשבירת אישיותו של החייל על מנת לכפוף אותה למשמעת הצבאית, אלא דווקא בחיזוק אישיותו על מנת שיטול על עצמו מרצונו את עול המשמעת, כאדם וכאזרח העומד ברשות עצמו. מסר שני, הכרוך בשם "צבא הגנה לישראלי" הוא שהצבא עומד לרשות המדינה, כמערכת ביצוע ולא להיפך. היינו, אין המדינה והחברה משמשות כלי בידי הצבא לעשות בהן כרצונו. זוהי

ההבדלה העמוקה שבין תפקידו של צבא בחברה דמוקרטית, לבין תפקידו בחברה מיליטריסטית.

מאחר שישראל מדינת חוק ומשפט, הרי שגם צה"ל כפוף לחוק ולמשפט שהם עליונים במדינה. במלים אחרות: למרות שצה"ל הגוף החזק ביותר במדינה, הריהו – וכל המשרתים בו – כפופים כמו כל אזרח אחר, וכמו כל גוף אחר, לחוקי המדינה ולמשפטה. עצמתו של צה"ל איננה מקנה לו שום זכויות יתר בפני החוק והמשפט.

מסר שלישי. זהו צבא שיעודו **הגנה**. אין זה צבא שהמדינה מייעדת אותו להגשים באמצעות כוחו מטרות מדיניות כלשהן שאינן בבחינת הגנה על חיי אזרחים ועל שטחה. מכך עולה, שביחסי גומלין בין צה"ל והחברה, אסור להם לשני הצדדים להתפתות על ידי עוצמתו של צה"ל – למבצעים שהם אמנם בגדר יכולתו אך חורגים מעבר ליעודו ההגנתי.

מסר רביעי. במדינת ישראל, שבה החוק והמשפט עליונים, ושבה ייעודו של הצבא הוא הגנה, כל החלטה בדבר שיגורו של הצבא למלחמה הנה בבחינת הכרעה בדיני נפשות. זו הכרעה שמכוחה ייהרגו בני אדם גם בצד האויב, וגם מבין כוחותינו. בין כל ההכרעות שמדינה מקבלת, אין קשה מהכרעה זו, שעניינה חייהם של מאות – ולפעמים אלפים – של בני אדם. משום כובד ההכרעה, מן הראוי שהדיון בה יתנהל באותה מידה של חומרה ושיקול דעת שבה מתנהלים, במערכת המשפטית, דיני הנפשות. אם בדין הנוגע לנפש אחת, מייחד בית

המשפט מאמץ ניכר זמן, לבירור הראיות ומשקלן, בוודאי שבהכרעה הנוגעת לחייהם של מאות ושל אלפים אסור שהדיון יהיה פחות ממצה. לא יעלה על הדעת שבאותה מדינה – שהיא מדינת חוק ומשפט – ינהלו שתי רשויות דיונים הנוגעים לחיי אדם, כאשר בין שתיהן פער ניכר בדרך הדיון וברמת ההכרעה.

ממושג ההגנה עולה גם תפיסת עולם לפיה על צה"ל להגן על המדינה בפני כל איום אפשרי. בודאי שצה"ל חייב להיות בעל עצמה מספקת, ובעל דריכות מספקת, על מנת לקדם כל סכנה אפשרית; ואכן שיקול זה מונח ביסוד בניית סדר הכוחות של צה"ל ומערכות ההתרעה והכוננות שלו. עם זאת, מערכת שיעודה הגנה, והנערכת למול סכנות אפשריות, מסתכנת תמיד בכך שתאמץ לעצמה תפיסת עולם קוטבית. כלומר, שהמציאות בנויה אך ורק מאיר-מים שבפניהם יש להיערך, או שעליהם יש להשיב, ושאין במציאות הסובבת אותנו איזה שהם יסודות אחרים שעומדים ניתן לקשור יחסי גומלין שלא רק על בסיס של איום והתגוננות נגדו בכוח.

צה"ל חייב להיערך לקראת הגרועה שבאפשרויות, אך אסור לו לשעבד את החברה הישראלית לתפיסת עולם כאילו הגרועה באפשרויות היא המציאות היחידה שבפניה אנו עומדים. החברה הישראלית מצידה, אסור לה שתשתעבד לתפיסה הקוטבית (שאגב כל מערכת צבאית בעולם נוטה לה, מעצם ייעודה), וחייבת היא, באמצעות מוסדותיה האחר-

אלוף הראב"ן
**החברה הישראלית לצה"ל:
יחסי גומלין בין
האם הכוח
מרכזי בזהותנו?**

גולדה מאיר מבקרת בחזית: באחו מידה תורם צה"ל להרגשת הביטחון הלאומי

רים, לחזור ולבחון את יחסיה עם שכניה לא רק במושגים של איומים אלא גם במושגים של אפשרות לקשירת קשרי גומלין שביסודם מונח אינטרס משותף. אם בדור הראשון למדינת ישראל אכן חיינו במציאות של קיטוב מלא בין ישראל לבין מדינות ערב, הרי כיום, בראשיתו של הדור השני המצב שונה: עם הגדולה במדינות ערב יש לנו הסכם שלום; עם ירדן אנו מקיימים משטר של גשרים פתוחים מאז 1967; מרוקו אירחה שר חוץ ישראלי במיפגשים עם שר מצרי; ראשי מרוקו, תוניסיה, סודאן, ערב הסעודית ואחרים, הביעו תמיכה בהסדר מדיני שיביא ליחסי שלום בין ישראל לשכנותיה. בתוכנו חיים קרוב ל-700,000 ערבים שהם אזרחי ישראל, ועוד מיליון ורבע ערבים החיים כיום תחת ממשל צבאי, מיועדים לאוטונומיה. אנו מצויים אפוא במעבר מיחסי קיטוב - ליחסים פלורליסטיים - עם אוכלוסיות ערביות שונות: כאשר בקצה אחד של הקשת יחסי שלום ובקצה השני יחסי איבה, שנושאייהם העיקריים כיום הם סוריה ואש"ף.

בדיאלוג שבין צה"ל לחברה הישראלית חייבת אם כן להשתקף לא רק עצמת הסכנות האפשריות, אלא גם קשת האפשרויות שיש בהן כדי להביא לצמצום הסכנה באמצעות תהליכים של הידברות וקשירת יחסי גומלין.

נקודה זו מביאה אותנו לשאלה נוספת: באיזו מידה תורם צה"ל להרגשת ביטחון לאומי בין אזרחי ישראל? אנו מצויים במציאות פרדוקסלית: מצד אחד, עומד לרשותה של

מערכת יחסים בין חברה לצבא יוצרת מעצם טבעה מתחים. מתחים כאלה כשלעצמם עלולים להיות חיוניים ושליילים כאחת. בדברים ממתחים אנוסה לתאר בקצרה כמה שנשמר, משום החיזוק שהם מעניקים לשני הצדדים - לחברה ולצבא; וחלקם ראויים לתיקון, שכן העדרם עלול לפגוע בחברה, או בצבא, או בשניהם גם יחד. המתח הראשוני הנוגע למערכת היחסים זו מקובל בעצם השם צבא הגנה לישראל: היינו צבא של החברה הישראלית ומדינתה, שיי-עודו הגנה. יש בשם זה כמה מסרים גלויים וסמויים, שמן הראוי לעמוד עליהם.

השיעור לחינוך מ-8% ל-12%, הרי שנגד דיל בכך בחמישים אחוזים את המשאב בים העומדים לרשות החינוך, ועדיין יישאר הביטחון בבחינת קדימות עליונה. היחס בין קדימות הביטחון לקדימות החינוך אסור שיישאר קבוע בתודעתנו, ומן הדין שיעמוד במוקד הדיון הציבורי.

אולם לא רק בהקצאת אמצעים מדובר. ביסודו של דבר, השאלה היא אם כוח צבאי הוא המפתח ליחסיה של החברה הישראלית עם שכניה. בכך שעשתה שלום עם מצרים, שקיימה קשרים עם ירדן, מרוקו, והנוצרים בלב-נון, ובכך שהקנתה לערביי ישראל מעמד של אזרחים שווי זכויות - הוכיחה ישראל שאין הכוח מרכזי בהותה. עצם הקמתה של ועדת חקירה, בעקבות המאורעות במחנות סברה ושתילה, ואי-מוץ המלצות הוועדה על ידי הממשלה, מלמד שישראל היא חברה שלא הכוח במרכזה אלא המשפט. אין הרבה חברות כאלה בעולם. אולם בזהותנו הישראלית יש למתח זה משמעות מיוחדת. שכן, אם נשאל מה העמיד עם ישראל במרכז זהותו, מאז ראשיתו, הרי התשובה לכך, מעל לכל ספק, היא: ערכי צדק ומשפט ולא ערכי עצמה. מהי תורת ישראל? מהו התלמוד? ומהי הגות ישראל במשך קרוב לשלושת אלפים שנה - אם לא דיון מעמיק, ופירושו הולך ומתחדש, של חוק,

החברה הישראלית צבא בעל עצמה ניכרת, שכמותה אין לעמים רבים, ושבו וודאי לא עמדה כמותה לרשות עם ישראל אי פעם בתולדותיו; מצד שני, חלקים ניכרים מהציבור עודם חיים בתפיסת עולם שדפוסיה לקוחים מתקופת השואה - שבה היינו חסרי כוח מגן. חלקים ניכרים מהציבור, למרות שיודעים שצה"ל חזק מאוד, טרם נגמלו מחרדות יתר שיסודן בתחושה כאילו אנו משוללים כל כוח מגן. חרדות כאלה עלולות, במצב הגרוע, לשבש את הביטחון-העצמי הלאומי, ובמצבים מסוימים אף להוביל להגבות יתר שמטרתן כאילו להוכיח לעצמנו שאכן אנו חזקים די והותר.

שיקולים אלה מובילים אותנו לשאלה מכרעת והיא: מה היחס שבין זהותנו הלאומית לבין כוחנו? האם כוחנו מרכזי בזהותנו? או שמא יסודות אחרים הם המרכזיים, ומה הם? מבחינת הקצאת משאבים, אין ספק שהחברה הישראלית העמידה את הכוח הצבאי במרכז קיומה. אנו מייחדים כיום כ-30% מהתל"ג לביטחון; זהו השיעור הגבוה ביותר בעולם. להשוואה: אנו מייחדים לחינוך - המעצב את הדור הבא - רק 8% מהתל"ג. על מנת להדגים את היחס שבין שני מספרים אלה: אם נוריד את שיעור ההקצאה לביטחון מ-30% ל-26%, ונעלה את

משפט, וערכי צדק חברתי?

עצמאות ישראל ויכולתנו להגן עליה אין משמעותן שהפכנו על פיה את זהותנו היהודית, ושכפנו אותה למרכיב זיות הכוח. כוח יידרש לו לעם ישראל, עוד דורות רבים, על מנת להגן על קיומן של חברה ומדינה, שתכליתן איננה כוח אלא חידוש הזהות היהודית ופירושה מחדש. בלי כוחו של צה"ל ספק אם החברה הישראלית היתה קיימת. משקיים צה"ל, במלוא כוחו, עומדת בפניה השאלה הנוקבת כיצד לקיים את המתח שבין זהות לאומית וכוח? כיצד

להיות חזקים מאד בלי לעשות את העצמה לערך עליון? כיצד להתמיד במסורת המקדשת. חיי אדם, אך בעת ובעונה אחת תובעת מאדם מעורבות והתנדבות? כיצד לעשות את כוחנו יסוד לא רק לניצחון במלחמה, אלא גם לביטחון-עצמי מספיק על מנת להתקדם לקראת עשיית שלום?

אין אלה שאלות קלות, והמתח שהן מייצרות אסור שיסחוף אותנו לקיצור-ניות: לא לקיצוניות השוללת את עצם קיומו של כוח צבאי (דוגמת זו שאנו עדים לה במדינות מערביות כיום); אך

גם לא לזו המפרשת את העולם אך ורק במושגים של עימותי כוחות. לפיכך, המתח של היותנו צבא הגנה לישראל איננו רק מתח הכוננות לקדם אויב חיצוני; אלא הוא גם מתח קיומו של צה"ל כחלק בלתי נפרד מחברה אזרחית, המצויה במבחן מתמיד של ערכיה המרכזיים, כחברת צדק ומשפט. כל אחד מאיתנו, המשרת בצה"ל, נושא בגופו את שני המתחים בעת ובעונה אחת. יחסי גומלין בין צה"ל לבין החברה הישראלית מתקיימים בתוכנו, ובפנימיותנו תיפול ההכרעה.

צה"ל והדמוקרטיה הישראלית

ח"כ יאיר צבן

השאלה "פני הדמוקרטיה הישראלית לאן?" מטרידה כיום רבים, ודאגה זו באה לידי ביטוי, באורח אנקדוטי, אולי אף גם משקף מצב כלשהו, בדבריהם של ראש הממשלה ושל שרים שונים על "גיוסם של טנקים", על "כיתור של משרד ראש הממשלה ע"י טנקים", ולאחרונה אפילו שמענו דיבורים על "ריח של פוטש".

הדברים שכאן נאמרים על רקע של מוסכמה ישראלית ותיקה מאוד, שבישראל אין סכנה להפיכה צבאית. על מה נסמכה בדרך כלל מוסכמה זו? ראשית, היא נסמכה על התחושה שהייתה משותפת לכולנו או לפחות, לרובנו הגדול, שבמערכת החברתית בהקשר הזה של צה"ל יש כמה בלמים שיש להניח שאי אפשר יהיה להתגבר עליהם, גם אם יהיו פה ושם גורמים שירצו לחתור אלי הפיכה צבאית. בלמים אלה היו: ראית צה"ל כליד של ההגנה אשר קיבל במסורת מתקופת ההגנה מורשה דמוקרטיה עמוקה מאוד של כפיפות הזרוע הצבאית לזרוע האזרחית. על העיקרון הדמוקרטי הזה חזרו וחינכו ושיננו בתקופת ההגנה, והמורשת הזאת עברה מההגנה לצה"ל. יש גם לזכור שהשנים האחרונות של תקופת ההגנה שקדמו להקמת המדינה היו השנים של הוויכוח החריף עם ה"פורשים" (אצ"ל ולח"י) ומוקדו של הוויכוח היה – חובת הכפיפות של הזרוע

הצבאית לזרוע האזרחית הדמוקרטית הנבחרת. ולכן, ההנמקה של התיזה הדמוקרטית ב"הגנה" לא ביטאה רק משאת נפש דמוקרטית כללית, אלא נבעה מסיטואציה מיוחדת במינה, מצורך חיוני להתמודד עם ההשפעה של הפורשים.

שנית, בשנות ה-50, ובמידה מסוימת גם בשנות ה-60, היינו עדים לתופעה סוציולוגית מעניינת ביחסים שבין הצבא לרשות האזרחית: הצבא קיבל את האוטוריטה של המנהיגות המדינית כאוטוריטה חזקה מאוד. מצב זה נבע מסיבות הקשורות לתקופת גידולה של המדינה, וכן מסיבות הקשורות בדמויות שעמדו אז במרכז הזירה.

גם מצב זה הותיר את רישומו. שלישית, ואולי אף ראשון בחשיבותו – האופי המיליציוני של הצבא והמסורת העממית הדמוקרטית שלו לא יצרו מתח בין הצבא לחברה האזרחית. צה"ל מעולם לא היה צבא מקצועי אלא היה תמיד צבא מיליציוני.

רביעית, במערכת של הפוליטיקה הישראלית היה פיזור של מוקדי כוח, וההנחה הייתה שגם כאשר הצבא מהווה מוקד כוח רציני קיים מים במערכת מוקדי כוח נגדיים, כך שאם יעלה על דעתו של מישהו לחשוב על שימוש לא לגיטימי בצבא, הוא יהיה חייב לצאת מתוך הנחה שהדרך לכך אינה פנויה.

חמישית, עקרון הרוטציה והשחרור מצה"ל בגיל צעיר יצר שתי תופ-

ועדת החוץ והביטחון מבקרת בחילה-האוויר

עות: האחת – נמנע מצב שבו מפקד משרת ביחידה במשך שנים רבות ויוצר תחושת בעלות עליה ותלות מוחלטת של אנשיו. השנייה – השחרור מצה"ל בגיל צעיר מנע ריכוז של קצונה קשישה, לעתים בעלת ותק, בעלת קשרים, לעתים מתוסכלת כפי שהדבר קרה בצבאות אחרים, בייחוד בצבאות מקצועניים לא מיליציוניים.

ששית, ואולי פרדוקסלית, במשך השנים הצבא נעשה מעורב דיו בפור ליטיקה עד כדי כך שלא היה לו צורך לממש את השתתפותו בתהליך הפור ליטי בדרכים המקובלות בחברה כבלתי לגיטימיות.

מימושו של עיקרון זה ניתן לבחון על פי שישה עקרונות:

א. קבלת המרות של הרשות האזרחית הלכה למעשה.

ב. חינוך הצבא ובמיוחד הקצונה על הנורמה הזאת.

ג. שמירת העיקרון הזה הלכה למעשה במיוחד בעת משבר ובעת מלחמה, תוך שימת דגש על השאלה באיזו מידה מגיש הצבא להנהגה המדינית את החלופות האופרטיביות האמינות ואת כל המידע הדרוש להכרעה ובאיזו מידה הצבא, תוך כדי משבר, ובמיוחד תוך כדי מלחמה, מעמיד את הדרג המדיני בפני עובדות מוגמרות.

ד. האם קיימים הבלמים הדרושים, כולל הסדרים מוסדיים, להגבלת ההשפעה של הצבא ושל המערכת הביטחונית בכללה, וכולל מה שמכונה ע"י האמריקנים "התשובת התעשייתית הצבאית", על ההכרעות המדיניות והכליות, להגבלת ריכוזי העוצמה, לפי קוח עליהם והאם יש דאגה לפיזור מוקדי הכוח וההשפעה.

ה. האם נשמרת הדה-פוליטיזציה של הצבא ושל מערכת הביטחון, ביחוד במובן של "דה-מפלגתיזציה", כדי לא לנצל את הצבא, את מעמדו ואת יוקרתו לשינוי יחסי הכוחות בחברה.

ו. באיזו מידה המערכת הצבאית מסייעת או מפריעה לחינוכו של מה שמכונה "אדם דמוקרטי".

לא נראה כי קיימת בעיה לגבי קבלת מרותו של הדרג המדיני ע"י הצבא. שלוש פעמים בתולדות המדינה עמד הדרג הצבאי בפני הכרעה שלא נעמה לו:

הכרעה מדינית על נסיגה מסיני במלחמת השחרור, ההכרעה על הנסיגה

שחיקת הבלמים

מספר סיבות לעובדה המדאיגה במידת מה, שחלק מהבלמים נשחקו: א. תקופת ההגנה ומורשתה שוקע עים, ועם זאת ישנה לגיטימציה עקיפה ל"פרישה" ולעובדה זו נודעת השלכה עקיפה כלשהי גם לענייננו.

ב. האוטוריטה של ההנהגה המדינית נמצאת בירידה, במיוחד בהקשר של היחסים בינה לבין הצבא ולנוכח מורכבות המערכות הצבאיות.

ג. גודלו של הצבא הסדיר, חובה וקבע, מקוז ובמידה מסוימת גם מסכן את האופי המיליציוני הברור של הצבא שלנו.

ד. המשקל של המערכת הביטחונית עלה מאוד יחסית למערכות אחרות ולמוקדי כוח אחרים.

השאלה הנשאלת היא – האם מהווים תהליכים אלה מקור לסכנה אמיתית, ונדמה כי התשובות הן שתיים: האחת – הסכנה האמיתית מתחילה כאשר לא שמים לב לאותות אזהרה. והשנייה – צה"ל הוא חלק מהחברה הישראלית ואם בחברה הישראלית מתפתחים תהליכים אנטי-דמוקרטיים, אווירה אנטי-דמוקרטית, עלול הדבר להשפיע גם על צה"ל. כמה מהאפיונים הללו נקלטים בצה"ל בצורה אינטנסיבית יותר מאשר בחברה האזרחית, עקב המבנה ההירארכי של הצבא ואז עלול להתפתח תהליך של הפצת הלכי רוח אנטי דמוקרטיים בין הצבא לחברה האזרחית וחוזר חלילה. במצב כזה עלול היתרון של צה"ל כצבא עם להיות לרועץ.

בכל משטר דמוקרטי כפופה הזרוע הצבאית לרשות האזרחית הנבחרת. את

השאלה הרצינית היא – האם בלמים אלה הם נצחיים והאם עלינו לקבל אותם כנצחיים? ב-1971, חזר יגאל אלון על דברים שכבר אמר בסוף שנות החמישים: "צבא הוא בדרך כלל בבואה של המשטר חברתי והמדיני, אשר בו הוא נמצא ופועל. סגולותיו וחולשותיו הם פונקציה של סגולותיה וחולשותיה של החברה יוצרתו. משטר חברתי נאור מתקדם, גם הוא לנכס צבאי ייחשב. יתר על כן, הוא הנכס הצבאי הראשון במעלה ואכן כל עם וחברה זוכים לצבא שהם ראויים להם.

משטרים טוטליטאריים מתחילים להתהוות כאשר אנשי צבא מתחילים לסבור כי הם ראויים לעם טוב יותר ולפחות למשטר טוב יותר, שהם כמובן מזהים אותו עם עצמם וזה בדיוק מה שקרה ברוב הארצות השכנות לנו. אין ספק כי צה"ל הוא אחד הצבאות הדמוקרטיים בעולם גם מבחינת משטרו הפנימי, אף על פי שגם הוא רחוק משלמות בנדון זה, וגם מבחינת נאמנותו לדמוקרטיה הפרלמנטרית הישראלית. עם זאת, לא תהיה בכך משום החשדה אם ייאמר כי לפתחו אורבים העייפות מהדמוקרטיה והגעגועים למשטר אוטוריטרי יעיל כתחליף לדמוקרטיה "מסורבלת". דומני כי אזהרה זו הנה בעתה, שכן התהליך הדמוקרטי קשור תמיד בהולדת הסתירות שלו. אחת הסתירות היא העייפות מהמשטר, מהסרבול של הדמוקרטיה וכו'".

לדרג המדיני אין מערכת מודע אלטרנטיבית מלבד צה"ל

האם יחסי הממשלה והמטכ"ל כפופים לשיקולים ביקורתיים, שניתן להסיק מהם מסקנות. לדוגמה, השתתפות הרמטכ"ל בישיבות הממשלה. בתקופת בן-גוריון כמעט שלא השתתף הרמטכ"ל בישיבות הממשלה. חלק משוחרי הדמור-קרטיה הישראלית מצביעים על כך כמודל קלאסי של הפרדת תחומים ברורה בין הדרג הצבאי לדרג המדיני, ושל הדגשת הכפיפות של הדרג הצבאי לדרג המדיני. יש לזכור, שבתקופה הזאת היה דוד בן-גוריון הצינור היחידי להעברת מידע והערכות מהמערכת הצבאית לממשלתית, ושהממשלה, כדי לקבל הכרעה, זקוקה הייתה ליכולת לתחקר את הרמטכ"ל, שהוא גם, במידה רבה, היועץ הצבאי לממשלה. השינוי חל בתקופת אשכול ורבין.

כיום יש נטייה דווקא לשיתוף-יתר של הדרג הצבאי. קיימת מחלוקת בדבר השתתפות קצינים נוספים, מלבד הרמטכ"ל, בישיבות ממשלה. גם כאן, יש לדאוג לאיזון, כך שמחד-גיסא תינתן השתתפות הקצונה הבכירה בדיני הדרג המדיני את היכולת להחליט, ומאידך-גיסא, לא יהיה טשטוש תחומים בין הדרג המדיני לדרג הצבאי. השתתפות הדרג המדיני, במוסדות הבכירים של הצבא, פסולה מעיקרה.

לגבי ועדת חוץ וביטחון, חל שיפור מסוים, לדעתי, מאז 1977. השפעתה של ועדת חוץ וביטחון מוגבלת מדי, כך היה בעבר, וכך גם היום. בוועדת חוץ וביטחון, שבה היה רוב קואליציוני גדול והאופוזיציה היא בעלת הלך-רוח מיליטריסטי יותר, לפי מושגי, הדחף של האופוזיציה לבקר את המערכת הצבאית ולהיכנס לתחומה הוא מוגבל. אחרי 1977 חל שינוי מהותי בהרכב הוועדה. שינוי אחר בוועדת חוץ וביטחון הוא הנוכחות הרבה, יותר מבעבר, של רבי-אלופים לשעבר. לכך יש יתרונות – הניסיון האישי של אותם חברים בוועדה, לרמטכ"לים לשעבר קשה יותר "למכור לוקשים", אך יש גם חסרונות. לרמטכ"לים לשעבר קשה להינתק מההזדהות עם התפקיד, והיא קיימת ביחס שלהם לאנשי המערכת הצבאית יחד עם הכרה בחובת הביקורת.

ההתפתחות האדירה של המערכת הצבאית מעלה צורך דחוף בפיקוח חמור. 25% – 30% מהתוצר הלאומי הגולמי הולכים לביטחון, לפי הערכות שונות הולכים 28% – 33%, של תקציב המדינה לביטחון. 20% – 25% מכוח האדם במשק מועסקים באופן כלשהו

מרכיב דמוקרטי, אך מצד שני יש כאן גם השפעה סותרת: לא רק האקדמיה חודרת למודיעין, אלא גם המודיעין הצבאי חודר לאקדמיה ומבחינת המהלך הדמוקרטי הדברים אינם כל כך פשוטים. השאלה הרצינית שיש לשאול היא, האם לרשות הממשלה עומדות הערכות שונות, אלטרנטיביות, והשאלה באיזו מידה הממשלה מזמינה את ההערכות האלטרנטיביות, היא שאלה שהייתה קיימת בממשלות קודמות, והיא נותרה ללא מענה גם כיום.

הצבא שלנו עמד מספר פעמים בפני הפיתוי של העמדת עובדות מוגמרות בפני הדרג המדיני. ואחת השאלות בשעת משבר כזה הייתה מהו מעמדו של שר הביטחון והאם יש באפשרותו להעמיד את המערכת של הדרג המדיני הבכיר בפני מידע, בפני הצגת חלופות אלטרנטיביות חד-צדדיות או מעוותות ואפילו בפני יצירת עובדות בשטח.

האם קיימים הסדרים מוסדיים להגבלת ההשפעה של הצבא ושל התשת-לובת התעשייתית צבאית על הדרג המדיני? דומה שכאן מצויה אחת מנקודות התורפה העיקריות בתחומו של הנושא. אין לנו מוסד מקביל למודיעין ולהערכותיו, ישנה חולשה בפיקוח הממלכתי שלי והפרלמנטרי, ויש מיעוט ביקורת מצד מבקר המדינה. לכמה מהשאלות הללו ראוי ליידח מספר משפטים.

יחסי הממשלה והמטכ"ל

שלושה עומדים בראש המערכת: ראש ממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל. הבעיה היא כיצד להפעיל את המערכת באופן מאוזן ומבוקר. בכל המערכות הדמוקרטיות מתלבטים בשאלות אלה. השאלה העיקרית היא,

במבצע קדש, והנסיגה מסיני בעקבות הסכמי קמפ-דיוויד. היו לבטים, היו רטינות, היו התנגדויות, אך הצבא ביצע את הנסיגות האלה מבלי לתקוע מקלות בגלגלי הביצוע של ההוראה. מתחת לפני השטח ישנם מאבקי כוח בין המערכת הצבאית לבין המערכת הממשלתית המדינית שאפשר למצות אותם בהגדרה: מאבקי כוח בין ממשלה למטכ"ל. בשעה שמתעוררים ויכוחים מודגש מאוד עקרון הכפיפות, ונעשית גם פעולה הסברתית חינוכית. עם זאת יש לזכור שישנם גם הלכי רוח נוגדים, סותרים, שמבטאים זלזול במערכת הפרלמנטרית. כך בכל צבא, ואולי קצת בשלנו. השאלה הפרובלמטית יותר היא כפי-פוט הזרוע הצבאית לרשות האזרחית הנבחרת בעת משבר ובמלחמה. ובישראל שאלה זו חריפה במיוחד, שכן אין מערכת אלטרנטיבית מקבילה שתספק לדרג המדיני באופן רציני מקורות מידע והערכות לגבי האלטרנטיבות שעומדות בפניו. בעקבות המסקנות של ועדת אגרנט גבר הלחץ בתחום הזה, הייתה מגמה לחזק מוסדות אלטרנטיביים המוסד וכמו מחלקת החקר במשרד החוץ, הייתה דרישה להקים מועצה לביטחון לאומי, אבל אפילו דבר מצומצם שהציע בשעתו אהרן יריב – הקמת צוות מתאם ברמה של פקידים בכירים ומומחים בכירים לתאום בין הזרועות השונות לבין המשרדים השונים הרלוונטיים – לא הסתייע לאור התנגדות הן ברמה הצבאית והן בחלק מהמקדים המיניסטריליים. מצב זה הביא להתפתחות אדירה של אמ"ן, אשר עבר תהליך של הסתעפות, ושל אקדמיזציה רבה. ויש כאן מצד אחד

מה נשאר לכנסת להחליט? למעשה נותרו רק סדרי עדיפויות במגזר האזרחי. פיסת העוגה שנשארה לחלוקה מצומקת. למערכת הצבאית יכולת להביא לידי כך שיקבלו דרישותיה בבחינת כזה-ראה-זקדש. המרחב שבו נותר חופש החלטה בידי המערכת הדמוקרטית הוא כמעט אפסי. אך בקושי ניתן לשמור על המשכיות בתקציבי החינוך, הבריאות, הרווחה וכו'. בשנים האחרונות הגענו לצבא בגודל אדיר. יש אומרים, שההזדקקות לגיוס מילואים במלחמה האחרונה הייתה מוגבלת מאוד, ביחס למלחמות אחרות. גם דבר זה משפיע בתחום הדמוקרטי.

אחת הבעיות המרכזיות במערכת הדמוקרטית היא בעיית החינוך לדמוקרטיה. אדם דמוקרטי הוא אדם עצמאי במחשבתו, היודע לשאול, לוחם על דעתו, מכבד את עקרון הסולידריות החברתית וקבלת דעת הרוב, מוכן לשלם מחיר אישי על היותו במיעוט; ואם הוא נמנה עם הרוב, אינו נוהג בשרירות, אלא בסובלנות. המערכת הצבאית עצמה אינה מערכת דמוקרטית. זו מערכת הפועלת תוך הקפדה על משמעת. זהו ארגון גדול המפעיל את העיקרון של חשיבה קבוצתית וקונפורמיזם. קיימת סכנה למעט המטען החינוכי שסופגים הצעירים לפני גיוסם לצבא, כאשר הם מקבלים את עולה של המערכת הצבאית. עוד בזמן ההגנה והפלמ"ח עלו השאלות של פיתוח החשיבה הצבאית מול פיתוח יזמת הפרט, של עידוד של נוו-קונפורמיזם בחשיבה מול החשיבה הקבוצתית. אין בידי נתונים מחקרניים באשר למצב היום. התרשמותי, ממאות מפגשים בצבא היא, שנשמרת במידה מסוימת מסורת של טיפוח הפרט. אני יכול להצביע בהחלט על חוסר איזון ועל עיוותים, במקום זה או אחר, אבל בסך הכול הצבא פתוח להתמודדות עם בעיות אזרחיות. יש לעודד חשיבה עצמאית, סובלנות ופתיחות, סקרנות, ומידה של ספקנות. יש לחזק באנשים את האומץ לחלוק על דעת הכלל. זו אחת ה"משימות החשובות העומדות בפנינו.

צה"ל נצבא העם

ח"כ אהוד אולמרט

צה"ל אינו בבואה מדויקת של החברה הישראלית. אולם, אין ספק שצה"ל הוא צבא העם, במובן זה שתופעות שונות שמאפיינות את החברה הישראלית ותהליכי שינוי שבהם היא נתונה, אינם פוסחים גם על הצבא. אמנם לא באותה עצמה, לא באותה מידות, לא באותו היקף, אבל המרכיבים היסודיים של התמורות המתחוללות בחברה הישראלית קיימים גם במערכת הצבאית.

לפני חמש שנים הוגש דו"ח ועדת שימרון בעניין הפשע המאורגן. אחת השאלות שהעליתי אז הייתה, מידת מעורבותם של אנשים בעלי רקע צבאי בתחומים מסוימים של פשיעה. היום, לצערנו, שוב עולה השאלה. לאחרונה צריכים היינו לטפל בוועדת חוץ וביטחון בנושא של צריכת סמים בקרב חיילים. תופעה זו קיימת בצבא, אמנם לא בממדים שהיא קיימת מחוץ לצבא, אך היא מחייבת להעתיק את האמצעים לאכיפת החוק אל הצבא.

בעבר היה צה"ל גוף אלטיסטי, שהאלמנטים האידיאליסטיים בו היו מכריעים. המדינה השתנתה, ההרכב הדמוגרפי השתנה, הבעיות הלאומיות נעשו מגוונות יותר והדבר משתקף גם במבנה הצבא, בהרכבו וגם בבעיותיו. צה"ל היום טוב יותר מן החברה הישראלית בהרבה מובנים, אבל הוא שונה מהצבא שהיה פעם. למשל, היחס בין הכוחות הלוחמים ובין גורמי השירותים שבו שונה היום לחלוטין מבעבר. אחוז המתנדבים ליחידות קרביות אינו נופל משיעורו בעבר. דבר זה מוכיח, שסדר העדיפויות של החברה בישראל והנכונות

נות לשלם על כך מחיר אישי לא השתנה לרעה. עם זאת, אין להתעלם מהעובדה שצה"ל מגייס גם חיילים בעלי מוטיב ציה נמוכה, חיילים בעייתיים יותר מבחינת המעורבות החברתית שלהם. תהליך הקארייריזם, שפשה בחברה הישראלית, לא פסח על צה"ל. יש, במידה מסוימת, נטייה להעדיף את צורכי הפרט וסיפוקם כנגד צורכי המדינה. תהליך זה מתרחש במדינה בכלל, וללא ספק – גם בצבא. העובדה שבצבא יש גם היום רמה גבוהה מאוד של התנדבות, איננה עומדת בסתירה לכך, משום שגם בקרב היחידות שבהן יש רמה גבוהה של התנדבות ושל מסיירות, יש נטייה מסוימת לקידום הקאריירה האישית במסלול השירות. תופעה זו בולטת יותר מבעבר.

צה"ל נצבא העם. באיזו מידה המושג הזה – אולי המיתוס, שאנחנו משתמשים בו מיום שקמה המדינה – משפיע על קביעת סדרי עדיפויות, על ייחודו של הצבא הזה לעומת צבאות אחרים? צה"ל מעולם לא היה צבא במובן הקלאסי, צבא שעוסק בעניינים מובהקים ותו-לא. צבא הגנה לישראל נתפס לא רק כמכשיר להבטחת האינטרסים הביטחוניים של מדינת ישראל, אלא גם כמכשיר למשימות מגוונות אחרות, משימות חינוכיות, למשל. גיוון משימות זה היה קיים בעבר, והוא לא נשתנה. בתחומים מסוימים אפילו הועמקה המעורבות. לפני עשרים שנה עסקו חיילות חיבי"ה בפרויקט חינוכי-אזרחי מובהק – חינוך לביעור הבערות. צה"ל כאורגן סייע סיוע פעיל במשימה חשובה זו. היום עושה צה"ל רבות לקידום אוכלוסיות טעונות-טיפוח. מבחינה זאת,

צה"ל היה ונשאר צבא העם.

אין מדינה בעולם, למיטב ידיעתי, המוציאה 30 אחוזים מהתל"ג שלה לצורכי ביטחון. נתונים אלה יכולים היו, לכאורה, לגבש מעמד של אנשי צבא, שמאפיין סוג מסוים של מדינות, ליצור ניכור של המערכת הצבאית כמערכת מקצועית בעלת אינטרסים משל עצמה, בעלת תפיסות פוליטיות משל עצמה, מערכת נבדלת לחלוטין מהמערכות האחרות. הסכנה לדמוקרטיה טמונה בהתגבשות אינטרסים נבדלים בצבא, אך דבר זה לא קרה במדינת ישראל. התפלגות העמדות הפוליטיות בצבא דומה להתפלגות הדיעות הפוליטיות מחוץ לצבא; המחלוקת על המלחמה בלבנון, למשל, קיימת בתוך הצבא בצורה זהה לחלוטין למחלוקת שמחוץ למערכת הצבאית. צה"ל אינו תופס עצמו כמערכת בעלת מאפיינים נבדלים מהמאפיינים של החברה כולה, אין בצבא דבר המנתק אותו מהתופעות המאפיינות של החברה כולה: לא באורח-חיים, לא בתפיסת הדימוי העצמי שלו, לא בהתפלגות של דיעות פוליטיות ולא בתחושה מעמדית-חברתית. דבר זה מבטיח את הדמוקרטיה.

האם קיימת אפשרות של תפיסת השלטון במדינת ישראל על-ידי המערכת

הצבאית באופן בלתי דמוקרטי? התשובה האינסטינקטיבית המידית היא - לא. גם אם נבחן את השאלה באופן מעמיק יותר, ונבדוק מהם התנאים שצריכים להתמלא, כדי לאפשר בישראל את תפיסת השלטון על ידי הצבא באופן בלתי דמוקרטי, נותרת התשובה בעינה, דבר זה בלתי-אפשרי בתנאים הקיימים.

ואולם, אם קיימת סכנה לדמוקרטיה, מקורה בבעיה מדאיגה, ההולכת ומחריפה, והיא - בעיית הניכור החברתי במדינת ישראל. אווירה כה חמורה של ניכור מן הסוג הזה, מעוררת דאגה. בעיה זו אינה קשורה בהכרח בצבא כיישות מובחנת ממערכות אחרות, אך היא יכולה להשתקף גם במערכת הצבאית. המבחן הסופי הוא מבחן קבלת המרות.

יש, אמנם, דוגמאות ליתר התערבות של אנשי צבא בדרג המדיני. התופעה של אנשי צבא כה רבים המשתתפים בשיחות הממשלה מדהימה. אין עוד ממשלה בעולם שיש בה נוכחות כזאת של אנשי צבא. זה החל בתקופת אשכול, כשרבין היה מעין "שר ביטחון", ואז נאמר, כי ההצהרות הפוליטיות של רבין תרמו כביכול לכך שהואצו התהליכים שהביאו למלחמת ששת הימים.

מאידך גיסא, כאשר שר הביטחון הוא המקור הבלעדי להעברת אינפורמציה צבאית, נתון שיקול-הדעת בידיו. היום ייתכן שהרמטכ"ל וראש אמ"ן ידווחו שניהם לממשלה, וראש אמ"ן יביע הערכות סותרות להערכותיהם של שר הביטחון ושל הרמטכ"ל. לעתים יוצאים משיבת ממשלה שמונה-עשר שרים ושמונה קצינים. הנוכחות הרבה של קציני צבא יכולה להיראות כמיליטריזציה, אך למעשה, אין כאן סכנה של ממש, וזאת בין השאר, כיוון שנשמרת בתוך הצבא מידה עצומה של דמוקרטיה על רקע של התפלגות דיעות פוליטיות, והיא גורמת לכך שהצגת העניינים על-ידי הדרג הצבאי אינה מבטאת איזו עמדה פוליטית מוסכמת, דבר שיכול היה לעורר בעיות דמוקרטיות.

מה שנראה מזווית ראייה אחת כשחיקה של בלמים, ניתן, אולי, להיראות מזווית אחרת דווקא כמקדמי ביטחון שלא היו קודם. קבלת המרות הדמוקרטית על ידי הצבא היא תנאי בליעבור. עד היום לא הייתה כל נטייה בצבא להסיר את המרות האזרחית. זו תוצאה של חינוך ארוך, לא רק במערכת האזרחית, אלא גם בתוך צה"ל. אין אני רואה איפוא סכנה הנשקפת לדמוקרטיה הישראלית, ואם קיימת סכנה, אין מקורה בצבא.

המבחן הסופי של המערכת הצבאית הוא בקבלת מרותה של המערכת האזרחית

אחד הגורמים, שנודעה להם
השפעה מקיפה ורבה על התפתחות
המשק הישראלי מאז הקמת
המדינה, הוא הרמה הגבוהה מאוד
של ההוצאות לביטחון. מטרת הדברים
הבאים היא לנתח את היקף
הנטל של ההוצאות לביטחון מאז
הקמת המדינה ועד ימינו, את
המשמעות של נטל זה על המשק
ואת הסיכויים לעתיד. לפני הדיון
בשאלות אלה ראוי להקדים ולסקור
בקצרה את הרקע המדיני-ביטחוני.

דוד כוכב

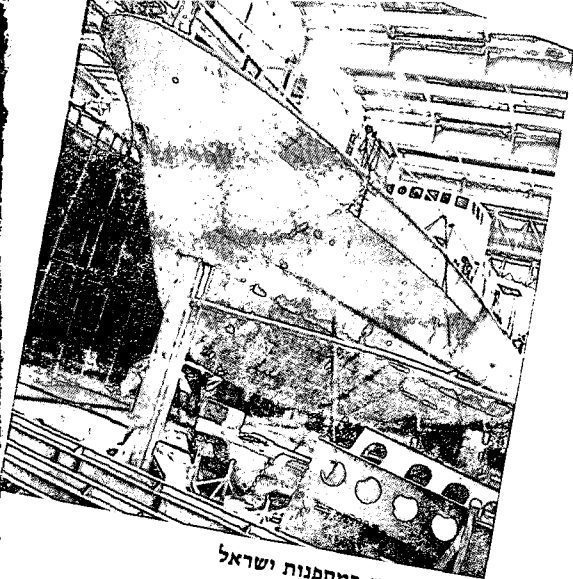
לשעבר יועץ כלכלי לשר הביטחון

הוצאות הביטחון והשפעתן

על המשק הישראלי

ספינת "רשף" במספנות ישראל

בהיקף גדול, מדי שנים מספר, והגביר את האינטנסיביות של הסכסוך ושל הלוחמה הפעילה.

תקופות משנה בהתפתחות המדינית-ביטחונית

למרות שהמרכיבים הבסיסיים של הסכסוך הישראלי-ערבי לא נשתנו מאז הקמת המדינה ועד ימינו, ניתן בכל זאת לציין מספר תקופות משנה בהתפתחות הסכסוך, שהשפיעו על האירועים הביטחוניים ועל רמת ההוצאות לביטחון. ניתוח התפתחויות מורכבות אלה אינו אפשרי במסגרת סקירה זו, ונסתפק בציון מספר תקופות המשנה הבאות, אשר דומה כי נודעת להן השפעה על רמת ההוצאות לביטחון.

ממלחמת העצמאות ועד עלייתו של נאצר לשלטון (1948 - 1952)

מלחמת השחרור פרצה ב-29 בנובמבר 1947, ונסתיימה בשביתת-נשק בדצמבר 1948 ובחתימת הסכם רודוס בין ישראל לבין מצרים בפברואר 1949. לאחר מכן נחתמו הסכמים דומים עם לבנון ועם ירדן. מלחמת השחרור שהייתה "מלחמת קיום" במשמעותה הקיצונית ביותר הסתיימה בניצחון היישוב היהודי, אולם מדינות ערב חתמו רק על הסכמי שביתת-נשק עם ישראל ולא על הסכמי שלום.

תקופת שלטון נאצר 1952 - 1970

במהלך תקופה זו הושפעו האירועים בסכסוך הישראלי-ערבי בעיקר משל-טונו של נאצר במצרים. נאצר ראה בהמשך הסכסוך עם ישראל אמצעי לשינוי תוצאות התבוסה שנחלו הערבים במלחמת העצמאות ולהגשמת שאיפתו להיות מנהיג של כל מדינות ערב. ציון דרך חשוב היה ההסכם, שנחתם באר-

אמנם, לתמיכה של כל המעצמות הגדורות, אך זמן קצר לאחר הקמת המדינה החלה ברית-המועצות לנקוט עמדות אנטי-ישראליות עד שהגיעה למצב של תמיכה פעילה והזדהות עם הקיצוניות שבמדינות ערב.

מאז הקמת המדינה הביעה ארצות-הברית בעקביות תמיכה אקטיבית בקיומה ובביטחונה של ישראל, אך הביאה בחשבון גם את האינטרסים שלה בקיום קשרים ידידותיים עם המדינות הערביות הפרו-ערביות. מדיניות זו נתחזקה מאוד אחרי "משבר הנפט" הראשון לאחר 1973, שבעקבותיו גברה תלותה של ארצות-הברית בהספקת נפט, וכן בפטרודולרים של מדינות המפרץ הפרסי, ובראש ובראשונה של סעודיה. המעצמות של אירופה המערבית: בריטניה, צרפת, גרמניה, וכן שאר מדינות השוק האירופי, אשר קודם לכן תמכו בדרך-כלל בעמדת ישראל בסכסוך, עברו יותר ויותר למדיניות פרו-ערבית, ואף זאת בעקבות התלות שלהן בהספקת נפט מהמזרח-התיכון.

הקיטוב של הסכסוך הישראלי-ערבי ומעורבות המעצמות בו, יצרו במזרח-התיכון מרוץ חימוש, שספקיות הנשק העיקריות היו ארצות-הברית וברית-המועצות, אליהן נוספו גם צרפת ובריטניה. הספקת הנשק למדינות השונות נעשתה במידה רבה מכשיר להשגת השפעה במדינות שהיו תלויות בכך, וכן אמצעי למימוש אינטרס כלכלי, במיוחד לגבי המדינות המייצאות נפט (ובראשן סעודיה ולוב). מרוץ חימוש זה הפך את מדינות המזרח-התיכון לזירת מלחמות

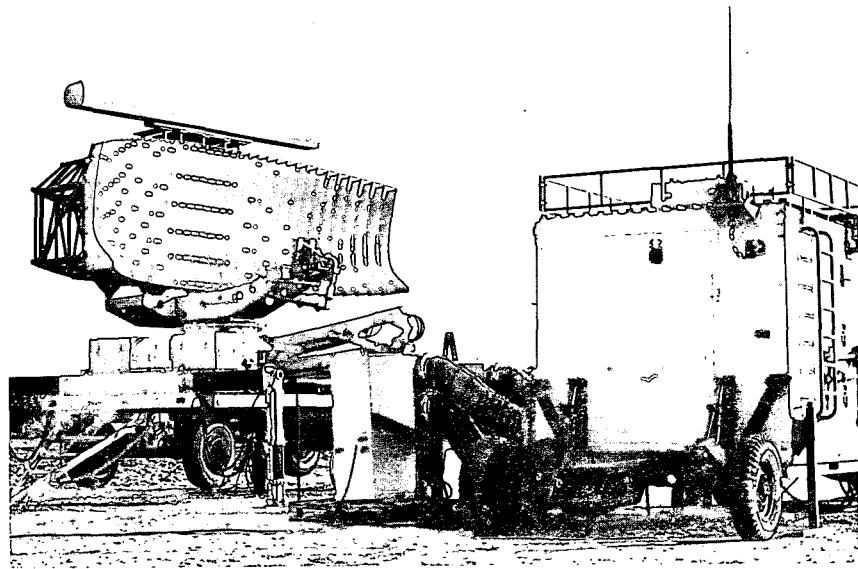
הרקע המדיני-ביטחוני

מאז תחילת ההתיישבות הציונית בארץ ישראל, ובמיוחד מאז הקמת מדינת ישראל, קיים קונפליקט מתמיד בין ישראל לבין מדינות ערב, שעיקרו סירובן של מדינות ערב להכיר במדינת ישראל כמדינה לגיטימית המהווה גורם קבוע במזרח-התיכון. ראשי מדינות ערב ראו במדינת ישראל נטע זר במזרח-התיכון, שיש להילחם נגדו באמצעים מדיניים, כלכליים וצבאיים, כדי שבמוקדם או במאוחר יימחק מעל מפת המזרח-התיכון. רק בשנים האחרונות, עם חתימת הסכם השלום בין מצרים לישראל ב-1980, ניתן לראות שינוי בגישה בסיסית זו מצד מצרים, הגדולה שבמדינות ערב. לגורם בסיסי זה, יש להוסיף גם את בעיית הפלסטינאים, אשר נתפסה על-ידי מדינות ערב כבעיה לאומית ממדרגה ראשונה של עם הזכאי למדינה משלו. מדינת ישראל ראתה בה בעיה של פליטים שצריכים להיקלט בחלקם במדינות ערב ולחלקם צריך להימצא פתרון בתחום הגדה המערבית ועזה, אם בדרך של אוטונומיה לשנים מספר ואם בדרכים אחרות.

עמדת המעצמות ומרוץ החימוש במזרח-התיכון

לקונפליקט הישראלי-ערבי ניתוסף ממד חשוב ביותר של מעורבות המעצמות הגדולות, אשר התבטאה בנקיטת עמדה לטובת צד זה או אחר בסכסוך האזורי, ובהספקת נשק בקנה-מידה גדול למדינות האזור. הקמת מדינת ישראל על-פי החלטת עצרת האו"ם ב-1947 זכתה,

מכ"ם אווירי מתוצרת אלת"א

גוסט 1955 בין מצרים לציכוסלובקיה (באישור ברית-המועצות) בדבר הספקת נשק באשראי למצרים. הלאמת תעלת סואץ על-ידי נאצר ב-1956, הסכסוך שפרץ בעקבותיו בינו לבין בריטניה וצרפת וחששותיה של ישראל הביאו בסופו של דבר למלחמת סיני ב-1956. גם לאחר מלחמה זו המשיך נאצר לחתור לעימות עם ישראל, וב-1967 פרצה מלחמת ששת הימים. לאחר מלחמה זו גדלו מאוד הוצאות הביטחון של ישראל.

תקופת שלטון סאדאת עד לחתימת הסכם השלום עם מצרים (1970-1980)
בתקופה זו פרצה מלחמת יום-הכיפורים (אוקטובר 1973), ואחריה באו ביקור סאדאת בירושלים ב-1978, ועידת קמפ-דיוויד וחתימת הסכם השלום בין ישראל למצרים.

מחתימת הסכם השלום עם מצרים (1981) ואילך
חתימת הסכם השלום עם מצרים הוציאה מכלל סכסוך גלוי את הגדולה שבמדינות ערב. הרגיעה היחסית הופרה עם פרוץ מלחמת שלום הגליל ביוני 1982. בשעת כתיבת דברים אלה טרם נקבעו הסדרי השלום בין ישראל לבין לבנון, וצה"ל עדיין מחזיק בעמדות מפתח בשטח לבנון.

נטל הוצאות הביטחון
מקובל למדוד את משקל ההוצאות לביטחון באמצעות מספר מדדים המבטאים יחס בין ההוצאות לביטחון לבין המקורות העומדים לרשות המשק.

מגוון להבי טורבינות מתוצרת להבי ישקר

להלן ייעשה שימוש בשני מדדים עיקריים:

א. הצריכה הביטחונית כאחוז מהתל"ג. "הצריכה הביטחונית" מציינת את היקף ההוצאות לביטחון בהגדרות המקובלות בחשבונות הלאומיים. ראוי להדגיש, שבתחום הביטחון, גם הוצאה בעלת אופי של השקעה - כגון הקמת מחנות, או מתקנים צבאיים - מוגדרת כצריכה, וזאת בניגוד למגזר האזרחי. היחס בין הצריכה הביטחונית לבין התל"ג מבטא את החלק מהתל"ג שניתן להשתמש בו למטרות חלופיות, כגון להשקעה, לצריכה ציבורית אחר-כית, או לצריכה פרטית.

ב. הצריכה הביטחונית כאחוז מהמקורות נטו, כלומר, תל"ג בתוספת עודף הייבוא על הייצוא. מדד זה מיוחד לישראל, שכן עודף הייבוא מעמיד לרשותה מקורות כלכליים גדולים יותר מהתל"ג. במיוחד יש להביא בחשבון את העובדה שחלק מעודף הייבוא לישראל, במיוחד הסיוע הביטחוני מארה"ב, וכן אולי גם חלק מהסיוע האזרחי מארה"ב והעברות כספים מיהדות העולם, מסייע לישראל לשאת בנטל הביטחוני. יחס זה משקף אותו חלק מהמקורות שנמנע משימושים אחרים התורמים לרווחת המשק בהווה ובעתיד. מנקודת הראות של הנטל הביטחוני, ניתן לחלק את שנות קיום המדינה לארבע תקופות משנה (להוציא שנות מלחמה פעילה) והן (ראה לוח 1):

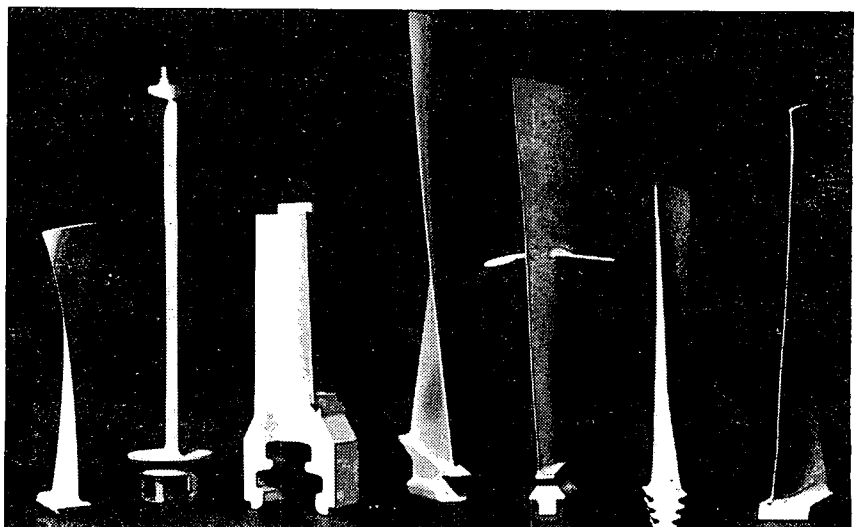
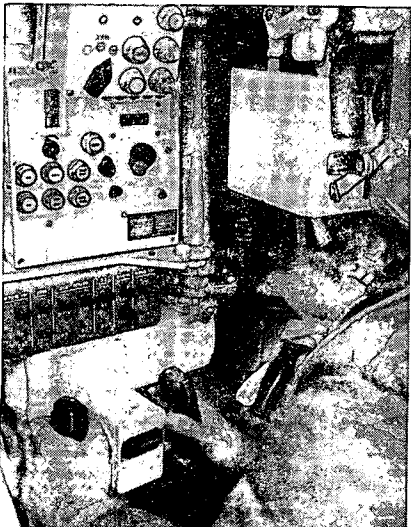
● בין מלחמת העצמאות לבין מבצע קדש 1950-1955: בשנים הראשונות לקיום המדינה, היה הנטל הביטחוני

מצומצם למדי. הצריכה הביטחונית הגיעה לכ-7% מהתל"ג, ולכ-5.8% מהמקורות נטו (תל"ג + עודף הייבוא). שיעור ההוצאה לביטחון היה נמוך יותר משהיה בכל תקופה אחרת לאחר הקמת המדינה, וזאת, עקב הרגיעה היחסית בתחום הביטחוני, והן בשל המאמץ הכבד מאוד שהיה כרוך בקליטת העלייה ההמונית. ניתן לומר, שבתקופה זו הוענקה עדיפות ניכרת להשקעות בפיתוח ולצריכה ציבורית-אזרחית על פני הצריכה הביטחונית.

● בין מבצע סיני למלחמת ששת הימים 1957-1966: בתקופה זו חל גידול מסוים בנטל הביטחוני. בעקבות מבצע קדש ב-1956, לא חל גידול ניכר בהוצאות הביטחון. אך עם התחזקות משטרו של נאצר וסירובו להשלים עם ישראל, הסתמנה מגמה הדרגתית של גידול בשיעור ההוצאות לביטחון. העלייה התלולה ביותר בהוצאות לביטחון הייתה בשנים 1962 ו-1963. אחוז הצריכה הביטחונית הממוצע לצריכה הביטחונית בתקופה שמ-1957 עד 1966 היה 9.3% מהתל"ג ו-7.7% מהמקורות נטו.

● בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום-הכיפורים 1967-1972: בתקופה זו חל גידול ניכר בהוצאה לביטחון בעקבות מלחמת ששת הימים ב-1967, ובמהלך "מלחמת ההתשה" בשנים 1968 ו-1969. חלה עלייה תלולה בנטל הצריכה הביטחונית. אחוז הצריכה הביטחונית מהתל"ג הוכפל מ-10.4% ב-1966 ל-20.2% ב-1969 והגיע ב-1970 לשיא של 25.7%. רק בשנת 1972 חל

מערכת בקרת ירי של "מרכבה", מתוצרת אלביט

לוח 1						
אינדיקטורים לנטל הביטחון של ישראל (באחוזים)						
1982 אומדן	— 1977 1981	— 1973 1976	— 1973 1981	— 1968 1972	— 1957 1966	— 1950 *1955
25.6	25.4	32.1	28.4	21.6	9.3	7.1
הצריכה הביטחונית כאחוז מהת"ג						
20.3	20.0	23.4	21.5	17.6	7.7	5.8
הצריכה הביטחונית כאחוז מהמקורות נטו (תל"ג+עודף הייבוא)						

* כהוציא 1956, שנת מלחמת סיני.
המקור: עד שנת 1981 ועד בכלל — הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הירחון הסטטיסטי לישראל, אפריל 1982 מוסף, לוח 5.
לשנת 1982 — משרד האוצר.

לוח 2			
אינדיקטורים להוצאה הביטחונית של ישראל ולמשקל המענקים בה כאחוז מהת"ג			
צריכה ביטחונית בניכוי מענקים ביטחוניים*	מענקים ביטחוניים מארה"ב	צריכה ביטחונית כוללת	
15.6	—	15.6	1971—1962
21.1	6.5	27.6	1980—1972
22.0	5.0	27.0	1981

* כולל סוה ערך המענק (grant element) במלוות ממשלת ארה"ב.
המקור: חושב לפי דו"ח בנק ישראל 1981, לוח ה' 6.

לוח 3			
סיוע ממשלת ארה"ב (במיליוני דולרים)			
1982 אומדן	1981	1980	צבאי
745	723	646	מענק רגיל
—	350	352	מיוחד
745	1,073	998	סך הכל
745	728	647	מלווה רגיל
525	555	364	מיוחד
1,270	1,283	1,011	סה"כ מלוות
2,015	2,362	2,009	סה"כ סיוע צבאי כלכלי
785	785	455	מענק מלוות
—	—	368	
785	785	823	סך כל הסיוע מארה"ב
2,800	3,147	2,832	

המקור: משרד האוצר.

צמצום-מה בנטל ההוצאה הביטחונית, וזאת בעקבות ציפיות שרווחו לפני מלחמת יום-הכיפורים, לפיהן צפויה תקופה ממושכת של רגיעה יחסית בין ישראל לשכנותיה. בממוצע לתקופה כולה היה הנטל הביטחוני (21.6% מהת"ג) יותר מכפול, לעומת התקופה שלפני מלחמת ששת הימים (9.3%).

● **התקופה שלאחר מלחמת יום-הכיפורים 1981—1973**: בשנה שבה התחוללה מלחמת יום-הכיפורים ובש-לוש השנים שלאחריה, היינו, בשנים 1973—1976, הגיעה הצריכה הביטחונית לשיעור ממוצע של 32% מהת"ג. מאז 1977 חלה ירידת-מה בשיעור הצריכה הביטחונית מהתל"ג, והגיעה ל-25.4% בממוצע לשנים 1977 עד 1981. חתימת הסכם השלום עם מצרים ב-1980 לא הביאה לירידה של ממש בנטל ההוצאה הביטחונית. נראה שההוצאה המיוחדת להיערכות מחדש של צה"ל עקב החזרת סיני למצרים, גרמה לכך שלא חלה ירידה של ממש בצריכה הביטחונית לאחר חתימת הסכם השלום עם מצרים. בניכוי ההוצאות המיוחדות להיערכות בנגב בעקבות הנסיגה מסיני, שיעור הצריכה מהתל"ג בשנים 1980 ו-1981 היה כנראה נמוך מזה שלפני מלחמת יום-הכיפורים (כ-22%). לשנת 1982, שבמהלכה עדיין נמשכו עבודות הקשורות בהיערכות מחדש של צה"ל, וכן נכללו בה ההוצאות המיוחדות הנובעות ממבצע של"ג, נאמד אחוז הצריכה הביטחונית מהתל"ג ב-22.4%. כרגע עדיין קשה לומר אם הסכם השלום עם מצרים יביא בעתיד לידי ירידה של ממש

פס יצור בתעשייה הצבאית

בשיעור הצריכה הביטחונית.

עם זאת ראוי לציין, שבשנת 1981 החליטה ממשלת ישראל, לפי הצעת שר הביטחון דאז, אריאל שרון, להקפיא את היקף ההוצאה הריאלית לביטחון לחמש שנים. הכוונה הייתה, בעיקר, להוצאה המקומית לביטחון, שכן הייבוא הביטחוני בוודאי יושפע מהשינויים הצפויים בעתיד בהיקף הסיוע האמריקני לביטחון. אם החלטה זו אכן תצא אל הפועל, ויש לקוות שכך יהיה, תהיה לה השפעה חשובה. יש גם לקוות שבעקבות מערכת שליג' וההסדרים הביטחוניים בלבנון שיבואו בעקבותיה, לא תחול עלייה בשיעור הצריכה הביטחונית.

הוצאות סמויות לביטחון

לוח 1 משקף את נטל ההוצאות לביטחון על פי חישוב הצריכה הביטחונית כאחוז מהתליג' ומהמקורות נטו. ראוי להדגיש, שהצריכה הביטחונית מודדת את ההוצאה הישירה לביטחון, המתבססת, בעיקר, על הוצאות הביטחון הגלויות. אך בפועל קיימות גם הוצאות סמויות לביטחון, ואלה אינן כלולות בחישובים של הצריכה הביטחונית. בין ההוצאות הסמויות לביטחון ניתן לציין את הנטל הנובע משירות החובה בצה"ל, הנמשך שלוש שנים לחיילים ושנתיים לחיילות. במהלך תקופה זו משתכרים החיילים שכר נמוך בהרבה מן הערך הכלכלי האלטרנטיבי של הכנסתם האזרחית. בהוצאות הביטחון נרשמים רק אותם תשלומים המשולמים בפועל למשרתי החובה. לפי אומדן של פרופ' א' ברגלס, עלול אובדן התפוקה הלאומית, הנובע משירות החובה, להתבטא ב-5% מהתליג' - שיעור גבוה המבטא נטל כבד על המשק הלאומי.

גברים צעירים משרתים במילואים במשך 30-40 ימים בשנה ולעתים אף יותר. את עיקר משכורתם הרגילה הם מקבלים בתקופה זו מהביטוח הלאומי, ותשלומים אלה כלולים בחישובי הצריכה הביטחונית המקומית. אולם תשלומי הביטוח הלאומי מוגבלים בתקרה של עד פי שלושה מהשכר הממוצע במשק. נוסף לכך, המעבידים מוסיפים לשלם את התשלומים הנלווים לשכר, ואלה אינם כלולים באומדן הצריכה הציבורית. משום כך, מבטאים התשלומים למשרתים במילואים אומדן חסר של הנטל הכלכלי של שירות זה. עם הגורמים הנוספים של הוצאות סמויות לביטחון ניתן למנות גם את: המחיר הכלכלי של אבודות בנפש, הרר-

גים ופצועים, מבין המשרתים בצה"ל; החזקת מלאים גבוהים מן הדרוש מבחינה כלכלית של חומרי גלם ודלק, שאינם ממומנים על ידי תקציב המדינה; הוצאות מיוחדות לבינו ולעבור דות ציבוריות הנובעות משיקולים ביטחוניים, בכלל זה כבישים, בינוי ביישובים ובניית "חדרי ביטחון" בבתיים; שימוש לצורכי ביטחון בקרקע, כולל שטחי אי-מונים, בעלות סמלית או במחיר הנורף מערכה הכלכלי. גורמים אלה ואחרים מעלים את הנטל הביטחוני האמיתי תי מעל ומעבר לצריכה הביטחונית הישירה.

מימון ההוצאות לביטחון

עיקרן של ההוצאות הישירות לביטחון מומנו מהמקורות הכוללים של תקציב המדינה, כלומר ממסים, ממלוות וכן מ"הדפסת כסף". מבחינה זו ניתן לומר, שעיקר הנטל הביטחוני הישיר והעקיף מומן על-ידי תושבי ישראל. עם זאת, קיבלה ישראל, מאז תחילת שנות השבעים הראשונות, סיוע לצורכי ביטחון מממשלת ארצות-הברית. סיוע זה ניתן בחלקו במענקים ובחלקו בהלוואות לטווח ארוך. בהלוואות שניתנו בריבית הנמוכה מריבית השוק החופשי כלול מרכיב מענק (grant element). את מרכיב המענק בהלוואות ניתן לצרף לסכום המענקים, כדי להגיע לכלל חישוב שה"כ המענקים הביטחוניים. חישוב זה מובא בלוח 2.

* מרכיב המענק מחושב על-ידי הפרש בין תקבולי המלוות לבין הערך הנוכחי של תשלומי ההלוואות, המוערך בריבית אלטרנטיבית מסחרית רגילה.

טילי אוויר-אוויר "שפריר" מתוצרת רפא"ל

מגביית מסים מהציבור, וכיוון שהיא מתקשה ביותר לקצץ בתקציבים האזרחיים, היא נאלצת לקיים עודף גדול של ביקוש המתבטא בפער שבין הכספים שהיא גובה מן הציבור באמצעות מסים ומכירת איגרות-חוב בעלות סחירות נמוכה (כגון לכיסוי תוכניות חיסכון, השקעות בקופות גמל וכו') לבין ההוצאות המקומיות שלה. במלים אחרות: הממשלה נאלצת "להדפיס כסף", לפי הגדרה זו או אחרת. יש להניח, שעודף הביקוש של הממשלה הנו אחד הגורמים העיקריים לרמה הגבוהה של האינפלציה. למרות שהקשר בין רמת ההוצאות לביטחון לבין עודף הביקוש הממשלתי הנו עקיף, אין ספק שקיים קשר הדוק בין גורמים אלה. ברמה נמוכה יותר של הוצאות ביטחון, הייתה, כנראה, הממשלה יכולה להקטין את עודף הביקוש שלה, ובדרך זו לגרום להאטה משמעותית בקצב האינפלציה.

התפתחות הייצור הביטחוני המקומי
 עוד לפני הקמת המדינה נעשה מאמץ לייצר בארץ נשק קל, כדי להימנע מתלות מוחלטת בנשק מיובא. מאמצים אלה נמשכו גם בשנים הראשונות למדינה, ובמהלכן ייצרו בארץ נשק-קל ותחמושת ואף התחילו לייצר מכשירי קשר, ומטוסי אימון קלים. אולם את התנופה הגדולה קיבל הייצור המקומי למערכת הביטחון רק אחרי מלחמת ששת הימים, כפי שניתן לראות בלוח 4. תנופה גדולה זו נבעה מצירוף מיוחד במינו של הגורמים הבאים:
 א. גידול סד-כל הרכישות של מערכת הביטחון, שנבע מהתנאים המדיניים-

גם אם נניח שחלק מהסיוע הכלכלי האמריקני, וכן גם חלק מהסיוע של יהדות העולם, מקילים על ישראל לשאת בנטל ההוצאה הביטחונית, עדיין מממנים תושבי ישראל את עיקר נטל הצריכה הביטחונית הגלויה והסמויה.

השפעת הוצאות הביטחון על הרכב התפוקה והמחירים

לרמה הגבוהה של ההוצאות לביטחון, במיוחד ההוצאות המקומיות, נודעות השפעות מפליגות על המשק המקומי. אין ספק שאילו היו ההוצאות לביטחון של ישראל ברמה המקובלת בארצות המפותחות, היה הדבר משפיע הן על הרכב התוצר הלאומי והן על שיעור האינפלציה. השינוי בהרכב התוצר הלאומי שהיה נובע מרמה "רגילה" של הוצאות הביטחון הוא, אמנם, עניין להערכה ולניחוש, אך ניתן להניח שהדבר היה מביא לגידול ניכר ברמת ההשקעות במשק, שהיא נמוכה למדי בתקופה שלאחר מלחמת יום-הכיפורים. סביר להניח, שהרמה הנמוכה של ההשקעות בשנות ה-70 ובתחילת שנות ה-80 הנה אחד הגורמים לגידול האיטי בתוצר הלאומי בתקופה זו. כן סביר להניח, שרמת השקעות גבוהה יותר הייתה תורמת גם להחשת הגידול בתוצר הלאומי.

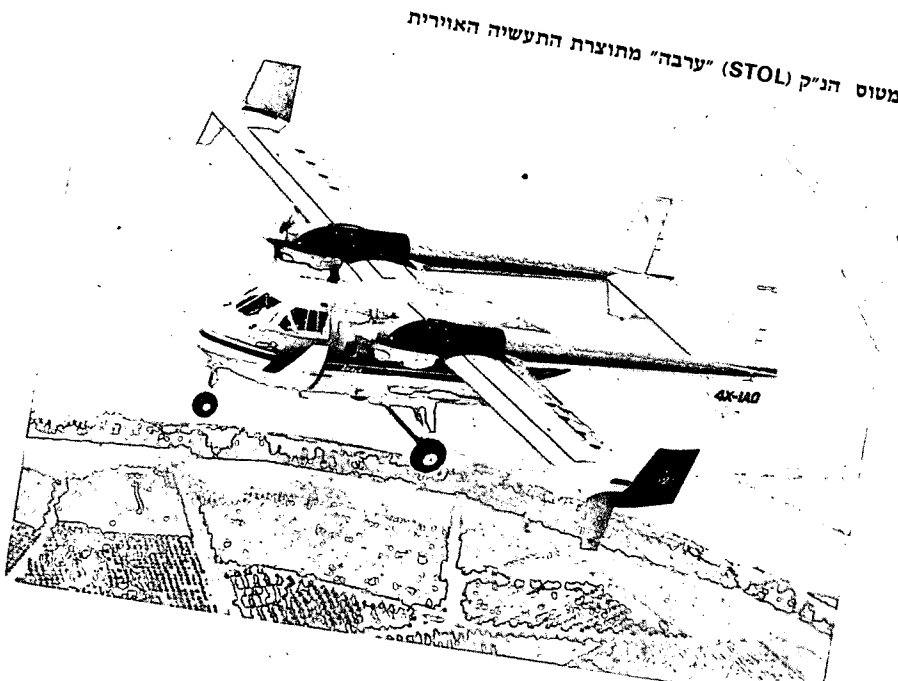
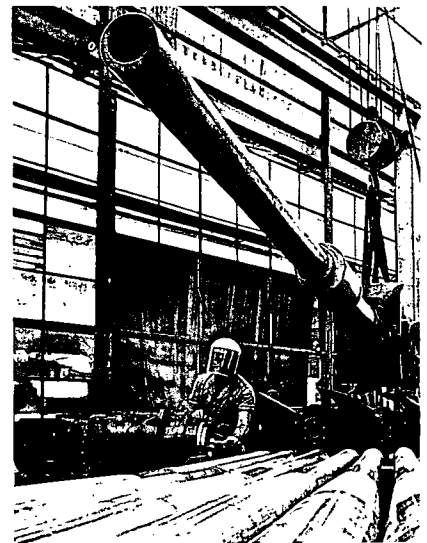
ניתן גם להניח, שהרמה הגבוהה של ההוצאות המקומיות לביטחון הנה אחת הסיבות העיקריות לשיעור הגבוה של האינפלציה, שהגיע בארבע השנים האחרונות לרמה שנתית של שלוש ספרות – מן הגבוהות בעולם. כיוון שהממשלה אינה יכולה לממן את מלוא הוצאותיה

ישראל סכומים גדולים על יבוא ביטחוני עקיף, היינו: יבוא של חומרי גלם ורכיבים לייצור ביטחוני מקומי. למרות זאת, קיים מתאם די גבוה בין היקף הסיוע האמריקני לצרכי ביטחון לבין היקף היבוא הביטחוני הישיר. אין ספק שהסיוע האמריקני מעודד במישרין את ייצוא הנשק האמריקני לישראל, וקובע את היקפו באופן מכריע.

ישראל מעוניינת להשתמש בחלק מהסיוע האמריקני לביטחון, לאור דווקא כדי לרכוש מערכות נשק מארה"ב, אלא גם למימון ייצור נשק בישראל, וזאת על-ידי אפשרות של המרת חלק מהסיוע הביטחוני האמריקני מדולרים למטבע ישראלי. בעבר נענתה ממשלת ארה"ב לבקשות ישראל ליות חוזרות בנושא זה, בסכומים מוגבלים, אך לאחרונה נראה כי עמדת ארה"ב נעשית קשוחה יותר, והקשיים של המרה מסוג זה גדלים והולכים.

נוסף לסיוע האמריקני לצרכי ביטחון, יש מקום לסברה שגם חלק מהסיוע הכלכלי שנתנה ממשלת ארה"ב לישראל עזר לשאת בנטל הצריכה הביטחונית. נוסף לכך, חלק מהסיוע שמקבלת ישראל מיהדות העולם בצורה של תרומות למגביות והעברות חד-צדדיות אחרות, וכן הלוואות ל"בונדס" בריבית נמוכה מהמסחרית, מסייעים בעקיפין לישראל לשאת בנטל הצריכה הביטחוני. יש להניח, שחלק מסיוע זה ניתן לישראל במוטיבציה של סיוע למאמץ הביטחוני שלה, השערה שנתמכת בעובדה שבשנות מלחמה בישראל גדל מאוד היקף הסיוע מיהדות העולם.

קנה התוחת 105 מ"מ של טנק ה"מרכבה", באחד ממפעלי התעשייה הצבאית

מטוס הנ"ק (STOL) "ערבה" מתוצרת התעשייה האווירית

התרכזו בתעשייה האווירית, בתעשייה הצבאית וברפא"ל, אולם חלקו נעשה גם במפעלים אזרחיים, שהגדול שבהם הוא תדיראן. ראוי להדגיש, שהסדרות הגדולות של ההזמנות מטעם מערכת הביטחון סייעו למפעלים אלה להגיע לייצור בקנה מידה גדול יחסית, ובדרך זו להקדיש את עלויות הייצור הממוצעות. אולם גם מפעלי תעשייה רבים, בהיקף בינוני ואף קטן, השתלבו בפיתוח ובייצור הביטחוני.

כך הפך הייצור הביטחוני אחרי מלחמת ששת הימים לאחד המניעים העיקריים של הגידול המהיר בייצור התעשייתי בכללותו. במספר ענפי תעשייה נודעה לביקוש הביטחוני השפעה חזקה במיוחד, ובשני הענפים שתפוקתם גדלה בקצב מהיר ביותר מאז מלחמת ששת הימים – מתכת ואלקטרוניקה – מהוות הרכישות של מערכת הביטחון יותר מ-40% ואפילו יותר מ-50%, בהתאמה, מכלל תפוקת הענף. בשני ענפים אלה נודעת לגידול הרכישות הביטחוניות השפעה ממריצה ביותר להחשת גידול התפוקה. נוסף על ההשפעה הכמותית, נודעה, בוודאי, לביקוש הביטחוני גם השפעה איכותית חזקה על ענפי המתכת והאלקטרוניקה. ייצור מוצרים באיכות גבוהה, החדרת טכנולוגיות חדשות, והכשרת כוח אדם ניהולי ומקצועי במפעלים שהתמחו בייצור למערכת הביטחון – היו, כנראה, בעלי השפעה עקיפה גם על ייצור מוצרים לשוק האזרחי ולייצוא, בין בתוך המפעלים עצמם ובין בניידות של ידע ושל עובדים למפעלים לא-ממשלתיים.

לוח 4							
מרכיבי הוצאה לצריכה ביטחונית (מיליוני שקלים – מחירי 1975)							
צריכה ביטחונית מקומית							
שנת סחורות ובינוי	קניית שירותים ובינוי	קניית שירותים ובינוי	הוצאות על עבודה	סה"כ צריכה ביטחונית מקומית	ייבוא ביטחוני	סך כל הצריכה הביטחונית	שנת
1966-66	83%	31%	116	230	138	368	1966-66
1967-72	107%	42%	215	705	459	1,164	1967-72
1973-80	83%	37%	387	1,169	944	2,113	1973-80
1981	80%	36%	390	1,184	986	2,169	1981
1982	128%	44%	428	1,344	716	2,061	1982
המקור: הירחון הסטטיסטי לישראל, מוסף, ינואר 1983, לוח 4.							

מערכת הביטחון לפיתוח התעשייה המקומית. הצירוף של גידול תלול בביקוש למוצרי תעשייה מקומיים מצד אחד, וקיום כושר ייצור פוטנציאלי מצד שני, הוא שאיפשר את ההתרחבות המהירה במיוחד בהיקף הייצור המקומי. הייצור הביטחוני התבסס בעיקרו על פיתוח מקומי, ולעתים על שינוי והתאמה של מערכות נשק מיובאות לתנאי הזירה. לאחר מלחמת ששת הימים פותחה והוכנה התשתית לייצור מקומי של מערכות נשק עיקריות. במרכזן עמדו מטוס הקרב ("כפיר"), הטנק (תחילת התאמה של ה"צנטוריון" ומאוחר יותר "מרכבה") וספינת הטי"ל ("גבריא"ל). עיקר הפיתוח והייצור

ביטחוניים שנוצרו, הן לצורכי התעצמות ארוכת טווח והן לצורכי פעילות שוטפת, במיוחד בתקופת "מלחמת ההתשה" והפעילות החבלנית. ב. ה"אמברגו" של צרפת, שצמצם במידה קיצונית את מקור האספקה הראשי של צה"ל, וכן הימנעותה של ארה"ב בשנים הראשונות שלאחר מלחמת ששת הימים מהספקת מערכות נשק עיקריות לישראל. ג. קיום כושר ייצור פוטנציאלי בתעשייה, הן כתוצאה של הניצולת הנמוכה בתקופת המיתון בשנים 1966 ו-1967, והן על בסיס תשתית שנבנתה בהדרגה בענפי תעשייה שונים. ד. מדיניות הממשלה בתקופה זו, אשר ביקשה לנצל את גידול הביקוש של

מטוס סייסקאן (SEA SCAN) מתוצרת התעשייה האווירית, המשמש למשימות סיור ימי

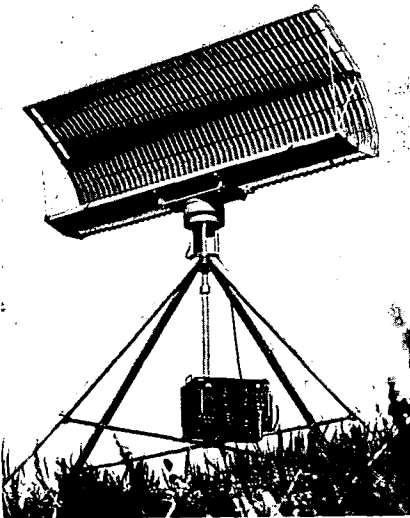

לוח 5	
הייצוא הביטחוני כ- %	
מהייצוא התעשייתי (ללא יהלומים)	
1972	9.7
1975	17.9
1976	22.8
1977	24.8
1978	25.7
1979	25.9
1980	20.0
1981	22.2
1982	23

המקור: היועץ הכלכלי, משרד הביטחון.

בשעה זו נראים סיכויים לצמצום הנטל הביטחוני של ישראל. הסכם השלום עם מצרים נראה יציב, למרות שמערכת שלי"ג יצרה מתח ביחסים שבין ישראל למצרים, ואפשר שתהליך הנרמליזציה בין שתי המדינות יהיה איטי מכפי שציפו לאחר חתימת הסכם השלום. אם תתמיד מצרים במדיניות שנקבעה על-ידי סאדאת, "לא עוד מלחמה", עשוי הדבר לתרום לצמצום הסכנות הביטחוניות האורבות לישראל. מערכת שלי"ג חשפה את חולשתה של ברית-המועצות הן מבחינה צבאית והן מבחינה מדינית. בתחום המדיני לא הועילה ידידותה של ברית-המועצות לא לסוריה ולא לאש"ף. ואילו בתחום הצבאי, הנשק האמריקני הוכיח בשדה-הקרב עליונות על הנשק הסובייטי. לדבר זה נודעות השלכות מרחיקות-לכת לא רק במזרח-התיכון, אלא גם ביריבות הגלובאלית בין המעצמות. לעומת זאת,

מכ"ם EL/M-2106 של אלח"א

שיצאו למוצרים הביטחוניים של ישראל, הודות למערכת שיווק אגרסיבית שפיתחו המפעלים הישראליים, וכן בשל ריבוי הסכסוכים הפוטנציאליים באזורים השונים.

בשנתיים האחרונות, 1981 ו-1982, היה הגידול בייצוא הביטחוני הגורם המוביל בגידול הייצוא התעשייתי. גידול הייצוא הביטחוני לא זו בלבד שתרם לגידול כלל הייצוא התעשייתי, אלא שנועדה לו השפעה גם על אופיו של הייצוא הישראלי. הייצוא הביטחוני מתרכז ברובו במוצרים מתוחכמים המתבססים על פיתוח מקומי. מצד שני, העובדה שעיקר הגידול בייצוא התעשייתי בשנתיים האחרונות התרכז בייצוא הביטחוני, יש בו גם משום סיכון, שכן הייצוא הביטחוני תלוי בגורמים פוליטיים חיצוניים, הוא מתרכז בעסקות בודדות בקנה מידה גדול, ואפשר שיש בו פחות יציבות לטווח ארוך משיש בייצוא האזרחי. גידול הייצוא הביטחוני סייע למפעלים המייצאים להקטין את עלות הייצור הממוצעת, וכן איפשר להם לספוג זעזועים שעלולים לבוע משינויים בהיקף ההזמנות המקומיות.

הסיכויים לעתיד

היש סיכוי לצמצום את נטל ההוצאות לביטחון של ישראל בעתיד הנראה לעין? לשאלה זו השלכות מרחיקות לכת על סיכויי הפיתוח של המשק הישראלי, ואף על מידת תלותו בארה"ב. מובן מאליו שהתשובה לשאלה זו תלויה בהתפתחות המדינית-ביטחונית בזירת המזרח-התיכון.

חשיבות רבה נודעה להחלטת הממשלה, שנתקבלה בתחילת 1982, על המשך פיתוחו של מטוס ה"לביא". מטוס זה נועד לספק את צורכי חיל-האוויר בשנות ה-90, בעיקר על-ידי החלפת מטוסי "סקייהוק" שיהיו אז מיושנים. בפיתוח המטוס על מערכתיו השונות יועסקו לא רק התעשייה האווירית, אלא גם מפעלים רבים אחרים במשק הציבורי והפרטי. אין ספק שמבחינת הקידום הטכנולוגי של התעשיות המתרחמות, עתיד פיתוח ה"לביא" לשמש גורם מדרבן ממדרגה ראשונה. למרות זאת, עדיין לא ברור כיצד תוכל ישראל לממן את הנטל הכבד של הוצאות הכרוכות בפיתוחו של ה"לביא". כמו כן, קשה גם להעריך כרגע אם אמנם קיימים סיכויים טובים לייצא את מטוס ה"לביא". גם מחירו של ה"לביא" יהיה נמוך ממחיריהם של מטוסי קרב מתחרים, תמנענה מדינות שונות מרכישתו בשל סיבות מדיניות. כך היה גם לגבי מטוסי ה"כפיר".

הייצוא הביטחוני

פיתוח הייצור המקומי של מערכות נשק איפשר גם לייצא מערכות אלה. הגידול העיקרי בייצוא הביטחוני חל בשנות ה-70. בעוד שבשנת 1972 הסתכם הייצוא הביטחוני בכ-70 מיליון דולאר, פחות מ-10% מכלל הייצוא התעשייתי ללא יהלומים, הרי בשנת 1981 עלה הייצוא הביטחוני על 800 מיליון דולאר, ועלה על 22% מכלל הייצוא התעשייתי ללא יהלומים (לוח 5). הייצוא הביטחוני של ישראל גדל בקצב מהיר. הודות למוניטין

ה"עוז" בשתי תצורותיו

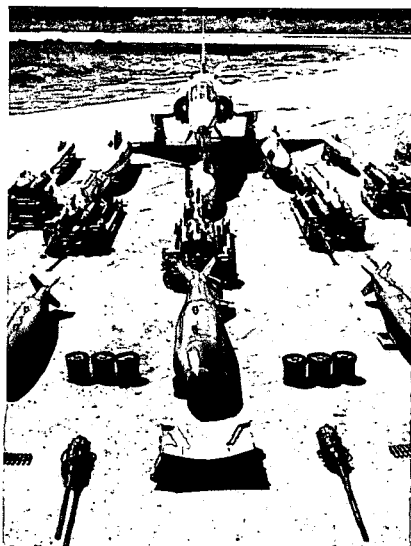
מטוס ה"כפיר" C-2. הפרויקטים הגדולים סיועו להתרחבות התעשייה האזרחית

בזמן להניח שגם המגבלות הכלכליות הנובעות משיעור נמוך של צמיחה במשק וכן מגידול הגירעון במאזן התשלומים, יגבירו את הנטייה למנוע גידול בהוצאות הביטחון, ואולי אף להקטין אותן.

ללא קשר לשינויים ברמת הוצאות הביטחון, ניתן לצפות שהיקף הפיתוח והייצור המקומי של מערכות נשק, יישאר ברמה גבוהה ואף יגדל. יישום הלקחים של מערכת שלי"ג לגבי מערכות נשק כגון "מרכבה", ופיתוח ה"לביאי" יהיו בין הפרוייקטים החשובים של פיתוח וייצור מערכות נשק. ניתן לצפות שהמוניטין של הנשק הישראלי יסייע אף הוא לישראל להגדיל את היקף הייצור הביטחוני.

"כפיר" C-2 על חימוש

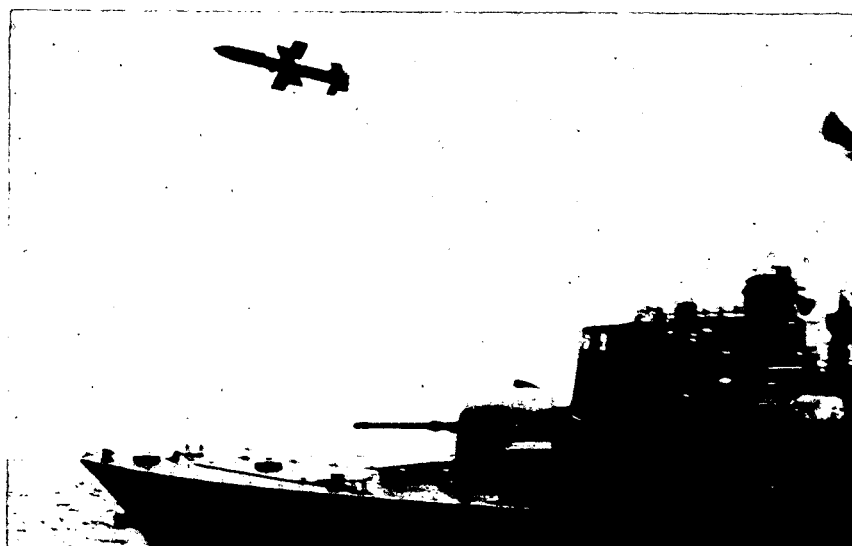

שגם אש"ף וגם ירדן ינקטו עמדות קיצוניות.

בישראל ניכרים, כאמור, סימנים של רצון להקפיא את רמת הוצאות הביטחון. הממשלה החליטה ב-1981 להקפיא את גובה הוצאות הביטחון לחמש שנים. יש לקוות שהחלטה זו תבוצע הלכה למעשה, גם לאחר מערכת שלי"ג. אפשר שב-1983 תגדל ההוצאה השוטפת לביטחון כתוצאה משהותו של צה"ל בלבנון. מה יהיה היקף הוצאות אלה ומה יהיה משך הזמן שלהן – התשובה לשאלה זו תלויה בהסדרים שיושגו בלבנון. אולם סביר להניח, שחידוש המלאי של תחמושת וציוד שצומצם במהלך שלי"ג יתפרס על פני שנים מספר. דבר זה עשוי לסייע לממשלה לעמוד בהחלטה למנוע גידול בהוצאות הביטחון בשנים הקרובות.

הוכח כוחה של ארה"ב הן בתחום המדיני והן בתחום מערכות הנשק. הוברר שארה"ב לבדה מסוגלת לקדם את תהליך השלום במזרח-התיכון בזכות קשריה עם ישראל ועם המדינות הערביות גם יחד. עד כמה תתרום התפתחות זו לקידום תהליך השלום בין ישראל לבין שכנותיה – עדיין קשה לקבוע. יש סימנים להתמתנות מסוימת מצד ירדן, ואפשר שגם הפלסטינאים יגיעו למסקנה שבדרך של משאומתן ופשרה טמונים סיכויים גדולים יותר לקידום מטרותיהם מאשר בדרך של טרור. גורם מפתח בתהליך זה יהיו סוריה ופלגי אש"ף הנתונים להשפעתה. אם תוסיף סוריה לדבוק בדרך של הכנות לעימות מזוין עם ישראל, וזאת בתמיכה של ברית-המועצות, יש חשש

טיל "גבריא"ל" דגם 3 בעת שיגור

הערת לסיכום הדיון

עות, הטלטלו בדרכים, חיו בתנאים קשים ועשו עבודה חשובה. גם מפקדים העושים את שירותם במקומות אחרים מתמסרים ל-עבודתם במשך שעות רבות, לעתים עד שעות הלילה, וכל זאת ללא תמורה כספית, רק מתוך מסירות לעבודה. לתופעה זו אין אח ורע בחברה האזרחית והיא מעידה שאכן קיימות בישראל שתי מערכות שונות. ולכן אפשר לחסן את צה"ל ולגבש אותו כיחידה המודעת לכך שהיא שונה, והמשמרת במודע נור-מות אחרות כלפי אחריות, כלפי עבודה, כלפי מסירות. וזאת מבלי לזלזל באף גוף אחר, מסור ועובד גם כן.

שאלה בסיסית שיש לשאול היא האם קיימת אפשרות שבמדינת ישראל תהיינה שתי מערכות בעלות שתי נורמות התנהגות שונות זו מזו אשר תהיינה זו בצד זו: צבא מהצד האחד והחברה האזרחית מהצד האחר? דומה כי התשובה היא חיובית. ניתן לקיים שתי מערכות כאלה ובצבא אכן מתקיימת מערכת נור-מות התנהגות שאינן נוהגות בחיים האזרחיים.

מפקדים בצה"ל עובדים שעות רבות מבלי לקבל את התמורה הנהוגה במערכת האזרחית עבור השעות הנוספות. בשנים שבהן שהה צה"ל בסיני ראינו מפקדים שבאו הביתה אחת לשלושה שבו-

דמותה של החברה

צה"ל מהווה פסיפס של החברה כולה. הוא מגייס לשורותיו מכל מוצא ומכל עדה וגם בו עולה שאלת קידום בני עדות המזרח. ואכן יש תחרו-מים שבהם אפשר לקדם באופן מלא-כותי. אך אם נשאל הורים מעדות המזרח אם הם מבכרים שיהיה לבנם מפקד מעדות המזרח, לא הכי טוב, אבל הוא מעדות המזרח, על פני מפקד אשכנזי שהוא יותר טוב, אין ספק שהם יבחרו בטוב ביותר שכן הם נותנים את הבן שלהם, וכאן מדובר בחיים ומוות. ולכן על הטוב ביותר להתמנות למפקד.

אמנם אפשר להקים מערכת של עי-דוד, אך אין לקדם בכוח. וישנה כאן בעיה נוספת והיא בעיית התדמית. אזרחי ישראל בני עיירות הפיתוח רגישים מ-אוד לתדמיתם כלפי חוץ ודבר זה תופס אצלם מקום מרכזי. בני נוער אלה בהת-גייסם לצה"ל נתקלים לא אחת ביחס הנובע מתדמיתם, כאשר מראש מייע-דים להם תפקידים ברמה נמוכה גם אם ה-מייעדים עצמם הם בני עדות המזרח. ומן המפורסמות הוא שאדם מתנהג כפי שמצפים ממנו שיתנהג ואם יצפו ממנו שיהיה נחות הוא יהיה נחות, ואם יצפו מ-מנו לחצות הוא ינסה לענות על הציפיות.

יסוד, חובתו של צה"ל לתת להם הזדמ-נות נוספת לכך וחובתה של החברה לאפשר לצבא לעשות זאת. ואין ניגוד, בין האינטרס של הצבא לזה של החברה. אותו חייל, גם אם לא יתרום לצבא תרומה ניכרת, יהיה אב בישראל ויחנך את ילדיו, ומה דמות תהיה לחינוך זה? בעיית חינוכם של חיילים שאין בשי-רותם כדי לתרום לצה"ל עלתה כבר בעבר. לוי אשכול המנוח בהיותו ראש הממשלה ושר הביטחון, ביטל בשלב מסוים את גיוס הבנות האנלפבתיות, שכן אין הן תורמות לצבא. אולם גם אז נעשו פעולות לביעור הבערות שכן מדובר ביותר מאשר בחיילות. אלה נשים אשר תינשאנה, תעמדה צאצאים ותצטרכנה לחנך אותם. מה דמות תהיה לדור הבא שהן תגדלנה? בעם כעם ישראל אי אפשר לחשוב במושגים של חודש, שנה, שנתיים. יש לחשוב במושגים לטווח ארוך, ולראות ראייה כוללת. משום כך יש לגייס לצה"ל כל נער בישראל בין אם יש ביכולתו לתרום לצה"ל ובין אם אין ביכולתו לתרום לצה"ל. יש להימנע מגיוסם של נערים מסוימים כאלה הסובלים מפיגור שכלי ממש, מהתמכ-רות לסמים, עבריינות חולנית, או מחלות. את היתר יש לגייס.

פוליטיזציה בצבא

אין ספק שלמפקדים בצה"ל יש דעות והשקפות פוליטיות כאלה או אחרות אך ראוי היה שמפקדים בצה"ל לא יביעו אותן בפומבי. גם אם ישמרו קציני צה"ל על שתיקה בכל הכרוך בנושאים פוליטיים, לא יחשוד בהם איש שאין להם מה לומר. התועלת שתצמח מכך שהם ישפיעו על חיילים או על ציבור מסוים באמצעות הבעת דעו-תיהם, בטלה בשישים לעומת הנזק שהם עלולים לגרום לציבור על-ידי הצהרות פוליטיות.

חינוך וקידום אוכלוסיות מיוחדות

הדיון בשאלה זו צריך לצאת מנקודת המוצא שהחינוך הנו חלק אינטגרלי מהביטחון. אם נכונה ה-תפיסה הבסיסית, שכל מלחמותינו הן מלחמות איכות מול כמות, ושאלו חיי-בים לפצות את עצמנו על עובדת היותנו מיעוט בכך שנעלה כל הזמן את האיכות לדרגה הגבוהה ביותר, איזה אלמנט מעלה את כוחו של הלוחם, יותר מאשר החינוך?

ואם מגיעים לצה"ל חיילים שלא הייתה להם הזדמנות לרכוש השכלת

חשובות לשאלות

לשאלה האמנם מוטלת על צה"ל החובה לעסוק בחינוך, השיב רא"ל איתן:

הזכרנו כאן נערים חסרי השכלת יסוד, אך אנו טיפחנו בצה"ל גם את הקצה השני של הקשת החברתית. אנחנו מעבירים מדי שנה קבוצות בחורים בעלי כשרונות ברמה מסוימת ומעלה מערכת מיוחדת של לימודים, אשר תאפשר להם לעסוק בנושאים מדעיים, ששייכים לתחום הביטחון. הם לומדים בתכנית מיוחדת, שאושרה על ידי המוסדות האקדמיים, גם הטכניון וגם האוניברסיטה העברית בירושלים, והם גם חייבים לים, העוברים טירונות של צנחנים ואחר כך ממלאים תפקידים בתחומים טכניים מדעיים במערכת הביטחון.

ניסיון כזה, אפשרי בצבא, והוא נמשך כבר שלוש ארבע שנים. המחזור הראשון – סיים את תכנית ההכשרה, וכל שנה נפתח מחזור חדש.

תרומת הפעילות החינוכית הזאת הנה לצבא ולחייל כאחת. חיילים בעלי עבר פלילי המתגייסים לצה"ל, עברם הפלילי נמחק, אם הם עוברים שירות צבאי. הם עצמם חשים שייכים למדינה יותר משחשו לפני השירות והדבר נותן להם כוח לנסות ולהשתלב בחברה.

אם רוצים לבחון את תמיכת הציבור בפעילות זו של הצבא, הרי קרן לביי יכולה לשמש כאבן בוחן, והיא מבטאת את רחשי הציבור לבעיה עצמה ולאופן שבו מטפלים בה. לפחות מחצית מהוצאות החינוך של הצבא, ממומנות על ידי הקרן הזאת, וזוהי למעשה הבעת התמיכה של הציבור: החל בילדים, התורמים מכספי יום ההולדת, וכלה בקשישים התורמים מקצבת הזקנה שלהם.

שהנה יש מדינה וממשלה ויש מי שידאג לכל הבעיות. אך המדינה עדיין לא הייתה מאורגנת לטפל בכל הבעיות הללו בצורה נמרצת. וניתן אולי להניח כי אילו היה הנושא החברתי זוכה לטיפול אינטנסיבי, אפשר שהחברה הישראלית של היום הייתה שונה. אך כנראה אי אפשר היה לעשות זאת אז. והיום אנו מתמודדים עם הבעיה. ואני אומר בגאווה – שאנחנו יודעים לעשות זאת היטב! ואנו בצה"ל עושים בחודש מה שבבית ספר רגיל עושים בשנה.

וייצא מי שיאמר: זו לא חכמה, אצלכם כיתות בנות שמונה אנשים, חיי לות, צבא, מדים. אמנם נכון, הכל נכון. אך התוצאה היא הקובעת.

אין מקום לחשש מפני מיליטריזם. מעורבותו של הצבא בחברה הישראלית הנה כורח לאומי. אנו עסקנו בצבאיות, עוד לפני שהיינו מדינה. גם אז לימדו ילדים בני 13 – 14 להפעיל נשק, לעשות תרגילי סדר, ולרוץ בשדות בלילה. בהבדל האחד – אז ראו בכך הכרח אמרו שכל העם – צבא, וכל הארץ – חזית. גם היום אנחנו עושים את זה, מלמדים ילדים להפעיל כלי נשק, ולהשתתף בהגנת המקום שהם חיים בו, ומעבירים נשים קורס קצינות בבית שאן.

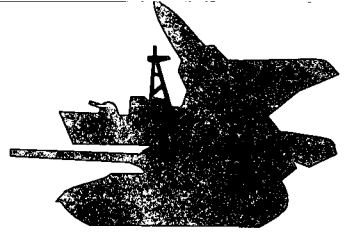
ביום העיון נכח גם הרמטכ"ל לשעבר רפאל איתן, אשר השיב לשאלות הקהל והאיר על כמה סוגיות שהועלו בדיון. להלן חלק מתשובותיו של הרמטכ"ל לשעבר, אשר יש בהן כדי להרחיב את הדיון שנערך ביום העיון.

לשאלה האם אורבת למדינת ישראל סכנת מיליטריזם השיב רא"ל איתן: מדינת ישראל נמצאת מבחינות רבות בראשית דרכה. הצבא מהווה בה משום כך גורם חשוב מאוד ומסייע לפתור בעיות המתעוררות בתחומים רבים אשר במדינות אחרות, נפתרו לפני שנים רבות. בחלק ממדינות אלה אין צבא כלל, או שהממסד אינו זקוק לצבא אלא לעתים מאוד רחוקות כגון: במלחמת עולם, או בהתערבות גסה או לא גסה, בעניינים של אחרים, או לצורך שמירת נכסים מעבר לים, או כיוצא באלה. וראוי להזכיר כי אף לא אחת מהמדינות שהשתמשו בצבאותיהן למטרות אלה לא נאלצה להילחם על אדמתה, נגד אויב מבחוץ.

המצב הביטחוני שלנו, מחייב אותנו להעמיד את הביטחון בראש מעיינינו. אין צורך לחשוש שחשיבותו של הנושא, תיצור במדינה חברה מיליטריסטית. ויש לראות את הפעילויות של הצבא בתחומים השונים במדינה בפרופורציה הנכונה. שכן, הודות לפעילות החינוכית של הצבא משתנה גישתם למדינה של נערים המתגייסים והם חסרי השכלת יסוד. נערים אלה באים לחוות השומר או לגבעת אולגה או למחנה דותן ויוצאים כשבליבם הכרת תודה. חשוב לזכור שאלה נערים שלא חשו הכרת תודה במשך 18 שנים והנה יום אחד הם פוגשים מערכת שנוצרה במיוחד בשבילם, וזוהי מערכת שאין לה אלטרנטיבה במדינה. צה"ל לא פלש לתחומיו של אף אחד ולא גזל מאיש את פרנסתו. יכול להיות שחל ריפיון במערכת הממלכתית שלנו, והוא זה שגרם להפחתה במרץ בטיפול בנושאים חברתיים שונים. אפשר למצוא לכך כמה סיבות. ראשית, אחרי קבלת העצמאות, חשבו רבים

חידושים בצבאות העולם

לקט ידיעות מס' 1, 25 ביולי 1983

מערכות

דבר לקורא

לפניך לקט ידיעות, רובן ככולן בנושאים צבאיים טכנולוגיים, אשר נאספו מעיתונים ומכתבי-עת שונים. בלקט הידיעות שלושה חלקים:

- א. תמצית מאמרים המביאים חידושים בתחום מערכות נשק ואמצעי לחימה.
- ב. ידיעות בקצרה.
- ג. זרקור על ביטאון צבאי זר.

נשמח לקבל, לקראת הבאות, תגובות והערות של הקוראים. כן נעיר כי המאמרים נמצאים בספריית המטכ"ל וניתן לעיין בהם שם.

שריון

Po, Enrico — מגוון חדש של טנקים בריטיים
"Challenger, Chieftain 900, Valiant: The new range of British tanks".
Military Technology (January 1983), pp. 28—39.

ב-30 השנים האחרונות הולכת אנגליה ותופסת מקום נכבד בתכנון טנקים, ייצורם ושיווקם. במאמר שלפנינו מובאים היבטים ושקולים שונים הקובעים את ייעודם ואת איכותם של הכלים הקיימים והעתידיים.

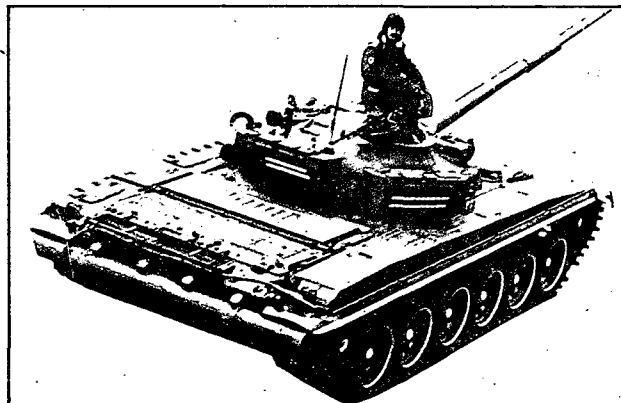
אחד הטנקים הנזכרים במאמר הוא הצ'לנג'ר (Challenger). משקלו של טנק זה, ערוך לקרב, יהיה 61 טון, כלומר יותר ממשקלו של כל טנק מערבי אחר. למרות מנועו הגדול (1200 כ/ס) יחס הספק/משקל שלו אינו יכול להשתוות לנתונים של הלאופרד 2 (Leopard 2) וה-1 אברמס (M-1 Abrams). למעשה, הוא מזכיר, מבחינה זו, את הליאופרד 1 (Leopard 1) ואת ה-AMX-30. אולם, לזכות הצ'לנג'ר ייאמר כי שיטת מתלה הידרופנאומטית מתקדמת מגדילה את כושר התמרון שלו מחוץ לצירים.

בנושא זה ראה גם:

Hervish M. — הטנק "צ'לנג'ר" מצטרף לצבא הבריטי
"Challenger joins the British Army"
International Defense Review (March 1983), pp. 346—347.

Riccio Raphael A. Major — המיסתורין שמאחורי ייצור הטנקים הסובייטיים.
"The Soviet Tanks Mystique".
ARMOR, the Magazine of Mobile Warfare (November—December 1982), pp. 32—34.

סקירה על מאפייני הטנקים הסובייטיים ממלחמת העולם השנייה (T-34) עד ימינו (T-72). השערות לקראת ייצורו של ה-T-80...), והשוואתם לשריון האמריקני באותו פרק זמן.

הרוסים, בניגוד לאמריקנים, אינם מייחסים חשיבות לנוחיותו של צוות הטנק. ומעדיפים צריח קטן ממדים המגדיל, לטענתם, את שרידות הכלי כולו.

בנושא זה ראה גם:

Dosar F. Dip.—Ing. — טנקים מערביים בני זמננו
"Modern Westlich Kampfpanzer"
TRUPPENDIENST (February 1983), pp. 18—24.

הנדסה

Hug B. & Lott F. — ציוד גישור וצליחה בצבאות נאט"ו
"NATO's bridging and ferrying equipment".
Military Technology (February 1983), pp. 45—54.

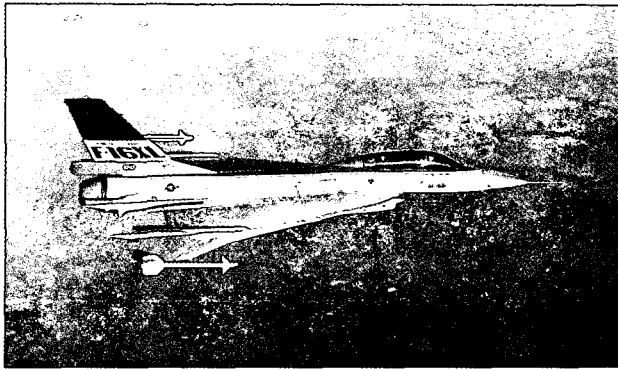
לפנינו תיאור סוגי הגשרים הנמצאים בשימוש בצבאות נאט"ו, על יתרונותיהם ומגבלותיהם. כמו-כן מובאות מגמות הפיתוח לעתיד. צילומים רבים באים להמחיש את הכתוב.

Hirst M. — שיקולי עלות וגודל בתכנון מטוס-קרב —
 "Size and Cost in Fighter Design — is the Compromise right?"
 International Defense Review (March 1983), pp. 313—317.

מהם השיקולים העיקריים הקובעים את כדאיות ייצורו של מטוס
 זה או אחר?
 מחבר המאמר המאלף מבחינה תיאורטית ומעשית כאחת —
 משיב:

- א. עלות הפתוח (Development costs).
- ב. עלות הייצור (Production costs).
- ג. עלות מבצעית (Operational costs) — היינו, איזו השקעה
 נחוצה במטוס בכלל, ובמטוס קטן בפרט, לשם ביצוע משימות
 מגוונות ככל האפשר.
- ד. בחירת מנוע (Engine choice).

תוך התחשבות בשיקולים אלה, המאמר מנתח את המצב הקיים
 (F-15 Eagle, Mirage F-1, F-4 Phantom, ...) לקראת גיבוש
 דוקטרינה בנוגע ל"מטוסי העתיד".

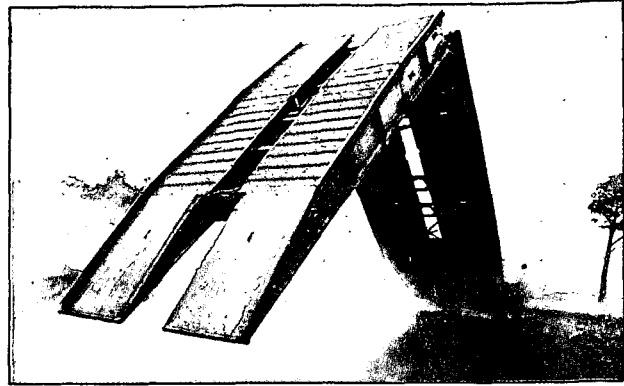
לדעתו של מחבר המאמר, ה-F-16XL המיוצר ע"י חברת גנרל
 דינמיקס (General Dynamics) מהווה פתרון אופטימלי למתכנני
 מטוסי המחר, כאשר המדובר בפשרה בין מידות המטוס לעלותו,
 ללא פגיעה משמעותית בביצועיו. בתמונה נראה אב-טיפוס (דו-
 מושבי) בעל מנוע GE F-110. הדחף שלו אף עולה על זה של ה-F-4
 Phantom אשר, מבחינה זו, עומד בראש המטוסים בני-דורו. מטוס
 אחד בלבד מתקרב ל-F-16XL המצויד במנוע ה"ניל": ה-Mirage-2000,
 תוצרת דסו (Dassault).

דגם אוויריים לטיל גבריאל — "Gabriel goes airborne".
 Military Technology (March 1983), pp. 60—61.

כיום, טילים אוויריים, בעלי טווח של כ-40 ק"מ, מקובלים מאוד
 בצבאות העולם. לרשות כוחות המערב מגוון כלי נשק מסוג זה,
 הנמצאים בשירות מבצעי או בשלבי פיתוח מתקדם: Sea Eagle,
 Martel, Kormoran, Exocet, AM-39, Harpoon, Penguin
 ועוד.

למשפחה זו מצטרף הטיל גבריאל דגם 3 (Gabriel MK-111).
 המאמר עוסק, בין השאר, בשתי שיטות להנחית טיל זה:

- א. "שגר ושכח" (Fire and forget).
- ב. "שגר ועדכן" (Fire and update).

הגשר המתקן על מרכב M-48 מהווה, בעת התקנתו, מטרה נוחה
 לאש האויב, אף אם הלה ממוקם במרחק ניכר.

אוויר

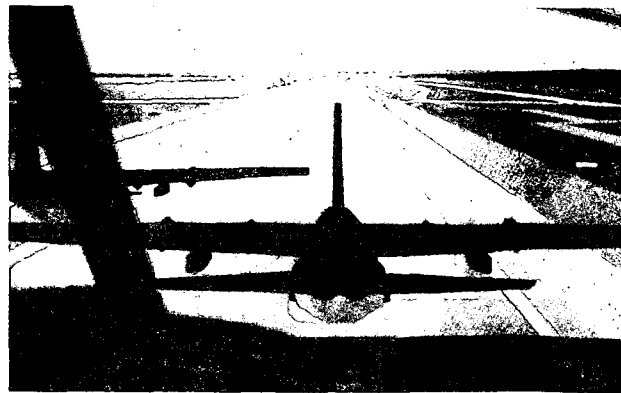
דמיין חדש ל-C-130 הרקולס —

"C-130 Mission Simulator Realism Cited".
 Aviation Week & Space Technology (21 March 1983),
 pp. 96—99.

מפעלי "גינרל אלקטריק" מציעים דמיין (סימולטור) מתוחכם מאוד
 למטוס לוקהיד C-130 הרקולס המדמה קשת רחבה של מצבים
 רלבנטיים. השוק לדמיינים, ככל הנראה, ימשיך להתפתח, בעיקר
 מהסיבות הבאות:

- א. עלות סבירה של הדמיין.
- ב. המודעות ההולכת וגוברת ליעילותו.
- ג. יוקר שעת הטיסה.
- ד. צמצום שטחי האימונים.

על-פי אותו עיקרון תוכנן ופותח לאחרונה דמיין למטוס F-16.

נחיתת מבנה לוקהיד C-130 הרקולס כפי שהוא משתקף מעל מסך
 הדמיין.

בנושא זה ראה גם:

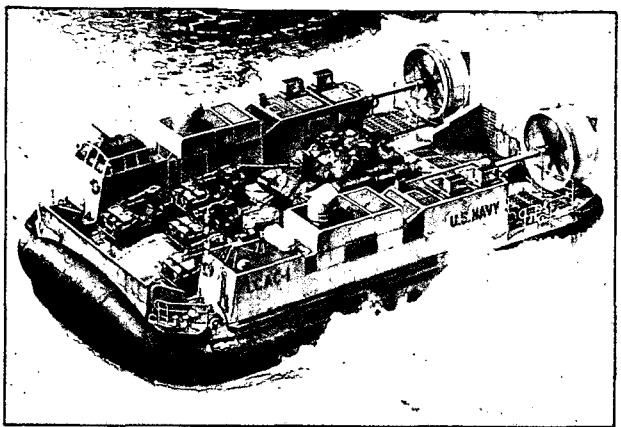
מתקן של בואינג לנתוני טיסה בזמן אמיתי —

"Boeing Gains Real Time Flight Data".
 Aviation Week & Space Technology (17 January 1983),
 pp. 45—80.

לדעתם של חוגים מסוימים הסיירת טיקונדרוגה אינה יציבה די הצורך. בכל מקרה, התמונה שלפנינו מראה סיירת זו המבצעת 3 פניות בזווית 90°, במהירות מרבית וללא נטיות מופרזות לצד זה או אחר.

Blunden A. – כנס קנדי בנושא טכנולוגית הרחפות –
 “Canadian Symposium on Air Cushion Technology”.
 International Defense Review (January 1983), pp. 72–73.

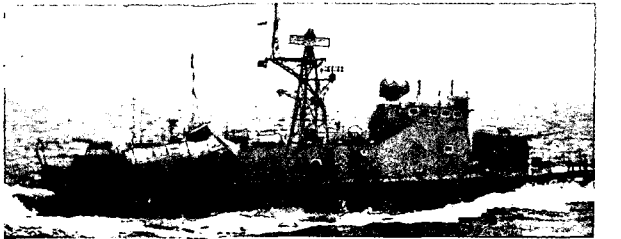
הכותב עומד על החידושים בתחום הרחפות (תוצרת בריטניה, ארה"ב ופינלנד). עד כה, כלי שיט אלה מילאו בעיקר משימות אזרחיות, אולם, תוך זמן קצר, ישמשו גם למטרות צבאיות: איתור מוקשים, אבטחת החופים והשטת כוחות נחיתה (ראה תמונה).

רחפת תוצרת Bell Aerospace Textron עתידה להחליף את הנחתות הנמצאות בשימוש בצי האמריקני מאז מלחמת העולם השנייה.

Breyer S. – ה"מטקה" – כיוון חדש בהתפתחות ה"סטט"לים הסובייטיים
 “Die Matka – Klasse, Neuorientierung in der sowjetischen FK-Schnellboot – Entwicklung”
 Soldat und Technik (January 1983), pp. 32–35.

חלפו כ-20 שנה מאז הופיעו לראשונה סטט"לים סובייטיים מסוג קומאר (Komar) ומסוג אוסה (Osa). האחרון הטביע את המשחתת "אילת", באוקטובר 1967. שני הסוגים מיושנים (בעיקר הקומאר), ומסקיפי נאט"ו נוטים לחשוב שסטט"לים חדשים בשם "Matka" (שאליהם יצטרפו סטט"לי "Tarantul") ייכנסו לשימוש תוך זמן קצר.

GABRIEL MkIII A/S

Main characteristics

Type:
 air-to-surface anti-ship missile

Physical dimensions:

launch weight (kg)	600
length (mm)	3850
body diameter (mm)	340
wingspan (mm)	1100
warhead weight (kg)	150
Range (km)	over 60
Cruising speed (Mach)	0.73
Launch altitude (ft)	30-30,000
Cruise altitude (m)	20
Terminal phase altitude (m)	preselectable 1.5- 2.5- 4

Guidance:
 midcourse inertial + update
 on option
 terminal active radar homing
 Fuze impact/delayed action

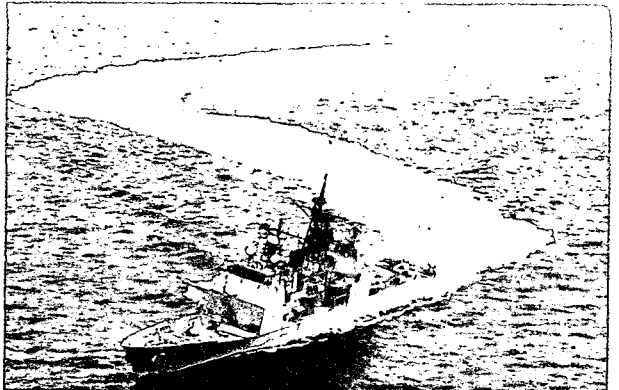
בנושא זה ראה גם:

Muller F. – דיון מחודש על טילים נגד ספינות –
 “Anti-Ship Missile under Renewed Discussion”.
 Armada (January–February 1983), pp. 33–40.

ים

Terzibaschitsch S. – מבצעת – “טיקונדרוגה”
 “USS TICONDEROGA in Service”.
 Military Technology (February 1983), pp. 12–23.

המחבר דן במאפייניה של הסיירת “טיקונדרוגה” (Ticonderoga), אניית הדגל של שייטת אשר, לפי התחזית, תהווה את חוד החנית של הצי האמריקני עד ראשית שנות ה-2000. כלי שיט זה נושא מערכת AEGIS MK-7 Mod 3 Weapon system. זוהי מערכת אלקטרונית מתוחכמת מאוד אשר ייעודה העיקרי הוא שיגור טילים נ"מ קיימים (Standard) וחדשים (Block I and II). משימותיה הנוספות: הפגת מטרות יבשתיות, איתור ומקב אחר אניות אויב.

זהו ירחון הרואה אור בגרמניה המערבית, עורכו הוא ד"ר אנציו בונסיניורה (Dr. Enzo Bonsignore).

MILITARY TECHNOLOGY הוא פרסום מעניין, ואף מאלף ברמת הכיסוי הכללי. כשם הירחון כן תוכנו: הוא מטפל בחידושים בשטח הטכנולוגיה הצבאית, ללא נגיעה ישירה לטקטיקה ולאסטרטגיה. ימצא בו עניין כל אדם החפץ לדעת מה קורה בקווים כלליים, טרם יקרא חומר ייחודי, בהתאם לתחום עסקיו.

רוב המאמרים הם פרי עטם של מומחים מהמגזר האזרחי, הבאים לשבח תוצרת זו או אחרת, תוך זיקה ברורה למפעלים שונים הפרסומות המשתלבות במאמרים עצמם באות להקל על הקונה בכוח. עורכי הירחון הקדישו תשומת לב מיוחדת לצד האסתטי לאיכות הנייר ולצילומים.

יצוין גם כי MILITARY TECHNOLOGY מהווה חוליה בשרשרת פרסומים הכפופים לתאגיד:

Mönch Publishing Group, Heilsbachstrasse 26, P.O. Box 140261, D-5300, Bonn 1, Federal Republic Germany.

הפרסומים האחרים של התאגיד הם:

1. Nato's Sixteen Nations (מופיע 8 פעמים בשנה)
2. Naval Forces (6 פעמים בשנה)
3. Wehrtechnik (חודשי, בגרמנית)
4. Marine Rundschau International (חודשי, בגרמנית)
5. Tecnologia Militar (בספרדית)

במהלך החודשים הקרובים נעמוד על אופיו של כל אחד ואחד מפרסומים אלה.

גבריאל אברמוביץ - רס"ן
"מערכות"

1. בקרוב יוגנו צוותי האוויר ע"י הישג אשר ירחיק כל סכנת התפוצצות. מנגנון זה מבוסס על המתקן הנמצא בטנק האמריקני אברמס מ-1 (Abrams M-1) ובנגמישים ברדלי מ-2/3 (M2/M3 Bradley). גילוי ועיבוד של הספקטרום האינפרא-אדום בעקבות חדירת פגז או טיל למערכת הדלק משחרר מיידית (תוך 1/100 השנייה) גז נוזלי, בשם Halon, הגורם לכיבוי האש תוך שבריר השנייה.

המנגנון פותח ע"י מרכז המחקר של Santa Barbara (ארה"ב). Military Technology (January 1983), p. 58.

2. לאור לקחי מלחמת פוקלנד שוקדים מפעלי ווסטלנד (Westland) על "יתכסיס" חדש נגד טילים. ככל הנראה, מסוקים זעירים, המצוידים במכשור שמגדילם על-גבי מסכי המכ"ם, ישמשו פתיון לנשק הקטלני (כגון האקסוסט). בשעת חשש למתקפת טילים, המסוקים הזעירים המכוונים ע"י שלט-רחוק, יטושו בקרבת הספינה במהירות זהה לשלה, ובגובה נמוך. הודות לשיטות הגנה קונבנציונליות - אמצעי ל"א ומשגרי מוץ - גדולים הסיכויים שהטיל יחטיא את הספינה ויתביית על המסוקים.

Military Technology (February 1983), p. 87.

3. ניסויי הטיל קרקע-אוויר SA-12 תוצרת ברית-המועצות הגיעו לסיומם ועתה משלבים את הכלי במערך הצבאי, הן בברית-המועצות והן במזרח אירופה. הטווח השיפועי של הטיל החדש הוא 300 מילים ימיים ומערכת המכ"ם המתקנת בו דומה לזו של הטיל פטריוט (Patriot) מתוצרת Raytheon. סבורים שיש ביכולת ה-SA-12 לנטרל את הטיל האמריקני פרשינג 2 (טיל בליסטי לטווח בינוני).

International Defense Review (January 1983), p. 28.

4. נוכח דרישות צבא ארצות הברית, עוסקים אנשי המעבדה לפיתוח ציוד לחימה כימית, בפיתוחה של מסכת אב"כ, אשר תשפר את מיגונו של החייל. בעשור האחרון נוסדו דגמים שונים, אך ללא הצלחה יתרה. לאחרונה בוחנים במעבדה הני"ל את תכונותיה של מסכה חדשה בשם MC/MR (התאמה מרבית/סיכון מזערי - Minimum change/Minimum risk). מסכה זו משלבת את יתרונותיהן של המסכות אשר פותחו בעבר.

בשעת הניסויים ועדה מטעם חיל הרגלים התמקדה בנקודות הבאות:

- א. מידת התאמתה של מסכה זו לכלל הציוד של חייל חי"ר.
  - ב. מידת בטיחותה של המסכה בהשוואה למסכות השדה M17 ו-M25A1.
  - ג. תכונותיה האופטיות של המסכה.
- Infantry (March-April 1983), P. 6.

5. החברה Hughes פתחה שני מכ"מים - AN/TPQ-37 ו-TPQ-36 - אשר ייעודם העיקרי הוא איתור מקורות ירי של האויב ומעקב אחר מסלול הפגזים והטילים. בנוסף, יש ביכולתם לזהות את אש הכוחות הידידותיים, ולסייע בשעת כינון הכלים. בד בבד עם מעקב אחר מטח זה או אחר, מסוגלים מכ"מים אלה לבצע משימות נוספות.

Defense & Foreign Affairs (May 1983), p. 13.